Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

Mads Lidegaard

HÆRVEJEN

i Viborg amt

SCHULTZ

MADS LIDEGAARD

Hærvejen
i Viborg amt

Tegninger af JENS ROSING

Korttegninger af SVEND HANSEN

SCHULTZ

Af MADS LIDEGAARD *er tidligere udsendt:*

Grønlands historie. 1962
Det gælder Grønland. 1968
Tradition og udvikling. 1969
Det frie menneske. 1972
Ligestilling uden lighed. 1973

I samme serie er udsendt:

Hærvejen langs Gudenåen. 1976
Hærvejen i Vejle Amt. 1977

© Schultz Forlag 1975
Trykt hos J. H. Schultz A/S 1981
3. Oplag

ISBN 87-569-0960-8

Forord

Gennem en årrække har jeg arbejdet med kortlægning af den midtjyske vandskelsvej fra Viborg til området omkring Hørbylunde-Pårup. Selvom arbejdet fortsættes videre mod syd, finder jeg det rimeligt allerede nu at udgive resultaterne af undersøgelsen på første etape. Dels fordi de endnu eksisterende synlige spor hurtigt forsvinder i takt med den stigende opdyrkning og måske kan bevares, når der gøres opmærksom på dem allerede nu. Dels fordi interesserede så har mulighed for at få glæde af de gamle spor uden at skulle vente, til hele vejen engang vil være kortlagt. I det omfang det lykkes at blive færdig med flere etaper, håber jeg at kunne udgive dem efterhånden.

Denne bog er tænkt som en håndbog, anvendelig i marken. Jeg har derfor afstået fra dokumentation og kildehenvisninger, da det vil forøge bogens omfang og pris og svække dens læselighed.

En tak rettes til Viborg Stiftsmuseum, som på mange måder har støttet arbejdet samt til kørelærer Aksel Nielsen, Thorning, for mange lokale oplysninger.

– Kortene er så vidt muligt anbragt i forbindelse med den tilhørende tekst. De arkæologiske punkter af betydning har hvert fået et nummer, som godt kan optræde på flere kort, men angiver den samme lokalitet. I forbindelse med hvert kort findes en forklaring til numrene på det pågældende kort.

April 1975
Mads Lidegaard

Signaturforklaring

 Punkterede linier: Formodet vejlinie.

 Hele linier: Eksisterende spor eller spor på luftfotos.

 Firkanter, optrukne: Eksisterende folde.

 Firkanter, punkterede: Forsvundne folde eller indhegninger.

 Optrukne linier med tværstriber: Diger eller volde.

 Kryds: Andre fund.

 Store cirkler: Mærkepunkter, gamle helligdomme.

 Små cirkler, tomme: Eksisterende høje.

 Små cirkler, tværstreg: Forsvundne høje.

Alle disse signaturer er angivet med farve.

Indhold

Hvordan finder man en gammel vej? 9
Overleveringen 9
Skriftlige kilder 10
Stednavne 10
Kort 10
Spor i terrænet 11
Historiske minder 13

Hærvejen gennem tiderne 16

Forbi Hald Sø 23
Højvejen 23
Studevejene omkring Viborg 27
Vestervejene til Skelhøje 32
Vejen øst om Hald Sø til Lysgaard 42

Fra Hald Sø til Haller Å 47
Højvejen til Grathe 47
Fra Skelhøje til Ulvedal 52
Fra Ulvedal til Tempelbakken 54
En vej flyttes 58
Østvejen fra Lysgaard til Knudstrup 59
Over ådalen 62

Fra Grathe til Hørbylunde 67
Skiftende spor over Grathe Hede 67
Østvejen til Hjøllund Høj 70
Over Stenholt Skov 74
Vestvejen til Pårup 80
Fra Refshale til Hørbylunde 83
Fra Refshale over Kragelund-Funder 90

Hvordan finder man en gammel vej?

Når man fortæller, at man prøver at finde en gammel vej, der ikke har været i brug i lang tid, måske i århundreder eller årtusinder, kommer forståeligt nok straks det spørgsmål: »Hvordan bærer man sig egentlig ad med at finde en sådan gammel vej?«. Dels for straks at besvare spørgsmålet, dels for samtidig at redegøre lidt for de metoder, jeg har brugt under eftersøgningen, vil jeg allerførst nævne de muligheder, man har for overhovedet at tyde de gamle spor.

Overleveringen

Erindringen om en gammel vej og dens brug kan – som så megen anden overlevering – holde sig forbløffende længe blandt den lokale befolkning. Og selv om man skal være meget forsigtig med at bygge for meget på sådanne traditioner, og selv om man ved, at erindringen måske kan være rigtig nok, men let kan knyttes til forkerte lokaliteter, kan man dog få mange værdifulde fingerpeg ad den vej, som sammen med andre kan danne et mønster. Hvis en landmand peger på en lille uanselig gangsti i et nu næsten øde og ubefærdet område og meddeler, at det kalder man der på stedet »æ kongvej«, er det nok værd at spidse øren, især hvis det samme gentager sig nogle kilometer derfra og de to stykker vej peger mod hinanden og synes at have hørt sammen i et større system.

Skriftlige kilder

Rundt i arkiverne findes der et broget og righoldigt materiale, der på mange forskellige måder giver oplysninger om, hvor rejseruterne gik i gamle dage, hvad vej kongerne tog, når de rejste rundt i landet, hvor de gjorde ophold, hvilke ruter stormænd og pilgrimme og hære fulgte, hvilke vejanlæg, der blev udført osv. Jo længere vi kommer op mod vores egen tid, des rigere bliver kildestoffet, jo længere vi fjerner os tilbage i tiden, des mindre er der, og når vi kommer til tiden før skriftens brug, er der ikke mere.

Disse kilder har en stor pålidelighed, men må også tages med forbehold, da de godt kan bygge på forkerte oplysninger i samtiden.

Stednavne

I visse tilfælde kan stednavne godt give et vink om, hvad der er foregået på stedet langt tilbage, netop fordi de tit selv er gamle og måske fortæller om, at der har været bro, vadested, helligdom, overfartssted el. lign. på stedet.

Kort

Det er klart, at kort over området er meget værdifulde redskaber. Det gælder selvfølgelig de gamle kort, der simpelt hen viser, hvordan vejene gik dengang, men korttegningen er ikke af så gammel dato, ca. 400 år herhjemme, og det varede endda længe, før de blev så nøjagtige og pålidelige, at man virkelig kan regne med dem.

Når man søger efter veje, der er væsentligt ældre end de ældste kort, kan man dog godt få mange gode oplysninger. Hvis en vej mellem to punkter pludselig uden nogen terrænmæssig årsag begynder at gå i en anden retning et stykke vej, før den igen drejer mod målet, kan det let være et gammelt stykke vej, der er optaget i den nye og endnu bruges. Eller de gamle veje, som er gået af brug, kan på udskiftningskort og matrikelkort fremtræde som sløjfede, men med tydelig placering.

Eller man kan aflure kortene en masse hemmeligheder. Hvis f. eks. et sogn pludselig går over en å og omfatter et stykke på den anden bred, vil det i reglen dække over et gammelt vadested. Det samme er tilfældet, hvis en landsby ligger på begge sider af en å.

En særlig chance har man i de luftfotos, der er taget af hele landet. Her kan man tit se ting, som ikke giver sig til kende, når man færdes nede på jorden. En stor gammel vej, som længe har været overpløjet og dyrket og umulig at identificere på stedet, kan i mange tilfælde tegne sig tydeligt fra luften som striber i mulden.

Endelig kan man også tit finde de gamle storveje på moderne kort, blot nu som små og betydningsløse biveje, der måske næppe endda har lokal betydning, men alligevel er bevaret i kraft af traditionens sejghed og terrænets karakter.

Spor i terrænet

Veje har altid opført sig på en bestemt måde. Principielt har de valgt den korteste rute mellem to punkter, men samtidig har de måttet tage hensyn til terrænet, specielt i tider, da store terrænarbejder lå udenfor menneskets formåen. Man har undgået bratte stigninger og fald, man har undgået tæt og besværlig bevoksning, som samtidig kunne give ly for røvere og andet pak, man har undgået våde og sumpede steder og fremfor alt har man søgt at undgå vandløbene, der kunne være meget vanskelige at passere og som dengang formentlig har haft langt mere vand end i dag.

Frygten for at fare vild og miste kendingen i de store øde områder har også fået vejene til at søge markante højder i terrænet som ledepunkter, helst så man fra det ene kunne se til det næste. Hvis sådanne punkter ovenikøbet har været helligdomme, fyldte med overnaturlig kraft, har der været noget meget beroligende og betryggende ved stadig at have dem for øje under færden. Det har i den hedenske tid været de højtliggende vier, senere kirkerne, hvis tårne ofte kunne ses milevidt.

Men vejene har også selv sat spor. Ikke så meget i de helt gamle

tider, da man gik på sine ben ad en lille sti. Men da vognene begyndte at rulle – og det skete allerede i bronzealderen – bed de sig ned i terrænet. På åbne strækninger sled de sig ned i mulden og skabte et dybt ælte, som tvang de rejsende til at lægge et nyt spor, og på de store veje kunne der ligge snese af spor side om side over vidderne, slyngende sig hid og did, og en sådan vej kunne meget vel være 100 m bred eller mere. På mere opdyrkede jorder var der dog ikke råd til et sådant frådseri med pladsen, og man måtte i stedet bruge de gamle spor og slide dem endnu dybere ned.

Hvor terrænet skrånede, ville regnen efterhånden skylle den løsgjorte jord i sporene ned i lavningen, så der til sidst fremkom meget dybe hulveje, hvor hest og vogn og passagerer helt kunne forsvinde. For at holde på bunden og give fast grund under hjulene har man brolagt mange af den slags hulveje, og når vejen alligevel har ædt sig endnu længere ned, kan man nu finde resterne af brolægningerne længere oppe ad hulvejens sider.

Også når man skulle over bløde og sumpede strækninger, brugte man sten for at gøre vejen fremkommelig, eller man byggede ligefrem hen over det bløde terræn dæmninger, som endnu mange steder tydeligt kan erkendes.

Når man skulle over et vandløb, fandt man i reglen frem til et sted, hvor det faste land gik så langt ned på begge sider som muligt, og hvor åen var grund og strømmen ikke for strid. Her lagde man store sten i vandet og skabte fast grund for heste, vogne og mennesker i vadestedet. Disse stenlagte vad kan mange steder erkendes i vandløbene og give sikre fingerpeg om gammel færdsel.

Med alle disse hensyn, som vejene hele tiden måtte tage for at tilpasse sig de givne naturforhold, er det klart, at deres løb blev meget krogede og uregelmæssige, og at de tit måtte flytte sig til nye spor, hvis naturen varigt eller midlertidigt ændrede karakter på stedet. I mange tilfælde måtte man f. eks. benytte een rute om vinteren og en anden om sommeren, og alt sligt gør naturligvis kortlægningen af dem meget indviklet.

Men samtidig er der noget meget smukt over disse gamle vejføringer, der smidigt og næsten ømt smyger sig ind i terrænets former og

bliver eet med dem på en helt anden måde end vore moderne veje, der skærer sig gennem naturen som gennem levende kød.

Historiske minder

Hvor der er veje, har der været mennesker, og hvor der har været mennesker, er der levet og handlet, skrevet historie. Derfor kan det ikke undre, at man finder et utal af historiske minder langs de gamle veje, hvad enten det nu er, fordi vejene søgte de kraftfyldte steder, eller disse blev anlagt langs vejen.

Det er nævnt, at vi naturligt kan vente at finde helligdomme, kirker, kapeller o. lign. ved vejene. Det samme gælder helligkilder, hvor der både var vand og helse og beskyttelse at finde. Naturligt lå tingstederne ved de store vejstrøg, og det samme gjorde handels- og markedscentrene, og senere af gode grunde kroerne og bedestederne og smedierne.

På samme måde er der en tydelig sammenhæng mellem vejene og de lange rækker af høje fra sten-, bronze- og jernalderen. Det er almindeligt anerkendt, at denne sammenhæng findes, derimod ikke, om vejene eller højene er det primære. Hvis vejene var der først, og højene er lagt ved vejene for at blive set, er disse veje naturligvis meget gamle. Hvis derimod højrækkerne var der først, og vejene er lagt langs dem for at have ledepunkter, omtrent som man stadig i øde områder bygger varder langs stierne i fjeldet, så behøver disse højveje ikke at være så gamle endda, dvs. de behøver ikke absolut at gå tilbage til stenalderen, men har naturligvis alligevel en betragtelig alder.

Et af de vigtigste formål for straf har altid været det afskrækkende. Derfor skulle folk se de straffede, og derfor anbragtes retterstedet ved alfar vej. Galgebakker og stejlehøje hører til langs vejene, så man ikke kunne undgå at se dem.

Vejene blev jo også brugt af hære, der drog ud i kamp, og derfor stod slagene ofte nær vejene. Det kan derfor ikke undre, at vi mange steder finder voldanlæg i forbindelse med vejene samt andre militære påfund, som f. eks. faldgruber for fjendens heste o. l.

Når man drev de store drifter af dyr ned ad vejen, måtte man have

et sted, hvor de kunne overnatte, og det måtte nødvendigvis være indhegnet og helst med adgang til vand. Der var jo fyldt med ulve i Jylland helt op mod nutiden, og det var ikke altid så let at holde dem fra dyrene om natten. Derfor finder vi folde til studene og de andre dyr overalt langs vejen, tit 100–200 m væk fra selve vejen, for at ikke fremmede drifter og dyr skulle skabe uro i flokken.

Det var på de tider altid en vovelig færd, når man begav sig på rejse, og man måtte gøre alt for at beskytte sig mod farerne, både de naturlige i form af røvere, brusende strømme og bundløse moser, – og de overnaturlige, der nok føltes som de værste, alskens troldtøj og spøgeri, som overalt lurede på de vejfarende og krævede deres bytte. Det er nævnt, hvordan man prøvede at støtte sig til de hellige steder. Man kunne også besværge det onde gennem ofre, specielt når man skulle passere farlige hulveje eller skove eller vandløb. Der er på flere sådanne steder fundet guldbrakteater fra jernalderen, som måske er ofret for sikkerheden af de farende folk. Eller man kastede mønter i de hellige kildevæld.

Andre steder kunne kun passeres i sikkerhed, hvis man sikrede sig ved et symbolsk offer. Det er formentlig baggrunden for de såkaldte »kast«, der kendes fra mange steder rundt i verden: Et sted, hvor enhver, der passerede, måtte lægge en sten eller en pind oveni den dynge, der var der i forvejen – en skik, der sine steder har holdt sig helt til nutiden også i Danmark. Pindene er af gode grunde væk nu, men stenene ligger der endnu, og selv om en sådan stendynge let kan forveksles med de dynger, der fremkommer, når man rydder en mark for sten, kan de godt være ledetråde for de gamle vejløb, specielt når de findes i øde hedeegne, hvor ingen mark nogensinde er ryddet.

Pilgrimmene, som vandrede de lange mil til sydens hellige steder, medbragte tit på hjemturen nogle gennemhullede muslingeskaller – formentlig som en slags amuletter – de såkaldte Ib-skaller. Hvor man finder dem i større tal, kan man godt regne med, at pilgrimsstrømmen er gået forbi – og dermed pilgrimsvejen.

Enkelte steder er ældgamle broer bevarede, eller runesten er sat op langs vejen og giver klare vidnesbyrd både om dens løb og alder.

Og sådan kan man blive ved.

Men alle de her nævnte spor og kilder er enkeltvis usikre. Først når de sættes sammen, tør man begynde at drage slutninger med blot nogenlunde sandsynlighed. Og selv da må man regne med en række forhold, som alligevel forøger usikkerheden.

For en vej var noget levende. Den ændrede sig, skiftede løb, udvidede sig eller det modsatte gennem tiderne. Ændringer i klima og terrænforhold spillede ind, ændringer i bosætning, anlæggelse af nye byer ligeså. Erhvervslivet skiftede, eksportvarerne blev andre og skulle hentes nye steder. Og dermed måtte også vejen ændre sig og tilpasse sig de nye betingelser.

Hærvejen gennem tiderne

Hærvejen kalder man i dag den gamle hovedvej ned midt gennem Jylland, men dette navn er kun eet blandt mange: kongevej, studevej, oksevej, adelvej, og de afspejler alle dens brogede liv gennem tiderne. Den var folkevejen, ad hvilken de nye folk vandrede ind i landet fra syd og spredte sig over halvøen. Det var ad den vej, de samme folk årtusinder senere vandrede ud igen under de store folkevandringer og spredte sig over Europa som kimbrer, teutoner, hæruler og hvad de ellers hed. Ad den førtes de tunge flintblokke, som var landets store eksportvare i stenalderen, og senere hen i bronzealderen den gyldne rav, som blev byttet bort mod bronzen sydpå.

Ad den skumplede de tunge vogne med ål fra Limfjordsegnene i middelalderen, her drev man de store flokke af stude, får og gæs mod syd, den eneste måde man kunne eksportere frisk kød. Ad den slæbte okser og heste solide ladninger af kalk fra de store gruber vest for Viborg, der f. eks. blev brugt ved det store kirkebyggeri i tidlig middelalder.

Her drog konger og stormænd med deres talløse følge, til stor plage for bonden, der måtte køre for de store og skaffe mad og husly. Og de stolte ryttere mødte her pilgrimmene, de bodfærdige vandringsmænd, der søgte tilgivelse for deres synder dernede i de hellige lande.

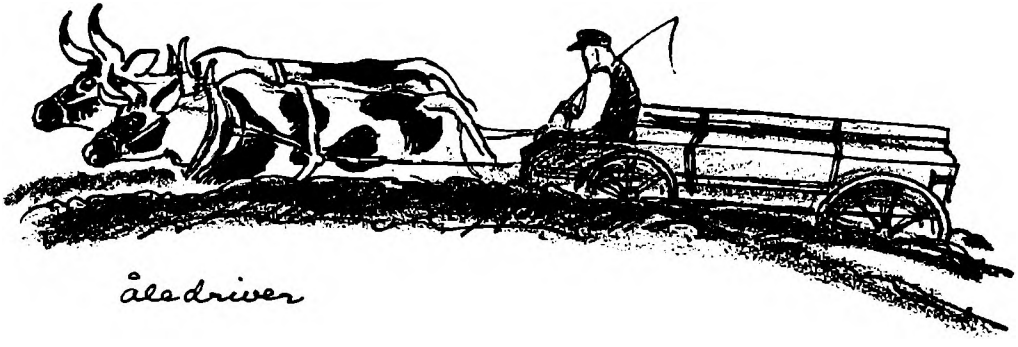
Hvis sporene kunne tale, var det nok værd at lægge øret til. Men de tier, som de ydmygt kryber frem gennem lyngen, og kun med fantasiens hjælp får de mæle, så alt, hvad der er levet og stridt ad disse lange mile stiger frem for vores blik.

Men her vil vi foreløbig prøve at finde ud af, hvor den overhovedet har gået. Strengt taget gik den jo videre gennem Viborg mod nord til Ålborg/Hanherred, men vi vil begynde ved Viborg og gå mod syd og forsøge at kortlægge, hvordan den i store træk har bevæget sig i terrænet gennem tiden netop fra Viborgegnen ned til amtets sydgrænse ved landevejen mellem Silkeborg og Herning.

Men det er svært. Selv om vi finder en vej, kender vi ikke dens alder, og vi ved heller ikke, om det nu er den gamle hovedvej eller blot en lokal rute. Ej heller kan vi vide, hvor mange andre spor, der nu er helt forsvundne. Så alt i alt er det en meget vovelig affære, og vi kan ikke håbe andet end at løfte lidt af sløret og måske skabe lidt sandsynlighed for nogle af mulighederne.

Der findes jo allerede en vej, som kaldes hærvejen og som man vandrer og cykler og rider ad som aldrig før. Den følger stort set hovedvej 13 fra Viborg og helt til Pårup, og alene derfor er den ikke så inspirerende endda på dette stykke, så sandt som et tykt asfaltlag og en stadig strøm af osende og støjende biler ikke virker befordrende på den historiske oplevelse.

Men i virkeligheden er denne velkendte hærvej jo kun den sidst brugte udgave af den gamle vej, den rute, som var mest brugt gennem de sidste få århundreder. Den jyske hovedvej er jo meget ældre, 4–5.000 år formentlig, og gennem dette meget lange tidsrum har den naturligvis ændret løb mange gange og gået helt andre steder end i den sidste periode.

Vi skal prøve i det følgende at finde frem til nogle af de andre ruter, den har fulgt i ældre tid, både fordi det historisk er spændende, men også – og ikke mindst – fordi vi dermed kommer ud på vejstrøg, som ikke længere er i brug som hovedvej, og hvor den gamle vej slynger sig frem gennem et næsten uberørt og dejligt landskab ad græsgroede stier og sandede markveje.

Men i princippet er det den samme vej, nemlig den store vej, som med et sikkert instinkt for fremkommelighed holdt sig midt på det jyske vandskel og derved undgik at passere de mange større og mindre åløb, der skærer halvøen fra øst til vest. Bevægelsesfriheden har altså været begrænset, vejen måtte holde sig til vandskellet, men selv denne begrænsning har alligevel givet rig mulighed for variation og ændringer i ruten.

Hvis vi går helt tilbage til oldtiden, har landet været dækket med en tæt skov langt ud vest for Hald Sø. Dengang fandtes Viborg ikke, til gengæld lå der flere rige stenalderbygder ved Hjarbæk Fjord omkring Vorde og Fiskbæk.

Det er da mest sandsynligt, at vejen dengang er gået direkte mod syd fra disse bygder, og at den har søgt at holde sig fri af de tætte østjyske skove og har bevæget sig på det lidt mere åbne land lige vest for den gamle israndl, hvor jorden er lettere, og hvor oldtidsbønderne lettere kunne behandle den.

Det viser sig da også, at der findes en meget markant og næsten ubrudt række af oldtidshøje netop på dette strøg, strækkende sig fra Viborg Hedeplantage mod syd, vest om Dollerup til Skelhøje og derfra videre gennem Havredal plantages østside ned mod Skræ og Knudstrup. Her har den stået overfor den store indsø, Bølling Sø, mod syd med tilhørende mosestrækninger, og højvejen er gået østen om søen ned mod østsiden af Stenholt Krat og videre tæt øst om selve søbredden vest for Funder Kirke for til sidst at passere Funder Å ved Hørbylunde og kravle op gennem krattet på den anden side af åen.

Dermed har vi i store træk formentlig den ældste og yngste udgave af vejen. Men meget tyder på, at selv efter at Viborg er blevet grundlagt har man længe foretrukket ruten over det mere åbne land vest om Hald Sø ned over Dollerup, er kravlet op på hedefladen igen ved

Skelhøje, men har søgt overgangen over Stendalen længere vestpå end den gamle højvej, nemlig der hvor Knudstrup–Skivevejen nu går over. Herfra er den søgt ned mod den vældige Tempelbakke nord for Haller Å og er gået over åen ved Bækgaard og Kong Knaps dige. Herfra er den ad lidt forskellige ruter søgt øst om Bølling Sø, delvis sammen med den gamle højvej, men den har desuden haft en helt alternativ rute sydpå, nemlig over Kragelund–Funder Kirke over Funder Å ved Sejlgaard og videre mod syd over Løgager–Asklev og Vrads.

Dermed har vi antydet en tredie hovedrute, som tidsmæssigt er placeret mellem højvejen og den nyere vej. Vi kan for nemheds skyld kalde den middelaldervejen, selv om den formentlig har været i brug langt op i nyere tid også.

På kort nr. 1 er angivet, hvordan disse tre perioders hærvej kan tænkes at have gået i store træk.

I de følgende kapitler vil vi prøve at følge disse ruter i detailler, og for at få dem inddelt i overskuelige afsnit, vil næste kapitel behandle strækningen fra Viborg til den første etape, passagen forbi Hald Sø, næste kapitel går herfra til overgangen over Haller Å/Voer Strøm vest for Grathe Sø, og sidste kapitel strækningen derfra til næste store overgang over Gudenåens og Karupåens kilder ved Bølling Sø-bækkenet.

Det kan nemlig som før nævnt være svært at holde styr på vejen over åbent land, hvor den let spreder sig i en stor formation af parallelle spor. Men når den nærmer sig de kriminelle steder ved overgangen over åerne, samler de spredte spor sig som en vifte ned mod vadestedet, og man får igen kontrol over dem, inden de kravler op på højderne og fortoner sig over vidderne. Derfor er det naturligt at bruge overgangsstederne som kriterier for inddelingen af vejens afsnit.

Der har naturligvis været flere andre store gamle veje i området. Specielt skal nævnes vejen fra Viborg til Hald, fra Viborg til Karup med den store helligkilde og valfartsstedet samt forbindelsesvejene til hærvejen fra de fede Sallingegne og gruberne ved Daugbjerg ned over Havredal til Knudstrup.

Endelig har der formentlig været en stærkt befærdet vej fra Skelhøje mod nord til Finderup som afløser af den gamle højvej også længe efter at Viborg var blevet landsdelens centrum, fungerende som

Kort 1
1:300.000
VIBORG
Ravnstrup
Mønsted
Finderup
Hald sø
Dollerup
Skelhøje
Lysgård
Vium
Karup
Stendal
Torning
Nørre Knudstrup
Kompedal
Kragelund
Bølling sø
Funder K.
st.
Pårup
Hørbylunde
Christianshede
st.
Asklev
Hjøllund
Oversigtskort
Højveje
Middelalderveje
Nyere veje
Knudepunkter

en slags forbindelsesvej til hærvejen for de store studedrifter fra Limfjordsengene. Og man kan godt få den tanke, at den myrdede Erik Glipping på sin sidste rejse ikke som antaget nærmest var faret vild i øde skove, men færdedes ad en af datidens hovedveje og overnattede i en lade, der muligt har været anvendt netop som herberg for vejfarende. Et meget stort »paradis«, dvs. studefold med vand, i heden vest for Finderup kunne tyde på, at det var en af de helt store studeveje.

– Når man prøver at kortlægge de gamle veje, er der et par andre afgørende forhold, der må understreges:

Der var forskellige slags veje med forskelligt formål, og de har ikke uden videre været sammenfaldende. Vogne måtte f. eks. holde sig til hjulsporene, når de først var der, var de end slidt nok så langt ned. Drifter af stude, gæs eller andre dyr har ikke egnet sig til de smalle dybe spor, men har foretrukket åbent land, hvor det var muligt, evt. brede indhegnede forter ved siden af vognsporene. (Jeg har et par steder i unge granplantninger iagttaget, hvordan et langt og 20–30 m bredt bælte, svarende til den gamle studevej, skilte sig ud med træer, der var 1–2 m højere end den øvrige plantning, formentlig simpelt hen fordi århundreders færdsel med kvæg har tilført jorden så mange næringsstoffer – sammenlignet med den omliggende karrige sandjord – at det giver bedre grokraft endnu i dag.)

Også i vadestederne stilledes forskellige krav. Vognene skulle gerne have fast stenlagt bund, mens kvægdrifterne har foretrukket en lav sandet eller gruset overgang, fordi studene let kunne komme galt af sted mellem stenene.

Man må også være opmærksom på, at vejens forskellige løb har suppleret hinanden og vekslet, så det er umuligt at placere dem ganske bestemte steder. Hærvejen har gået over et strøg, ca. 20 km bredt, og herindenfor kan man i hovedtrækkene udpege nogle linier, den til forskellige tider har foretrukket, men de har skiftet efter årstid og behov, de har afløst hinanden, og der er gået forbindelsesveje mellem dem, som har forbundet de enkelte spor med hinanden på mange sindrige måder. Og selv om en linie er gået af brug som hovedvej, kan den udmærket have fortsat i sit gamle løb som lokal vej. Men det vil være forkert at forbeholde hærvejsnavnet til det løb, vejen tilfældigvis

har haft i sin sidste periode. Navnet bæres med lige så fuld ret af de mange andre linier, den har fulgt, ja, måske med endnu større ret, fordi mange af dem er ældre og sikkert har været i brug gennem en langt længere periode end den senere vej.

Forbi Hald Sø

Højvejen

Den allerældste færdsel her i landet har formentlig simpelt hen bestået i, at folk gik på deres ben ad stier, der var trådte gennem menneskealdre, følgende terrænets vilkår og muligheder. Den slags veje afsatte naturligvis ikke spor, der er synlige i dag, de er forlængst groet til og gået i eet med terrænet igen.

Men det forhindrer ikke, at disse veje, netop fordi de i sig selv let kunne forsvinde i landskabet, har klynget sig til faste mærkepunkter, der dels kunne tjene som ledestjerner for færden videre frem, dels i kraft af deres helligkraft beskytte de vejfarende mod de mange farer, der lurede på de vilde stier. Det gjaldt ikke mindst, hvis man skulle passere dale og slugter eller åer, – eller over et højdedrag, hvor man fra det lave på forhånd intet udsyn kunne have. Da var det godt at have mærkepunkterne liggende trygt og fast forude, man var ikke ladt alene, så længe man kunne se det hellige bjerg i synsranden og holde bestik efter det.

Da højvejen ifølge sit væsen kun lader sig kortlægge ved at følge de store højrækker, kan der være grund til her at vende tilbage til den uenighed, der blev nævnt i kap. 1 om forholdet mellem høj og vej: Er vejen lagt ved højrækken, fordi den var der – eller er højene lagt langs vejen, fordi den var der?

Jeg kunne tænke mig, at sammenhængen er en slags mellemting: Det første har været centralpunkterne, de store hellige bakker, der hævede sig næsten demonstrativt over landskabet og beherskede det med deres helligkraft. Og da de samtidig var samlingssteder, hvor

man mødtes til de hellige fester, til ofring og kult, når skæbnetunge afgørelser skulle træffes, er intet mere naturligt, end at de bestemte vejenes forløb.

Og når først vejene lå der, kan det heller ikke undre, at folk lagde deres grave, de mange mindre høje, langs med vejene, dels for at de kunne ses, dels fordi det i mange tilfælde blev nær det hellige sted, hvor højene tit ligefrem klumper sig sammen – nøjagtigt som vi den dag i dag begraver vore døde omkring det hellige sted.

At vejene i den forstand er det primære kan også ses af, at højene i de lange rækker stammer fra både stenalder, bronzealder og jernalder, hvilket vil sige, at det har varet årtusinder at opbygge disse imponerende højrækker, og i al den tid har vejene altså ligget der som den egentlige nerve.

Et andet argument er, at højene i rækkerne fortsætter også ned i overgangsstederne over åerne og er placeret helt nede i dalene. Hvis der ikke var en vej, da disse høje blev rejst, ville det have været helt meningsløst at lægge dem i en lavning, hvor de blev skjult af de omliggende højder. Men hvis vejen var der, ville de jo blive set af de vejfarende – og da de samtidig kunne tjene som vejvisere over de vanskelige steder, havde det hele altså samtidig et praktisk formål.

Endelig må det nok indrømmes, at det kan være svært at forestille sig, hvordan en højrække, der strækker sig over det halve Jylland, kan være blevet til rent praktisk – og ud fra hvilke bevæggrunde, hvis den ikke har haft en vej at støtte sig til, specielt når den samtidig udviser en usvigelig sikker sans for terrænets muligheder for trafik overhovedet.

Hermed er også sagt noget afgørende om disse vejes alder, der altså kan gå tilbage til yngre stenalder for næsten 5.000 år siden. Allerede dengang har de også været brugt som handelsveje, men vogntrafik har der næppe været før i bronzealderen, og da nok så sparsom, at det ikke satte mange spor.

Højenes navne kan i mange tilfælde tydes, så de bekræfter sammenhængen med vejsystemet. Navne som Tempelbakken eller Solbjerg lyder af gammel kult og helligsted. Tinghøj taler om et gammelt samlingssted for området. Horshøj og Blakdalshøj tyder på forbin-

delse med gammel hestekult. Stejlhøj og Staghøj er de makabre minder om retterstedet ved alfarvej.

En særlig funktion for placeringen af gamle veje – ganske vist langt yngre end højene selv – kan højnavnene have, når de er forbundet med stednavne. Tit vil man finde en høj med et bynavn, selv om den pågældende by ligger mange mile borte. Forklaringen må være den, at når man ad vejen har nærmet sig denne høj, har den angivet den retning, man skulle tage for at komme til netop den by. Når der f. eks. sydvest for Viborg ligger en høj med navnet Karuphøj, er det fordi vejen har delt sig, og Karuphøj har da angivet ruten mod Karup. I flere tilfælde vil der så ligge en anden høj med et andet bynavn, som den anden gren af vejen har fulgt.

– – –

Derefter kan vi prøve at følge højsystemerne fra Viborgegnen og ned forbi Hald Sø.

For at have et udgangspunkt kan det være praktisk at begynde i selve Skelhøje. Meget tyder på, at der her langt tilbage i tiden har været et knudepunkt, der har holdt sin stilling helt op til nutiden. Terrænmæssigt er det placeret lige på grænsen mellem det bakkede moræneland i øst og de store hedesletter mod vest, netop i grænselandet mellem de tætte uigennemtrængelige skove og det meget mere åbne hjordland, hvor en vej kunne komme frem. Og det er en slags tredobbelt vandskel: Tæt mod øst glider åsystemerne mod østkysten og skaber et vanskeligt og tit sumpet terræn. Lige nord for udspringer flere af åerne, der munder ud i Limfjorden og løber nordud, så også den tværgående trafik øst–vest har haft lettest ved at komme frem, og i vest er der ikke langt til vandløb, der glider den vej.

I en lige linie nord–syd gennem Skelhøje har der tidligere været en imponerende højrække med snese af høje tæt ved hinanden, de fleste ikke så store og nu sløjfede, som det fremgår af kort nr. 2. Men midt i byen ligger endnu en stor høj, i hvis vestside en række sten danner en trappe op til toppen. Før beplantning og bebyggelse har denne høj hævet sig markant over landet og har sikkert været det oprindelige centralpunkt, hvilken antagelse bekræftes af, at højen er placeret lige på dette punkt, hvor tre sogne, Frederiks, Lysgaard og Dollerup mød-

tes, to sysler – og to herreder – deraf navnet Skelhøje. Disse gamle grænser var slet ikke ligegyldige i gamle tider, og hvor de mødtes var ikke noget almindeligt sted.

Man kunne måske tænke sig, at landet tidligere havde været opdyrket, men at heden har erobret det, og helligstedet og bebyggelsen så er flyttet ned til Dollerup Kirke i dalen.

Herfra er højrækken fortsat over Stanghede mod Finderup med Hindhøj i sydvestspidsen af Findskov Plantage som det sandsynlige sigtepunkt. Vest om Finderup er den gået stik nord mod næste sigtepunkt i den flotte høj tæt vest for skovfogedstedet i Finderup Plantage til Uglhøje sydvest for Hellerup, som stammer fra yngre stenalder med fund af tre tyknakkede økser og en enkeltgravøkse. Godt en km nord herfor passeres de to gamle langhøje med storkammer lige syd for landevejen, nu jævnede, og nord for vejen drejer højrækken med 14 endnu knejsende høje i en smuk bue mod et formentlig meget gammelt vadested vest for Ravnstrup ved den gamle vandmølle. Herfra er højrækken gået videre mod Romlund og de store bygder ved Hjarbæk Fjord, men lige øst for vadestedet nord for åen i selve Ravnstrup by er der fundet to guldspiralarmringe, der meget vel kan stamme fra en bronzealderpige, der har færdedes langs den gamle vej.

Det må lige nævnes, at vi en km nord for Ravnstrup har den markante Gilhøj (hvad det navn ellers betyder), der har været et oplagt sigtepunkt, når man igen kravlede op på højderne fra ådalen.

Men der synes at have været andre ruter fra Skelhøje. Een højrække er gået mod øst syd for Hald Sø over Lyshøj, det imponerende udsigtspunkt nord for Lysgaard, mod nordvest til de store højgrupper omkring Rindsholm, og en anden højvej er måske søgt nord om Hald Sø ind mod Viborg. Viborg er jo selv et gammelt helligsted, bjerget med det hellige vi, selv om vi ikke ved, hvor længe stedet har haft en sådan funktion. Højene synes ikke at nå helt ind til byen, men holder op omkring de såkaldte Røverhøje i Viborg Hedeplantage, der ligger højt placeret på en bakkeknude, der før beplantningen har kunnet ses videnom. Her har formentlig været et gammelt centralpunkt, og det bekræftes af, at den nord–sydgående højrække her krydses af en endnu mere imponerende række, der kommer langt ude fra nordvest og synes at fortsætte mod øst over et gammelt vadested ved Non Mølle. Denne højvej menes at komme ude fra Vesterhavet, hvor der i oldtiden lå en vigtig handelshavn ved Nissum Fjord, og den har syd for Ravnstrup haft forbindelse til den store højvej nord-syd.

Hvoraf Røverhøje har fået deres navn, ved jeg ikke, men op gennem tiden er der gået store veje forbi, så der har været en god arbejdsmark for netop det håndværk, og fra dette udsigtspunkt har røverne kunne holde godt øje med færdselen og slå ned på deres bytte.

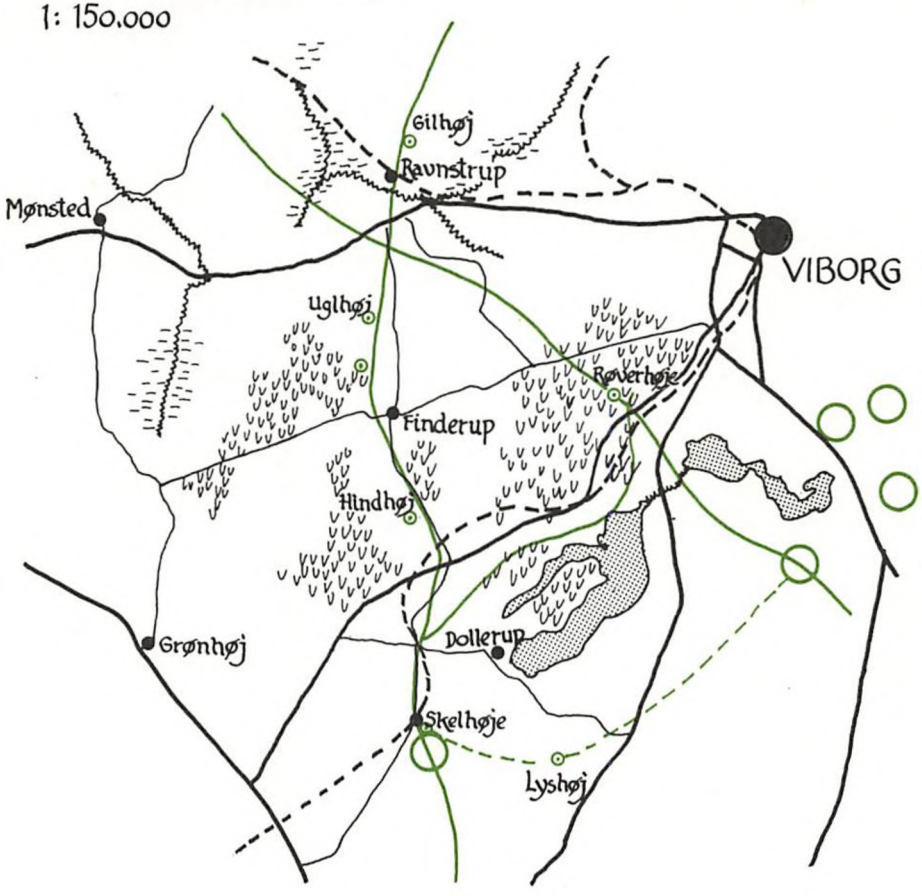
Hele det her skildrede højvejssystem fremgår af kort nr. 2, hvor også de formodede sigtepunkter er indtegnet.

Studevejene omkring Viborg

Som før nævnt falder studevejene ikke uden videre sammen med de andre store veje. For det første var det slet ikke praktisk med de store drifter i de smalle og tit dybe vognspor, for det andet var det forstyrrende og ubehageligt med vogntrafik sammen med dyreflokkene, der let kunne blive opskræmte, for det tredie var det upraktisk at føre dyrene gennem byerne, og endelig måtte studevejene jo rette sig efter, hvor studene kom fra, især heroppe i de nordligste egne, hvor den

Kort 2 Højvejene

1: 150.000

○ Stor højgruppe

⊙ Sigtepunkter

egentlige produktion fandt sted og dyrene altså kom direkte fra producenterne og først efterhånden nåede frem til de store fællesveje.

Limfjordsegnene var med de store engområder fortrinlige til studeopdræt, og herfra kom da også masser af stude i middelalderen. De kom fra Salling, fra Hjarbæk Fjord og fra Himmerland, og fra alle sider styrer de målbevidst mod syd for at samles syd for Viborg – igen omkring Skelhøje.

Da de som sagt ikke har efterladt så mange spor, kan det være vanskeligt at opspore dem, men de synes at have efterladt to slags vigtige indicier: Det har været nødvendigt med ret tætte mellemrum at have folde og indhegninger til dyrene. Disse folde kan stadig i mange tilfælde findes intakte i terrænet langs vejene, tit i nogen afstand, så dyrene kunne få nattero. Andre er nu sløjfede helt eller delvist, men kan til gengæld findes på gamle kort. Det samme gælder forterne, de lange indhegnede veje, der skulle holde dyrene væk fra de omliggende dyrkede marker, mens man på hederne frit lod dyrene græsse, hvor de kunne og trængte til det.

Det andet indicium er sigtepunkterne. Også studeprangerne har kunnet lide at have målet for øje, et fast punkt at styre efter, og derfor har de i mange tilfælde holdt sig til de urgamle vejlinier fra oldtiden.

Ved at give agt på folde og sigtepunkter og andre spor har der tegnet sig et mønster, der muligvis kan angive de vigtigste studeveje i området. Men det må tages med forbehold som en teori, der er vanskelig at bevise. F. eks. er det meget svært at påvise, at de mange firkantede indhegninger virkelig *er* studefolde, selv om det i visse tilfælde har lokal tradition bag sig, og omvendt er der utvivlsomt mange af de folde, der *har* eksisteret, som nu er helt forsvundet.

Men igen tager vi Skelhøje som udgangspunkt. Hertil er kommet en vigtig vej fra Salling, en forbindelsesvej til hærvejen, både som studevej, men også som tung vognvej med kalk fra Mønsted. I selve Mønsted synes at have ligget en fold (da man tit gjorde ophold i byerne ved kroer og bedesteder, var det nødvendigt at have foldene også på de steder). Syd for Mønsted ligger sigtepunktet Kobjerg, der taler for sig selv, og lidt sydøst herfor har efter gamle kort ligget endnu en fold nord for Rosgaarde, hvoraf de tre sider er bevaret.

Herfra er vejen gået over Mønsted Å ved et vadested nær den nuværende Rosborg Gaard, og det bemærkelsesværdige er, at den forinden er gået gennem et mærkeligt voldanlæg af flere kilometers længde, der støtter sig med begge ender i Rosborg Sø. I vestsiden er en voldgrav, som tyder på, at anlægget er vendt mod vest i forsvarsøjemed. Hvis det er rigtigt, at en stor gammel vej har gået netop på dette sted, er det pludselig ikke længere sa mærkeligt, at der er anlagt en vold som forsvarer overgangen – eller at der har ligget en gammel borg, Rosborg på stedet – og navnet »Ros« betyder en vej, drift eller forte.

Vest om Movsø går vejen mod syd – et langt dige lige vest for vejen er måske rester af en forte, og lidt længere mod sydøst passeres en af de flotteste studefolde, der kendes, et såkaldt paradis med vandhul og

høje diger omkring, ca. 200 m lang og 150 m bred. Også dette vældige anlægs beliggenhed midt ude i den vilde hede får sin naturlige forklaring, hvis Sallinglands studeeksport er gået lige forbi stedet.

Herfra er vejen gået mod sydøst til Fallesgaarde, i hvert fald har der ligget to indhegninger i vestsiden af Guldborgland Plantage nordvest for Fallesgaarde (og de ligger der måske endnu som angivet på kortet) tæt op ad et sådant vejløb. Det endelige sigtepunkt har været Karuphøj lige vest for Skelhøje, hvor de andre studeveje er stødt til.

Den næste studevej, der kommer fra Hjarbæk Fjord, synes at have fulgt højvejen fra Ravnstrup i store træk med de samme vad og sigtepunkter, dog fra Ravnstrup Vad og sydpå lidt østligere end højvejen. Nord og vest for Bredsgaarde lige syd for Ravnstrup ligger endnu en hel og en halv fold, og i heden lige syd for den ene fold blev der i 1860 fundet 30 sølvmønter, der meget vel kan stamme fra en studepranger, der på en eller anden måde har mistet sine penge, hvad enten det har været rejsekapitalen eller betalingen for dyrene.

Lidt længere mod syd, nord og vest for Hellerup, findes to store folde med vandhul og mod vest en lille, og fra gården mod sigtepunktet Horshøj ligger midt i den brede vej et dige, som måske er rester af en forte. Navnet Horshøj forbinder højen med hest, hvad det så ellers betyder. Lige mod øst i kanten af Gaardsdal Krat ud mod vejen findes endnu et tresidet dige, som også udmærket kan have været en fold.

Over Finderup kravler vejen ned langs vestkanten af Findskov Plantage, hvor to velbevarede folde inde i skoven, øst for det sted, hvor vejen i dag går ind i skoven, bærer vidne. Hindhøj i skovens sydvesthjørne har sikkert igen været mærkepunkt, hvis ikke man har prøvet at undgå det sumpede terræn syd herfor og har lagt vejen over Røverdalen, så lidet tillokkende det måtte være, over en stor høj midt i plantagen til Fallesgaarde og Karup Høj. På matrikelkortene fra det 18. århundrede er der vejføring netop på den rute.

En tredie vej må være kommet fra Vendsyssel og Himmerland og været gået udenom købstaden Viborg og være stødt til de andre ved Karup Høj. En vej, som på matrikelkortet 1815 angives som nedlagt, har gået fra Karup Høj mod Stanghede videre til Rishøj lige syd for

landevejen Viborg–Finderup og videre vest om byen mod Margretelund. På vejen passeres en meget fin, men tilgroet fold i vejkrydset ved Stanghede lige syd for krydset og tre andre mulige folde ved vestspidsen af Viborg Krat i Agerskov, lidt længere nordpå i Gaarsdal og endelig lige nord for jernbanen sydøst for Jegstrup. Men hele dette forløb er usikkert, og måske har Ålborgvejen gået et helt andet sted udenom byen.

Endelig er der nok også kommet stude gennem og fra selve Viborg mod Skelhøje, og minderne herom er een velbevaret dobbeltfold i et buskads nord for Hald Folkekur i kanten af skoven samt en næsten ødelagt fold, der har ligget midt i selve Dollerup nede i dalen øst for kirken.

Studevejenes formodede løb fremgår af kort nr. 3, og det ses igen, hvordan alle linierne samles omkring Skelhøje og at Viborg i denne trafik endnu ikke er det egentlige centrum – så lidt som i oldtidens.

Endelig må nævnes, at der naturligvis er gået studedrifter også ad hærvejen direkte sydpå fra Viborg øst om Hald Sø, men denne vej vil blive behandlet særskilt senere.

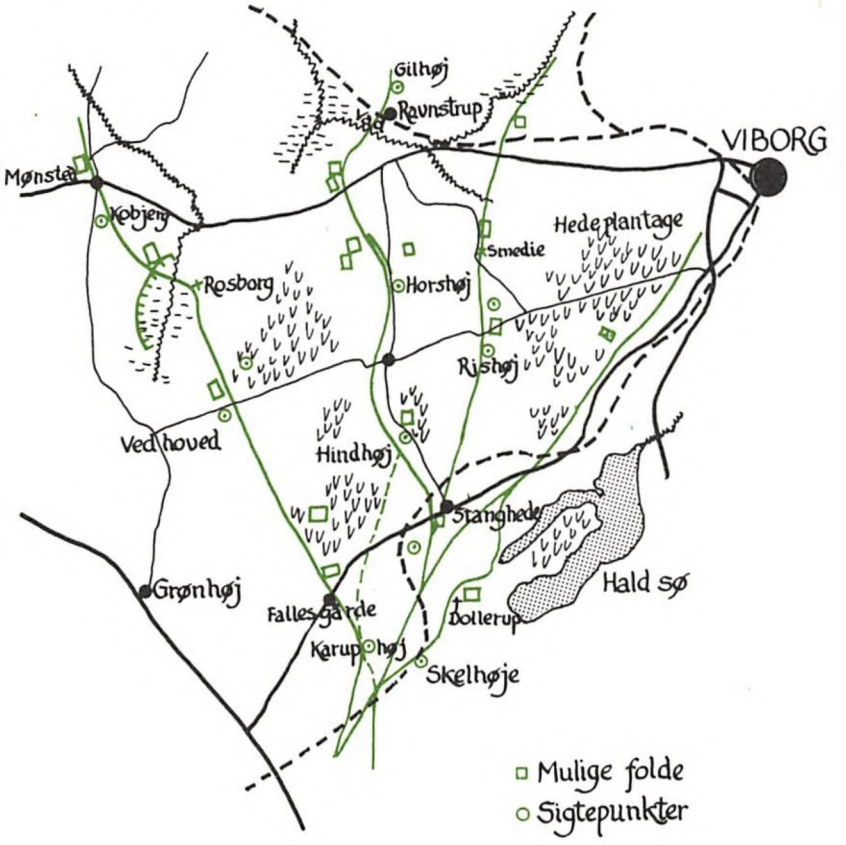
Studefoldene er på kortene angivet som firkanter.

Vestervejene til Skelhøje

Allerede i vikingetiden, måske før, har Viborg hævdet sig som centrum for hele Jylland med tingsted for landsdelen og centralt kultsted og har dermed naturligt trukket færdselen til sig, men det gamle løb fra Finderup mod Skelhøje har stadig holdt sig langt op i tiden som alternativt spor, og vi vil allerførst følge denne vej mod syd fra Finderup. Fra bymidten med mindestenen for drabet på Erik Glipping er den søgt vest om Kransmosens sumpe hvor der endnu findes maleriske rester af den gamle egeskov på de lange højdedrag der skyder sig ud mod vest. Her er stadig mange høje, og i højdedragenes vestside ses flere steder dybe hjulspor gennem bankerne. Sporene dukker meget tydeligt frem igen gennem sydvestspidsen af Findskov Plantage og fortsætter fra Hindshøj i tætte rækker mod sydøst over heden, stadig

Kort 3 Studevejene

1: 150.000

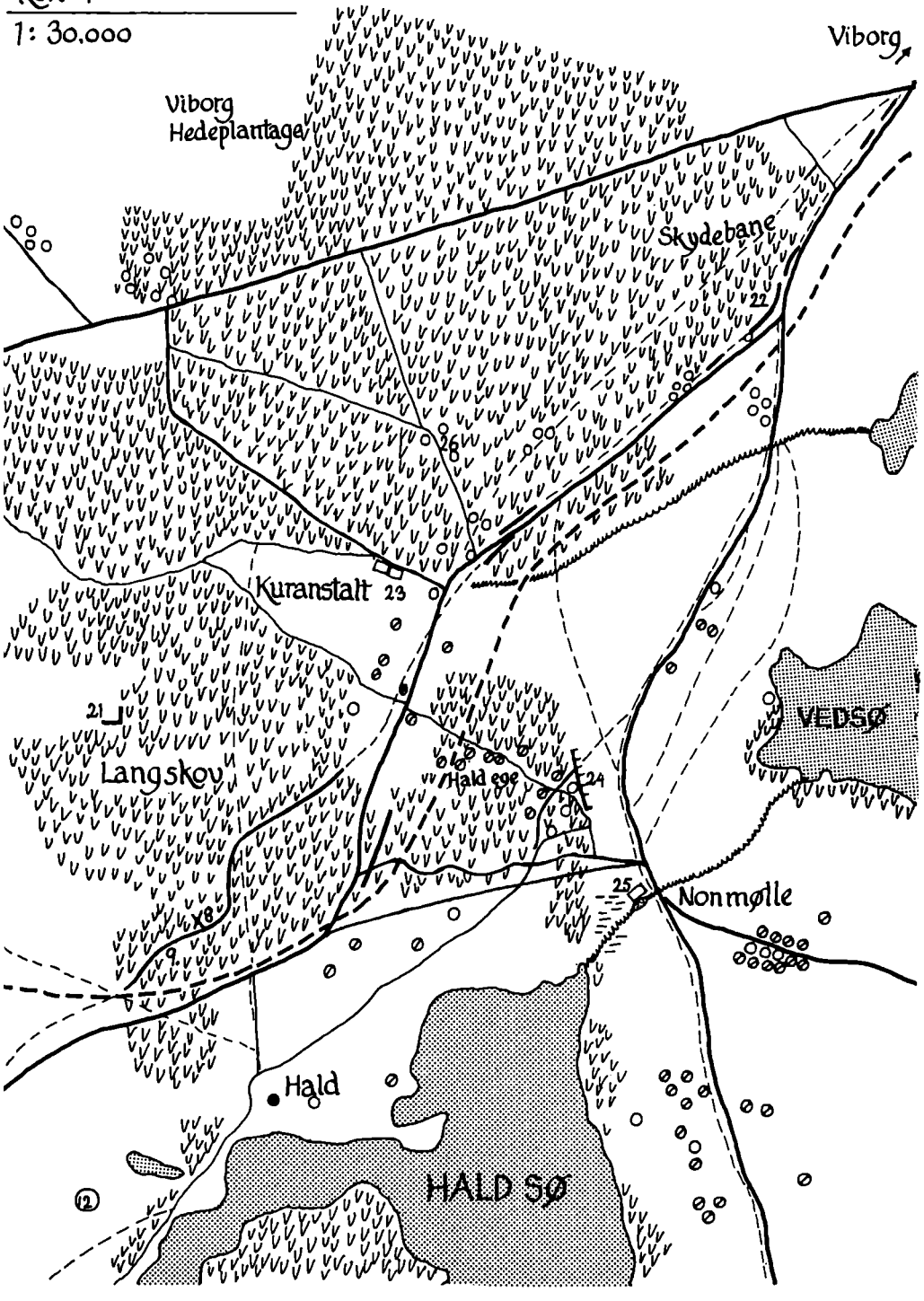
midt i højrækken. Flere steder ligger det gamle vejspor nu skjult i meget brede læhegn, der simpelthen er beplantninger af vejområdet. Ca. 300 m. øst for sporene bag et lille sommerhus nær asfaltvejen findes en halvbueformet vold med grav foran i heden. Det kan være et voldanlæg, men formål og historie kendes ikke. I lyngtrekanten lige vest for Stanghede nord for vejen dukker sporene igen op, tæt forbi studefolden ved Stanghede, og synes derefter at have sluttet sig til vejen fra Viborg på Bodil Stoffers Bakke syd for Stanghede.

Når man fra selve Viborg skulle mod syd, har man straks stået overfor et valg: Enten måtte man mod syd direkte over passet ved Non Mølle og videre gennem det skovrige og vandfyldte terræn – eller man måtte mod sydvest vest om Hald Sø ud på de store vidder og derfra mod syd. Meget tyder på, at man i ældre tid ofte har foretrukket vestvejen, selvom østvejen sikkert også er af gammel dato. Måske har anvendelsen i nogen grad været årstidsbestemt og indrettet sig efter, hvilken rute der til enhver tid var mest fremkommelig.

I hvert fald er der stærke vidnesbyrd i terrænet om stor færdsel vest om søen. De to ruter er sammen gået ud af byen omtrent til det sted, hvor skydebanen ligger i nordøstkanten af hedeplantagen. Her har vestvejen en overgang gået et godt stykke inde i skoven tværs over skydebanen. De første spor ses allerede i skovkanten lige nord for skydebanen, og flere andre steder inde i skoven støder man på rester af denne vej, der på kort fra 1834 optræder som nedlagt. Senere har vestvejen lagt sig omtrent, hvor den nuværende vej findes i østkanten

---

8) *Skovmose med særpræget bevoksning og spor i østkanten. Gammel Sø*
9) *Mange lange og tilgroede spor i skoven fra mosen til Bækkelund*
12) *Cirkelrund forhøjning i heden, måske fåre fold?*
21) *Mulig gammel fold, angivet på gamle kort som firkant*
22) *Meget dybe og mange spor lige inde i skoven. Nord herfor voldagtigt anlæg af store dimensioner*
23) *Dobbelt firkantet indhegning af jordvolde med åbning, fmtl. folde*
24) *Vold med grav og spor igennem, fmtl. forsvar af sidevej til hærvej*
25) *Formodet gammel fold iflg. gl. kort*
26) *Røverhøjene i Hedeplantagen, fmtl. gammelt vejknudepunkt*

Kort 4
1: 30.000
Viborg
Viborg Hedeplantage
Skydebane
22
26
Kuranstalt
23
21
Langskov
Hald ege
24
VEDSØ
25
Nonmølle
X8
Hald
HALD SØ
12

af skoven. Hvor den nuværende vej deler sig, findes der lige indenfor skovdiget en bred række af meget dybe hjulspor, nogle af dem flere meter høje, så det næsten minder om et månelandskab. Lige nord herfor i skovkanten findes et stort jordanlæg, langstrakt og parallelt med vejen. Det kan meget vel have haft noget at gøre med den gamle vej, men er vanskelig at bestemme.

Sporene genfindes i skovkanten sydpå flere steder, afvekslende med fine lynggroede høje. (Man kan på dette stykke med fordel benytte en skovsti lige vest for asfaltvejen.)

Når vi nærmer os udgangen af skoven ved Hald Teglgaard, dukker sporene igen stærkt op på begge sider af vejen. Hvis man her går 200 m til højre langs skoven og ind i et lille krat syd for vejen, vil man finde en meget velbevaret firkantet indhegning, som synes at være en typisk studefold og netop ligger i passende afstand fra den gamle vej.

Ellers holder sporene naturligvis op i det bebyggede område omkring Hald Folkekur, men inden vi fortsætter mod vest, skal det lige nævnes, at lige syd for bebyggelsen, lidt øst for den nuværende vej og parallelt med den inde i skoven, løber en række smukke spor, som formentlig er den gamle Viborgvej til Hald.

Men hvis vi i stedet går op i skoven vest for vejen, kan vi følge en dyb og endnu anvendt hulvej, der slynger sig op gennem skoven nord for Ørnebjerg. Den slår en bue mod syd og igen mod vest, hvor man pludselig står ved en skovmose, der i gammel tid sikkert har været en højsø. Hele skoven er gammelt egekrat, en rest af den egeskov der engang har dækket næsten hele egnen. Den pludselige åbning i krattet, mosens eventyragtige vækster og hele stemningen af absolut stilhed og uberørt natur virker meget stærkt. Man kan simpelthen ikke lade være at sætte sig – og hurtigt blive enig med sig selv om, at når fortidens rejsende pludselig så denne åbenbaring tone frem gennem tykningen, med lys og luft og vand til dyr og mennesker, da har også de gjort holdt. Her må have været et raststed, og kunne man aflure den frodige skovbund dens hemmeligheder, ville de nok omfatte eet og andet minde herom.

Lige øst for mosen snor sporene sig i tætte rækker mod sydvest. Der er mange, nogle steder tyve ved siden af hinanden i en bredde på 200 m.

De er nu stærkt overgroede og i dag går ingen sti på stedet, men skoven er så fremkommelig, at man kan følge dem helt ned til Bækkelund Station, hvor de forsvinder i bebyggelse og dyrket mark.

De dukker op igen 800 m mod vest i en beplantning lige nord for vejen, hvor tre høje endda vogter over dem.

Men så har de gamle igen stået overfor et dilemma: Man skulle til Skelhøje og enten kunne man tage en lille omvej ud mod vest over de store vidder, så man undgik det meget ujævne terræn, men til gengæld færdedes i øde og tørre egne – eller man kunne tage den direkte vej ned gennem de dybe slugter til Dollerup, hvor der var mennesker og vand – og en kirke, et trygt sted at passere i disse vildsomme egne.

De har gjort begge dele, og vi vil først følge den direkte rute mod Dollerup. Man finder den straks, man kommer ind på heden, Stanghede, syd for vejen, og her deler den sig igen i to hovedspor. Den ene går i mange dybe spor langs med en slugt midt inde i heden, før den drejer stik syd tværs over slugten med kurs mod Kvindhøje. Den anden går fra en granplantning ude ved vejen direkte mod syd i hedens vestside og omfatter et helt kompleks af dybe og meget lange hjulspor, der kan følges så langt heden rækker op mod en række høje graner lige vest for Kvindhøje.

Man kan godt følge sporene, men der er ingen stier, og man må have støvler på, for lyngen er høj. Til gengæld vil man, hvis man kommer på det rigtige tidspunkt i maj-juni blive belønnet med at løbe ind i hele kolonier af liljekonvaller i området mellem de store gravhøje nær hedens sydkant, små og sejggroede blomster med stærk duft, et minde om de gamle egeskove – midt i lyngen. Her forsvinder sporene, fordi jorden er dyrket og tilplantet, men på de gamle matrikelskort fra 1815 findes vejen endnu, udlagt i 12 alen, og dele af den er endnu tinglyst. Lokal tradition kalder den »gammel oksevej«, og i en nu helt tilgroet hulvej lige syd for Kvindhøje, ad hvilken den er søgt ned mod Dollerup, er der iflg. lokal fortælling fundet guldbrakteater fra jernalderen.

Det var farligt at rejse dengang, ikke mindst når man fra de åbne vidder skulle ned i de snævre dybe hulveje med tæt bevoksning på alle sider, hvor røvere og stimænd havde let spil og alskens troldtøj huse-

rede. Det var klogt at slippe et offer, før man gav sig ud i det, og disse brakteater kan godt være kastet af en rejsende, der prøvede at gardere sig mod ondskabens magter og sikre sig en god nedfart til dalen.

Desto større har hans glæde været, når han endelig nåede gennem de krogede hulninger og så Dollerup kirke knejse på sin knold nede i dalen. Ydmygt har vejen trykket sig ind langs kirkebakkens sider, og mangen takkebøn er nok blevet tolket på det hellige sted, at man dog var nået i sikkerhed så langt.

Tæt øst for kirken fandtes tidligere et firkantet aflukke, som nu kun har den ene side bevaret, formentlig en fold for dyrene, mens man rastede under den hellige bakke.

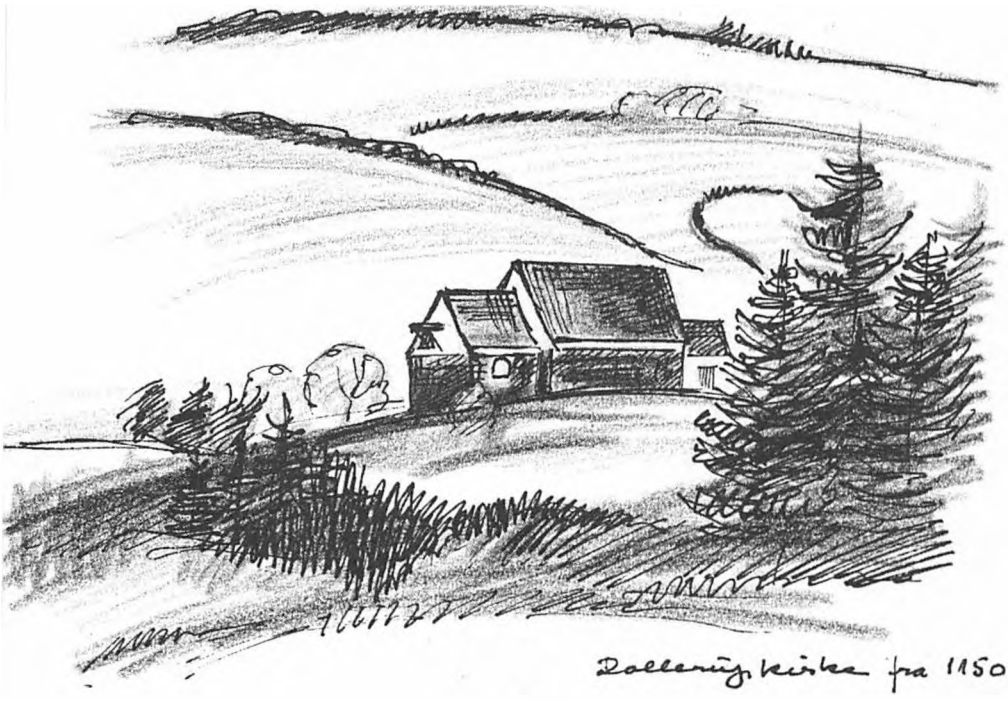
Mens vi er i Dollerup skal det lige nævnes, at den gamle kirkevej til Stanghede endnu kan følges ad en meget smuk natursti fra dalen op gennem bakkerne vest for Nørregaard.

Andre af sporene er søgt ned i dalen gennem nogle slugter lige syd for Nørregaard, hvor hulvejene som en vifte går op fra dalen mod nord.

Endelig må nævnes, at der måske også har gået en rute helt nede ved Hald Sø. Lige syd for Gjelsbro er der mange og meget flotte hulveje, og selve navnet Gjelsbro er gammelt og har måske religiøs biklang, jfr. Gjallerbroen fra den nordiske mytologi.

Fra Dollerup er vejen søgt op gennem den brede slugt mod Skelhøje – dels ad en rute vest for kirken, hvoraf der endnu ses tydelige spor i slugten lige vest for jernbanen og også længere nede i dalen, dels gennem en meget dyb og lang hulvej, der går op fra byen sydøst for kirkegaarden. Hulvejen bærer tydelige spor af brolægning, der dog siden er skyllet væk, så hulvejen har ædt sig længere ned, men brolægningen ses stadig i dens sider. Der er skov over hulvejen og det er en meget smuk og helstøbt detaille i det gamle vejbillede.

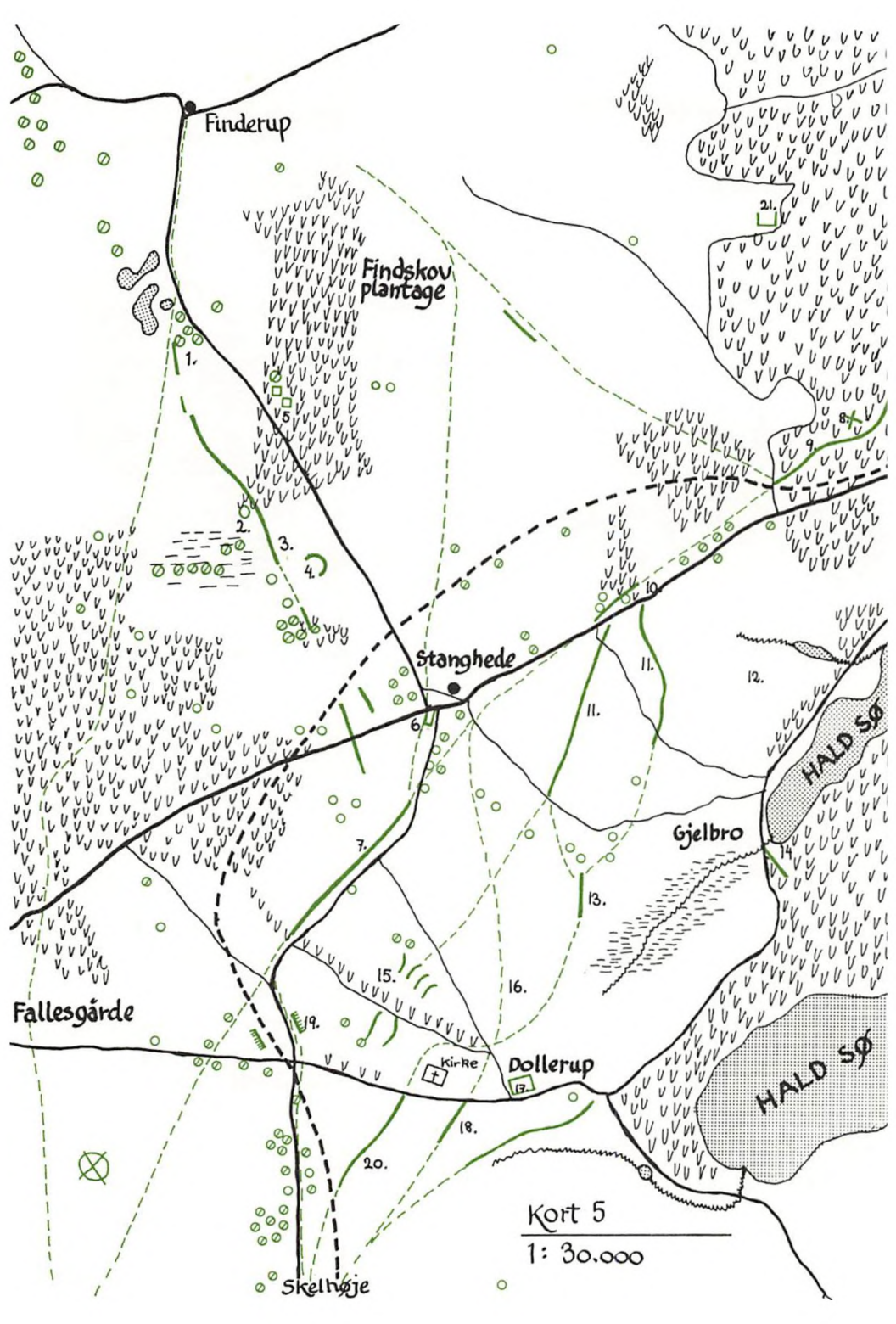
Vel ankommet til Skelhøje har færdselen delt sig. Den ene gren har – iflg. matrikelskortene – smukt gået lige forbi centralhøjen med stentrappen og videre mod syd i 14 alens bredde, just den bredde, Jydske Lov foreskriver for en hovedvej. Den anden vestbestemte trafik mod Karup med den hellige kilde og valfartsstedet – og, hvad der måske har betydet nok så meget for jyderne: Kildemarkedet, er gået mod

vest via Karup Høj, der har båret dette navn af samme grund.

Midt i højrækken, lige vest for vejen, nord for mejeriet, har der tidligere været ca. 80 tragtformede huller med småsten og et forkullet lag i bunden. Nu er de væk. Igen findes der måske en forbindelse med det gamle vejløb, selvom vi ikke længere ved hvordan.

Vi har nu fulgt den ene af ruterne fra Bæklund til Skelhøje og må tilbage for at prøve den anden. Den har jo skilt sig ud i en gaffel lige ved den lille plantage nord for vejen, hvor heden samtidig begynder syd for vejen. Og i stedet for at gå ind over heden direkte mod Dollerup har den fortsat ligeud i vejens retning, før den drejer svagt tilhøjre efter Stanghede. Her kan den nedlagte vej ses på matrikelskortene fra 1815 som sløjfet, og det må være det beboede sted Stanghede med studefold og formentlig kro eller herberg, der har drejet trafikken til sig og ændret vejløbet.

Finderup
Findskov plantage
Stanghede
Gjelbro
HALD SØ
HALD SØ
Fallesgårde
Dollerup
kirke
Skelhøje
1.
2.
3.
4.
5
6
7.
8.
9.
10
11.
11.
12.
13.
14
15.
16.
17.
18.
19.
20.
21.
Kort 5
1: 30.000

Syd for Stanghede – igen i et vejknæk – er den gamle vej så igen gået over i den nuværende vej efter afstikkeren nordpå, og her genfinder vi den i en lang række af dybe spor lige vest for vejen i lyngen, hvor den til sidst i en dyb hulvej skærer sig gennem skrænterne ned i dalen for endnu engang at dele sig. Den ene gren er kravlet op på højderne lige på den anden side og har taget kurs mod Karup Høj – stadigvæk for ad den rute at komme til Karup og alle herlighederne der. Det gamle løb er på dette stykke meget synligt på luftfotografier og findes også på de gamle udskiftningskort. En vægtstang af bronze, der er fundet lige i vejløbet syd for Karup Høj, kan måske give en antydning af, at denne rute i virkeligheden er meget gammel.

Den anden gren er drejet direkte mod syd efter Skelhøje, hvor den nuværende vej går. Et voldlignende dige i krattet lige øst for vejen, ca. 200 m nord for krydset, med en grav i vestsiden kan måske have haft en funktion i forbindelse med vejen, og det samme gælder et dige vest for vejen lige på den anden side af jernbanen.

---

1) *Hjulspor i vestkanten af langagtige bakker med egekrat*
2) *Hindhøj, sigtepunkt, mange hjulspor tæt forbi højen*
3) *Mange lange dybe spor i heden*
4) *Lav jordvold med grav i halvcirkelform i heden*
5) *2 firkantede indhegninger i skoven, fmtl. folde. Velbevarede*
6) *Velbevaret firkantet tilvokset indhegning lige i vejkrydset*
7) *Mange lange dybe spor i heden lige vest for vejen*
8) *Skovmose med særpræget bevoksning og spor i østkanten. Gammel Sø*
9) *Mange lange og tilgroede spor i skoven fra mosen til Bækkelund*
10) *Flere store spor i plantning lige nord for vejen*
11) *Dybe lange spor gennem lyngen, ca. 10 i hvert system*
12) *Cirkelrund forhøjning i heden, måske fårefold?*
13) *Hulvej hvor der lokalt berettes om fund af guldbrakteater*
14) *Store meget flotte hulveje*
15) *Vifteformede hulveje gennem slugterne ned i dalen*
16) *Den gamle og meget smukke kirkevej fra Stanghede til Dollerup*
17) *Næsten forsvunden fold, een side tilbage*
18) *Meget smuk hulvej med spor af brolægning i siderne, meget dyb*
19) *Diger øst og vest for vejen måske rester af større voldanlæg*
20) *Tydelige furer af gamle spor i marken op gennem dalen*
21) *Mulig gammel fold, angivet på gamle kort som firkant*

På kort fra 1860 er angivet et jorddige tværs over vejen netop på dette sted. Det har måske haft forbindelse med begge de andre diger og været en spærring af den gamle vej.

I øvrigt er vejen ført videre i 14 alens bredde sammen med den nuværende vej, midt mellem alle de nu nedlagte høje til knudepunktet i Skelhøje.

Vejen øst om Hald Sø til Lysgaard

I gaflen ved 4 km stenen i nordvestsiden af Viborg Hedeplantage er østvejen drejet fra mod syd, og de endnu bevarede høje vest for Vintmølle Sø har nok vist vej mod et meget gammelt vadested over Kolbæk, omtrent hvor vejen nu går. Når vadestedet var passeret, gik turen mod næste vadested ved Non Mølle, og ruten synes i ældre tid at være gået øst for den nuværende vej ad flere spor langs bakkekammen vest for Vedsø, hvor matrikelskortene har flere sløjfede veje i 1815. En stor, nu overpløjet høj, 250 m stik syd for Kolbækvadet har nok været vejviser fra syd, og der ligger flere andre sløjfede høje på denne strækning.

Men efterhånden samler sporene sig med den nuværende vej nord for Nonmøllevadet. Vi vil dog først tage en lille afstikker mod vest. Fra det sted ved 6 km stenen, hvor den nuværende vej svinger til venstre, er den tidligere fortsat lige ud ind mod Hald Ege, hvor sporet findes bevaret i skovens sydvestlige hjørne med kurs mod Hald, omgivet af flere nuværende og tidligere høje. Tværs over sporet lige vest for skoven ligger en 300 m lang vold med en grav mod vest. Placeringen tyder på, at der har været tale om et forsvarsanlæg for hærvejen, der skulle dække en sidevej fra vest mod angreb. Men hvad alder den har og i hvilken situation den i så fald har været benyttet, ligger hen i det uvisse.

Men tilbage til overgangen ved Non Mølle. Når man her skulle over sænkningen mellem Hald Sø og Vedsø, har der ikke været noget valg: Mod vest de sumpede enge, mod øst de stejle skrænter. Selve Non Mølle (eller med den gamle betegnelse: Nonbo Mølle) er sikkert af

meget gammel oprindelse i tidlig middelalder, men intet sikkert vides herom. Bygningerne ligger der til dels endnu, vest for vadestedet. Lige vest herfor igen er der på gamle kort afsat et firkantet indelukke, hvoraf kun den sydligste vold endnu findes, sikkert en fold for dyrene, når man rastede ved overgangen, hvor der også var krosted. Endnu findes Birgittelyst Kro lige syd for overgangen.

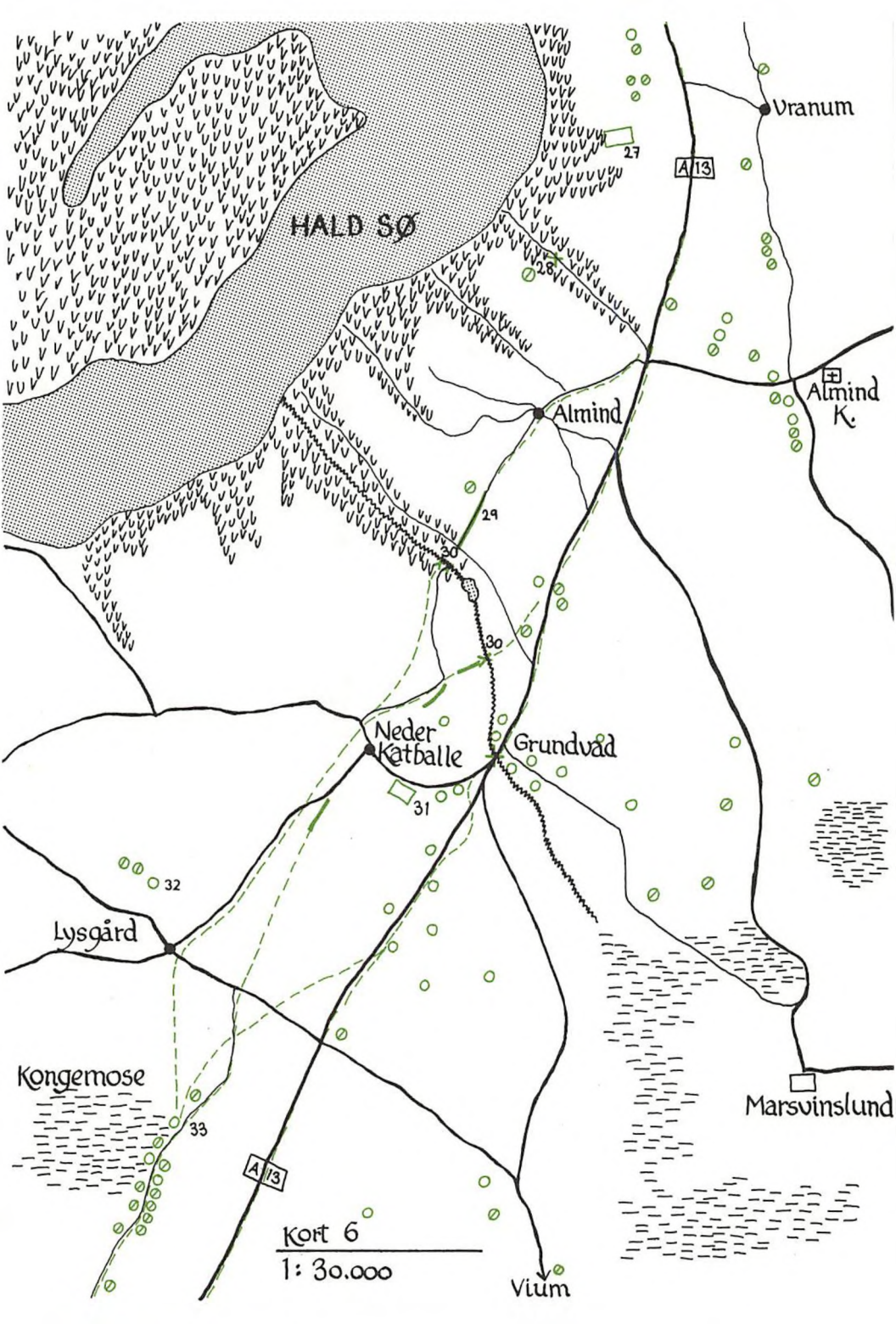
Hvor vejen nu når op over bakkerne, møder den åbent land forude undtagen mod vest, hvor skrænterne ned mod Hald Sø stadig er skovbevoksede, i nogle tilfælde med rester af den gamle egeskov, der engang dækkede hele området. Og netop fordi de gamle veje skyede de tætte og ufarbare skovstrækninger, har det sikkert varet længe før denne rute blev den almindelige. Skovene har holdt sig langt op i nyere tid, og først i det 16. århundrede begyndte de for alvor at tynde ud. Ubarmhjertigt fældedes de tykke ege- og bøgetræer for at skaffe brændsel, til smeltning af myremalm, der foregik i stor målestok ned gennem hele Midtjylland, og til eksport vestpå til det skovløse Vestjylland. Og hvor skoven faldt, rykkede lyngen ind.

Men muligvis har der i oldtiden været mere åben skov, et hjordland hvor dyrene gik frit omkring og afgnavede al underskov, så skoven blev mere fremkommelig og anvendelig til færdsel end senere, og det kan måske være forklaringen på, at denne rute synes at have været benyttet også i højtiden.

For højene bliver ved at følge vejen, også øst om Hald Sø, de fleste nu overpløjede, men enkelte bevaret, deriblandt Staghøj vest for 8 km stenen – igen et rettersted ved alfarvej, hvorfra de radbrækkede kroppe og benraderne i galgerne har mindet de vejfarende om, at det var rådeligst at holde landets love, ligesom røverpakket, der jo også holdt til ved de store veje, forstod, at det var en vovelig færd, de begav sig ud på, når de lagde baghold i de snævre slugter.

Lige nord for Staghøj har tidligere ligget en anden høj, der hævede sig markant i landskabet og sikkert har været sigtepunkt for vejen over dette plateau. Måske har retterstedet i virkeligheden været anbragt på denne høj, hvor det var mest synligt. Gamle kort kan tyde herpå.

½ km syd herfor lå iflg. samme kort igen en firkantet indhegning

HALD SØ
Vranum
A 13
27
28
Almind
Almind K.
29
30
30
Neder Katballe
Grundvåd
31
32
Lysgård
Kongemose
33
A 13
Marsvinslund
Kort 6
1: 30.000
Vium

med jordvold, hvor nu kun den vestlige og nordlige side er bevaret, lige vest for Hedegaard, – igen en mulig fold for dyrene.

Lidt længere sydpå passerer vejen østenden af en af de mange lyng- og skovklædte slugter, der går ned mod Hald Sø. Dalen kaldes fra gammel tid Kapeldalen efter et kapel, der i middelalderen blev bygget ved en hellig kilde i dalen. Her har de vejfarende søgt ned for at styrke sig ved det hellige væld og bede i kapellet, der var indviet til den hellige Margrethe. Ruinerne af kapellet er nu næsten ukendelige, ligesom kilden er væk. Hulvejene fra vest ned i dalen bærer endnu tydelige spor af denne trafik.

Også på Almind Kirkegaard øst for vejen var der en helligkilde med lægedomskraft, og det er sandsynligt, at en del af trafikken i tidens løb har taget en afstikker herind.

Ved Kapeldalen har vejen i øvrigt delt sig. Een rute har fulgt den nuværende hovedvej ned over Grundvad, hvor den har slynget sig frem og tilbage over den nuværende vej, før den er søgt ind mod Lysgaard og er stødt til den vestlige vej.

En gren af denne vej er dog fortsat ligeud ved 11 km stenen ned mod Mostgaard Bæk, hvor et vadested endnu kan anes i stensætninger lige nord for den nuværende markvej, ligesom to store hulveje på den anden side af bækken viser vejens videre forløb op på frit land mod Neder Katballe. Lige ovenfor hulvejene lå tidligere meget betegnende en smedie. Det kunne der være brug for efter overgangen.

Men den almindeligste rute har dog åbenbart været fra Kapeldalen ind over Almind og videre mod en stor høj, placeret lige ovenfor nedgangen til dalen, der endnu kan følges gennem fire dybe spor hele

---

27) *Retvinklet jordvold fmtl. rest af fold*
28) *Ruinen af Margrethe-Kapellet ved kilden af samme navn*
29) *Fire dybe, lange hulveje ned i dalen*
30) *3 vadesteder over bækken, sten i åløbet*
31) *Fold på gamle kort*
32) *Lyshøj, hvorfra Blicher siger, at man kan tælle 41 kirker*
33) *Stejlhøj, sigtepunkt, senere galgebakke*

vejen ned. Ud for dem i bækken er der to stensamlinger, som sikkert er rester af de gamle vad, og fra dem fører igen dybe hulveje op gennem de skovklædte skrænter vest for Most Vandmølle.

Her har et par høje vist vej over Katballe vest om Lysgaard, hvor den mægtige Lyshøj har raget op over landskabet og fungeret som kompas. Blicher påstod, man kunne tælle 41 kirker fra dens top. På denne strækning er det gamle vejløb stadig synligt i markerne på luftfotos, og det synes at have gået et par hundrede meter øst for den nuværende vej fra Katballe til Lysgaard.

Ved vejen mellem Neder Katballe og Grundvad, lige i knækket, ligger endnu en skovbevokset firkant, indhegnet af jordvolde, og igen muligvis en fold for drifterne af dyr.

I vestsiden af Lysgaard by lige op ad den gamle vej, er der indrettet en slags Blicher Museum i form af en Bindestue.

For at undgå forveksling skal nævnes, at en anden ret befærdet vej er gået fra Almind over Most Bæk, Knækkeborg, Bisballe syd om søen til Dollerup og videre til Hald. Det var hovvejen fra Almind til Hald.

Dermed har vi ad alle ruter ført hærvejen forbi Hald Sø og kan begynde på næste etape – ned til overgangen over Haller Å.

Fra Hald Sø til Haller Å

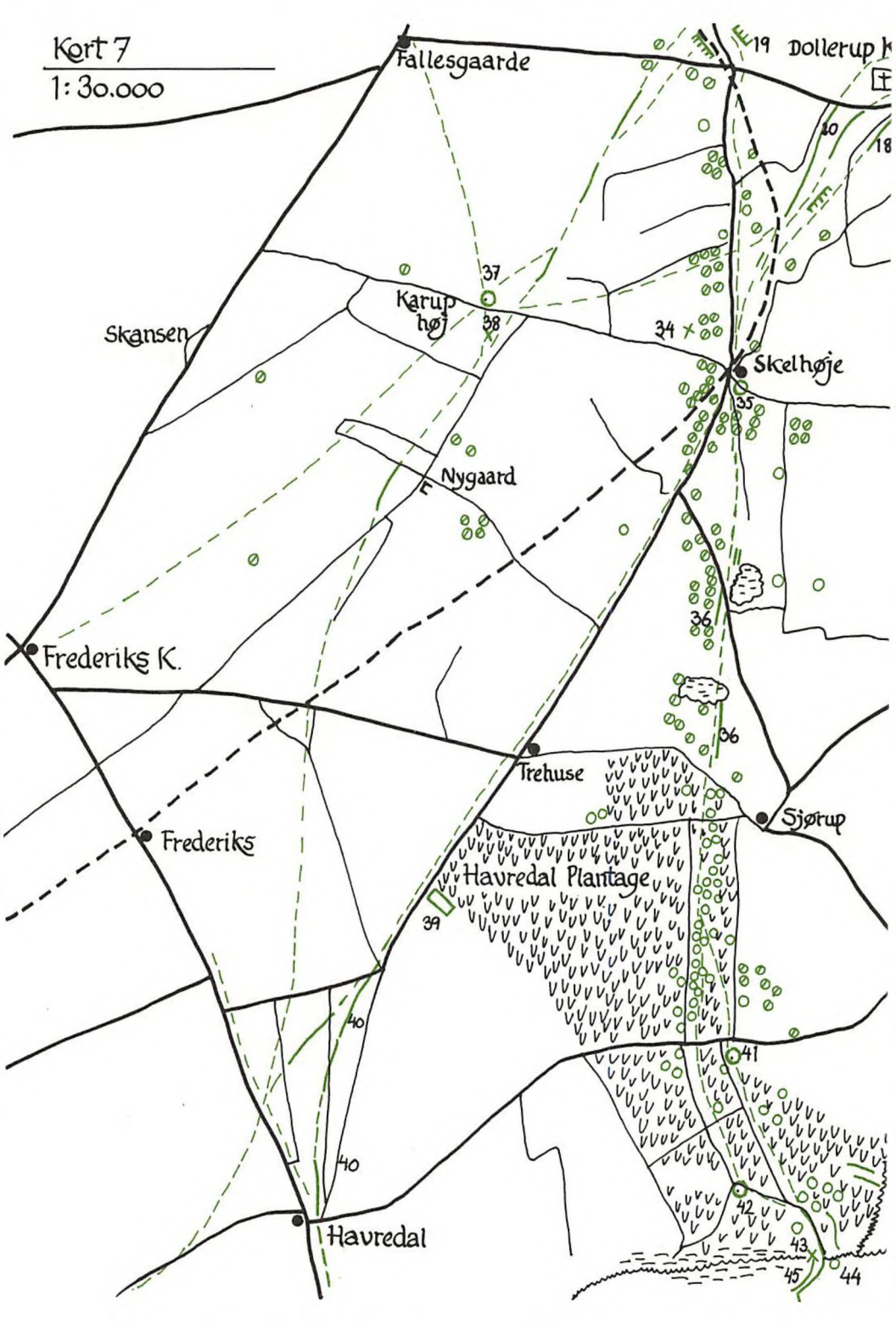
Højvejen til Grathe

Vi slap sidst højvejen i Skelhøje og skulle nu videre mod syd. Det er naturligst at antage, at vejen har fulgt den tætte række af stenalderhøje, der har ligget mellem byen og Havredal Plantage, men vi lades i stikken, fordi hele terrænet er opdyrket og ovenikøbet stærkt forstyrret af grusgravning, og ingen af de nye veje synes at følge det gamle spor. Det hele bliver ikke bedre af, at der i hele dette område er skåret lyngtørv i stor stil, også på hedestrækningerne, som endnu findes, d.v.s. at der er skrællet et helt lag af overfladen, som naturligvis har udslettet mange gamle spor.

Men der *har* gået vej. Matrikelskort fra 1794 har en sløjfet vej netop her, og på luftfotos af markerne, før grusgravningen tog fart, er der tydelige lyse striber i jorden i retning nord-syd med retning lige gennem højbæltet, op til 5 parallelle striber, som formentlig kun kan stamme fra en vej, der har kørt overfladen op og fået det lyse sand helt op i den.

Tværs over striberne findes en anden stribe, som falder sammen med sogneskellet, lige hvor det 700 m syd for Skelhøje drejer skarpt mod vest. Det kan være minder om et voldanlæg el. lign., netop syd for knudepunktet Skelhøje, men er formentlig umuligt at bestemme nærmere.

Først når vi kommer ned i Havredal Plantages vestside, dukker højrækken op igen, og nu til gengæld som en næsten 3 km ubrudt

Kort 7
1: 30.000
Fallesgaarde
19
Dollerup K
40
18
37
Karup
høj
38
Skansen
34
Skelhøje
35
Nygaard
36
Frederiks K.
Trehuse
06
Sjørup
Frederiks
Havredal Plantage
39
40
41
40
Havredal
42
43
45
44

række, der via sigtepunktet Store Ståhøj i plantage- og sogneskellet, hvor 3 sogne mødes, søger ned mod Stendalen nord for Stendal Gaard. Her fører en dyb højkranset hulvej ned i dalen, hvor et gammelt vadested stadig kan findes lidt vest for den nuværende overgang.

Fra dette gamle vad er bygget en dæmning tværs over det sumpede dalføre hen til en dyb hulvej mod vest. Dæmningen er 100 m lang og lige. Hulvejen, der kravler op ad dalsiden et stykke vest for den nuværende vej, bærer spor af brolægning.

Nede i dalen lige øst for overgangen ligger en lille forhøjning, som muligvis er en høj. I så fald – og det er ikke usandsynligt, da højene i hele rækken i øvrigt er ret små, – er det et tydeligt tegn på et gammelt vadested, da man ellers ikke ville anbringe en høj nede i dalen.

Fra hulvejen kan sporene følges i sydlig retning gennem skoven vest for den nuværende vej mod Stendalgaard, til de forsvinder lidt nord for gården.

Hele dette anlæg med hulvejene på begge sider, vadet, og dæmningen, brolægningen (og måske højen), udgør et næsten fuldkomment system, en lille perle af meget gammel vejtradition på et sted, hvor der idag kun er lokal skovtrafik tilbage. Samtidig er terrænet meget smukt med de lange tavse skovstier, omkranset af lyngklædte høje på begge sider (mange af dem findes ikke på nationalmuseets højkort),

---

18) *Meget smuk hulvej med spor af brolægning i siderne, meget dyb*
19) *Diger øst og vest for vejen måske rester af større voldanlæg*
20) *Tydelige furer af gamle spor i marken op gennem dalen*
34) *Findested for mange gruber med trækul i bunden*
35) *Centralhøjen, hvor 3 sogne mødes. Stentrin til toppen i vestsiden*
36) *Tydelige lyse striber i jordbunden på luftfotos*
37) *Karup Høj, vejviserhøj mod Karup. Knudepunkt*
38) *Findested for bronzevægtstang*
39) *Rester af fold, 2 sider bevaret*
40) *Tydelige furer i markerne over 1 km retning nord–syd*
41) *Store Ståhøj, vigtigt sigtepunkt, 3 sogne mødes*
42) *Doverhøj, tidligere med spor i højkanten*
43) *Hulvej fra nord peger mod sten i bækken, som tyder på gammelt vadested*
44) *Formodet høj i dalen, beskadiget*
45) *Dæmning over det lave terræn*

og hvor skoven åbner sig i selve Stendalen træffer man et stykke uberørt natur, hvor kun jetjagerne fra Karup flyveplads lejlighedsvis minder om, at man stadig befinder sig i et moderne samfund.

Striber på luftfotos i skovknækket ved Skovdalgaard nord for dalen og i selve skoven syd for dalen kan tyde på, at vejen til tider er søgt over dalen længere mod vest, ligesom den store centralt beliggende Doverhøj, der tidligere fortælles at have haft dybe hjulspor i siderne, og hvorfra andre spor peger ned mod vadestedet, kan tænkes at have været sigtepunkt for en anden vej fra vest, der har benyttet samme overgang, og siden har fortsat op gennem slugten mod sydøst i retning af Pabsø Huse, – måske mergel- og tørvevej for de tyske kolonister fra Frederiks. Et rektangulært lukke med 3 sider bevaret 200 m. sydvest for Doverhøj hedder »kalvefolden«.

Højstriben og dermed vejen går videre fra Stendalgaard mod syd og lokale folk beretter, at der har været mange høje, som nu er væk på denne strækning. Store Nørhøj ved Skræ har sikkert været næste sigtepunkt. Et inddiget forte i retning nord-syd netop her samt en studefold i selve Skræ by på de gamle kort tyder på, at ruten har været benyttet langt op i tiden.

Fra Skræ er højrækken gået vest om Knudstrup med Mosthøj som næste sigtepunkt og herfra videre mod syd i retning af Tempelbakken ved Ravnholt, der hævede sig monumentalt over terrænet som ledepunkt for overfarten over Haller Å. Tempelbakkens beliggenhed, størrelse og navn, der jo antyder fordums hellighed, gør den til et oplagt knudepunkt for den gamle færdsel, og det vil da også i det følgende vise sig, at vejnettet langt op i tiden har samlet sig her og ydmygt smøget sig tæt under det hellige bjerg, hvor man sikkert har ofret og hentet styrke til overgangen og den videre færd. Også denne høj er senere blevet brugt som rettersted – et nyere samfunds raffinerede ydmygelse af en gammel helligdom.

Netop hvor denne højvej krydser et andet spor fra Ulvedal mod Knudstrup ca. 300 m øst for Ulvedal Plantages sydøstspids har tidligere ligget en lav jordvold i retning nord-syd med grøft mod vest, igen formentlig en forsvarsvold i det gamle vejsystem, og netop anbragt foran et vejknudepunkt tværs over en dalsænkning.

Til vurdering af terrænforholdene på stedet skal blot til sidst anføres, at Stendalgaard Plantage blev anlagt som den første i området i 1788 – ved såning, Ulvedal Plantage 1796 og Havredal i 1820. Der

har altså været hede i næsten hele området i al den tid, de gamle veje har ført sig frem gennem landskabet.

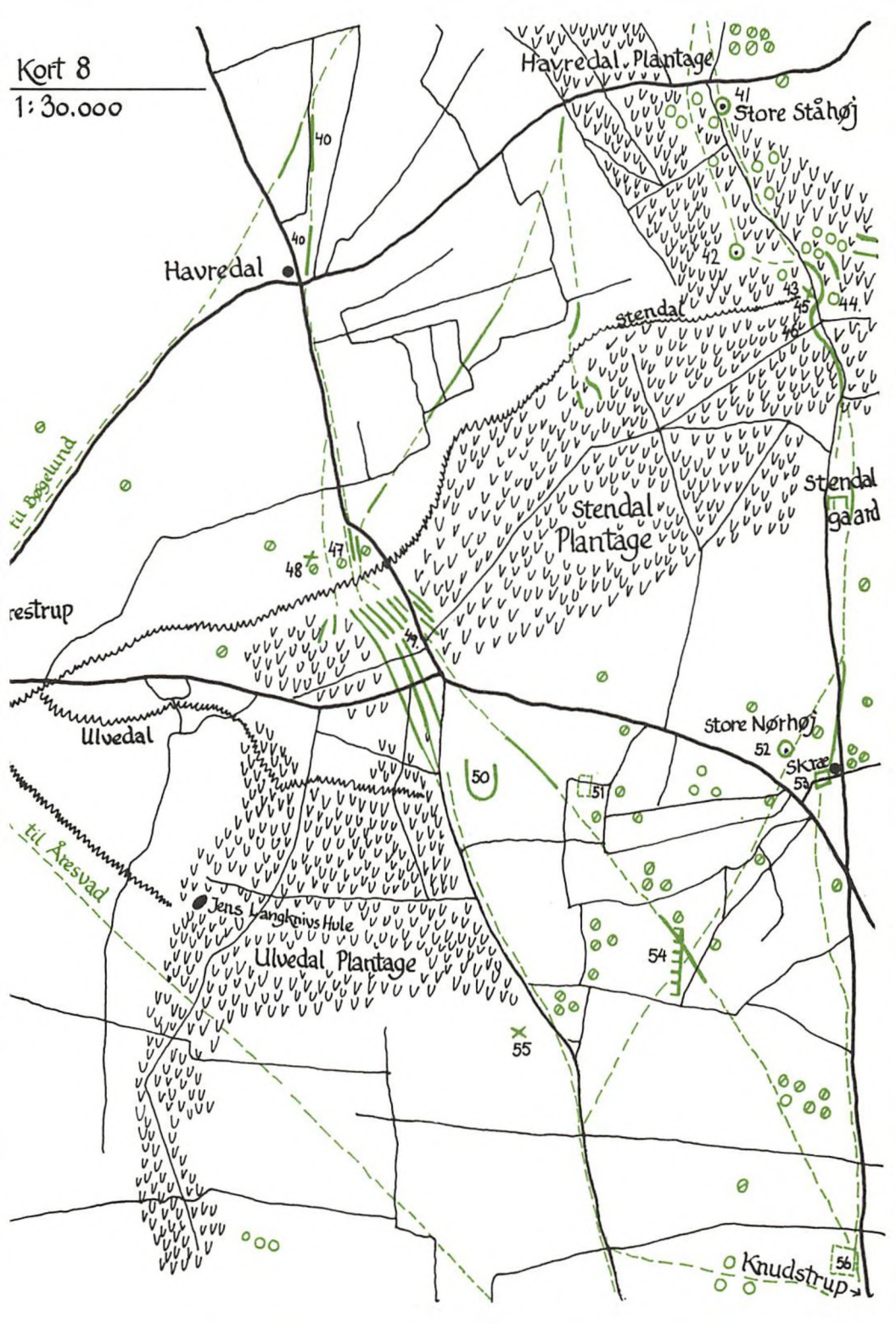
Fra Skelhøje til Ulvedal

Tidligt er det vigtigste overfartssted over Stendalen blevet lagt syd for det nuværende Havredal og har trukket færdselen fra nord vest om Havredal Plantage. Hovedruten er gået fra Skelhøje langs den nuværende vej til Trehuse. Her, hvor en øst-vestgående vej har krydset de store spor fra nord, udviklede sig et vigtigt handelscentrum, Sjørup Marked, som bl. a. omtales af Goldschmidt i hans bog om en hederejse i Jylland.

Lidt længere nede, lige hvor skoven holder op øst for vejen, lå tidligere en firkantet inddigning, som endnu kan skimtes i terrænet – igen en sandsynlig studefold. Herfra er vejen fortsat stik syd lidt vest for den nuværende vej fra Skovgaard, lige ind mod østsiden af Havredal by. Sporene ses endnu i tydelige furer i markerne over mere end een kilometer og er det egentlige bevis for, at en væsentlig del af færdselen over det store vad ved Ulvedal kom fra Viborg og ikke blot fra nordvest ad Skivevejen.

---

40) *Tydelige furer i markerne over 1 km retning nord–syd.*
41) *Store Ståhøj, vigtigt sigtepunkt, 3 sogne mødes*
42) *Doverhøj, tidligere med spor i højkanten*
43) *Hulvej fra nord peger mod sten i bækken, som tyder på gammelt vadested*
44) *Formodet høj i dalen, beskadiget*
45) *Dæmning over det lave terræn*
46) *Brolagt hulvej fra dæmningen op gennem bakken. Sten i bunden*
47) *Jens Langknivs Bakke med store hulveje ned mod åen*
48) *Findested for guldarmring, ravperler. Stedet markeret med indskrift.*
49) *Imponerende mange og flotte spor op gennem bakkerne syd for dal*
50) *Aftegning i jordbunden på luftfotos, oval. På stedet intet at se*
51) *Firkantet aftegning på luftfotos, fmtl. fold, nu væk*
52) *Store Nørhøj, sigtepunkt*
53) *Fold angivet på gamle kort*
54) *Langt voldanlæg, nu sløjfet, men husket af gamle folk*
55) *Findested for guldbrakteater*
56) *Fold på gamle kort*

Kort 8
1: 30.000
Havredal Plantage
41
Store Ståhøj
40
40
Havredal
42
43
44
45
46
stendal
til Bøgelund
Stendal
Plantage
Stendal
gaard
47
48
restrup
Ulvedal
Store Nørhøj
52
Skræ
53
50
51
til Åresvad
Jens Langknivs Hule
Ulvedal Plantage
54
55
Knudstrup
56

En del af trafikken, især studedrifterne, er dog drejet fra nord for Havredal mod Åresvad og videre forbi Tinghøj mod Bøvlund med forbindelse til en stor drivervej mod Ribe. På Videnskabernes Selskabs målebordsblade fra o. 1800 kan man se, hvordan de tyske kolonisters opdyrkning af heden omkring Havredal har afbrudt denne drivervejs løb gennem området.

Men hærvejen er altså gået stik syd mod vadestedet, hvor flere høje har markeret de dybe hulvejes begyndelse. Dette løb, som den gamle Skivevej har fulgt og som stadig findes vest for den nuværende hovedvej, kaldes Jens Langknivs Bakke, og det var her, den berygtede røver blev overmandet af en svigefuld kræmmer – efter overleveringen – og siden halshugget.

Et par hundrede meter vest for vadestedet i lyngen lige nord for ådalen blev der i 1968 gjort et fund fra bronezalderen: En guldspiralarmring, en bronzevægt og nogle perler. De lå øverst i jorden, så de stak frem af skrænten, og har altså næppe været en begravelse. Snarest må man tænke sig en rejsende, måske en kvinde, som er faret vild fra vejen eller af andre grunde har prøvet at skjule sin skat, men ikke har fået chance for at hente den igen.

For vildt har der været herude, øde og menneskетomt, især efter at den sorte død og senere svenskekrigene havde lagt landet øde og store dele af Vestjylland blev opgivet som landbrugsjord og overgivet til lyngen. Mange steder træffes spor af fordums landsbyer og kirker, som blev erobret af den brune ørken, og denne udvikling har naturligvis været med til at flytte færdselen mod øst til beboede egne.

Det er ikke tilfældigt, at stedet her hedder Ulvedal (det kan jo også være dem, der har gjort det af med skattens ejermand). Ulvene var en landeplage i disse øde egne, ikke blot for bønderne, men også for de rejsende, især om vinteren. De sidste ulve blev dræbt langt op i det 19. århundrede. Til gengæld lever rævene højt på den gamle færdsel og graver med forkærlighed deres huler i de dybe hulveje.

Fra Ulvedal til Tempelbakken

Fra vadestedet ved Ulvedal kryber hulvejene som en bred vifte op

gennem skovbakkerne, mest vest, men også øst for hovedvejen. Der er mange af dem, i snesevis, og de er store og dybe, som de i lange mørke rækker æder sig gennem skrænterne. Det er utvivlsomt et af de bedst bevarede og mest imponerende partier af hærvejen overhovedet, og de giver et godt indtryk af, hvor omfattende færdselen har været og hvor kompliceret et vejforløb var i de tider. Anlæggelse af en plantage med de dybtpløjede plantefurer vil ellers i mange tilfælde ødelægge de gamle spor, men her har de været så dybe, at en nivellering ville kræve store terrænarbejder.

I Vimdal, der går op i skoven øst for vejen, findes en lang bugtet grøft med en voldlignende forhøjning. Den har ingen forstmæssig funktion, så igen er der måske en gammel historisk sammenhæng med vejen.

Sporene fortsætter, mindre dybe, men i lange rækker især vest for vejen og løber efterhånden ud i det dyrkede land øst for plantagen parallelt med den nuværende markvej i kanten af skoven med retning mod Mosthøj og Tempelbakken. Det gamle vejløb kan bl. a. skimtes i væksten på marken, der tydeligt er gullig nogle meter ind fra markvejen.

Lige øst for markvejen på marken ca. ½ km syd for knækket i hovedvejen afslører luftfotos en oval halvkreds, formet omtrent som Piet Heins magiske æg, ca. 200 m bred og med åbning mod nord. Placeringen peger hen på en sammenhæng med den gamle vej, men på stedet er intet at se.

Nogle hundrede meter inde i skoven, omtrent hvor sognegrænsen skærer et lille åløb, findes en mindre hulvej i forbindelse med en 15 m lang dæmning over lavningen, måske en variant af den store vej.

Også langs denne markvej i skovkanten finder man på den rigtige årstid mange liljekonvaller, der jo normalt ikke hører hjemme i en plantage og utvivlsomt har overlevet lyngen og stammer fra de gamle løvskove i oldtiden.

I skovens sydøstspids, 100 m vest for markvejen, er gjort et andet guldfund, 4 guldbrakteater fra jernalderen, igen meget sandsynligt et makabert minde om en rejsende, som ulykken har ramt. Vejen krævede sine ofre, og de få af dem, som det lykkes nu så længe efter at

trække ud af mørket, fortæller kun, at der må have været utallige andre gennem de lange årtusinder, vejen var i brug.

I vestkanten af plantagen ligger langdyssen Jens Langknivs Hule, som sagnet knytter til den før nævnte stimand.

Denne strækning af vejen er på kort fra 1815 afsat med 22 alen og angivet som vejen fra Skive til Kolding. Det kan tyde på, at den nordgående trafik til Viborg på det tidspunkt er ophørt og overført til østvejen over Thorning.

Men der har været trafik nok endda. Igennem de dybe hulveje ved Ulvedal har de tungtlastede vogne fra Mønsteds gruber arbejdet sig længere og længere ned i pløret, her har skovlovringerne fra de midtjyske skovegne fragtet deres massive laster af træ og forarbejdede træredskaber til de skovløse egne i nord og vest. Her skvulpede de store kister med levende ål, som fra Limfjorden blev bragt til de sydjyske byer, vandfyldte og tunge som de var. Her slæbte man sidenhen, da heden skulle under plov, de fugtige mergelklumper fra lejerne ved moræneranden op til sandjorderne i nordvest. Og hvis leret var lavet til potter og fade, havde jyderne en anden god exportvare, som blev ført sønderud ad handelsvejene. Det var altsammen noget, der sled på vejene og forklarer, hvorfor de skar sig så dybt ned og så tit måtte skiftes ud med nye spor.

Og efter vognene vandrede uldkræmmerne med deres poser, som de ofte slæbte helt til Hamburg og solgte der.

Men i den lokale overlevering har denne rute en solid tradition som den gamle hærvej. Den har fortsat ad den nuværende markvej mod Ravnholt og er endt ved Tempelbakken.

Hvis dette har været hærvejen i det 12. århundrede, er det formentlig omkring denne vej, de mange kongsemnekampe er foregået, deriblandt slaget på Grathe Hede. Herpå tyder også, at flere af de på egnen såkaldte »fjendehuller« findes nær denne rute. Det er runde tragtformede huller, 4 m i diameter og formentlig oprindelig et par meter dybe. Ifølge lokal overlevering er de brugt af Kong Svend under slaget som faldgruber for fjendens ryttere, men de menes også, evt. på et senere tidspunkt, at være brugt som ulvefælder. Der findes endnu et par stykker 3–400 m vest for tempelbakken og en anden syd for

Bækgaard, men der har været mange andre, bl. a. i egnen vest for Knudstrup nær det gamle vejløb.

Når og hvis Svend Grathe alligevel endte sine dage ved Grågård et stykke længere mod øst, kan det jo meget vel skyldes, at han har forsøgt at flygte efter kampen og er blevet indhentet undervejs.

En vej flyttes

Som et eksempel på, hvordan de gamle veje skiftede rute i tidens løb, vil jeg i det følgende prøve at klarlægge, hvordan vejenes forløb i terrænet vest for Knudstrup har udviklet sig, og denne udvikling er søgt skitseret i de fem små kort på skitse nr. 10.

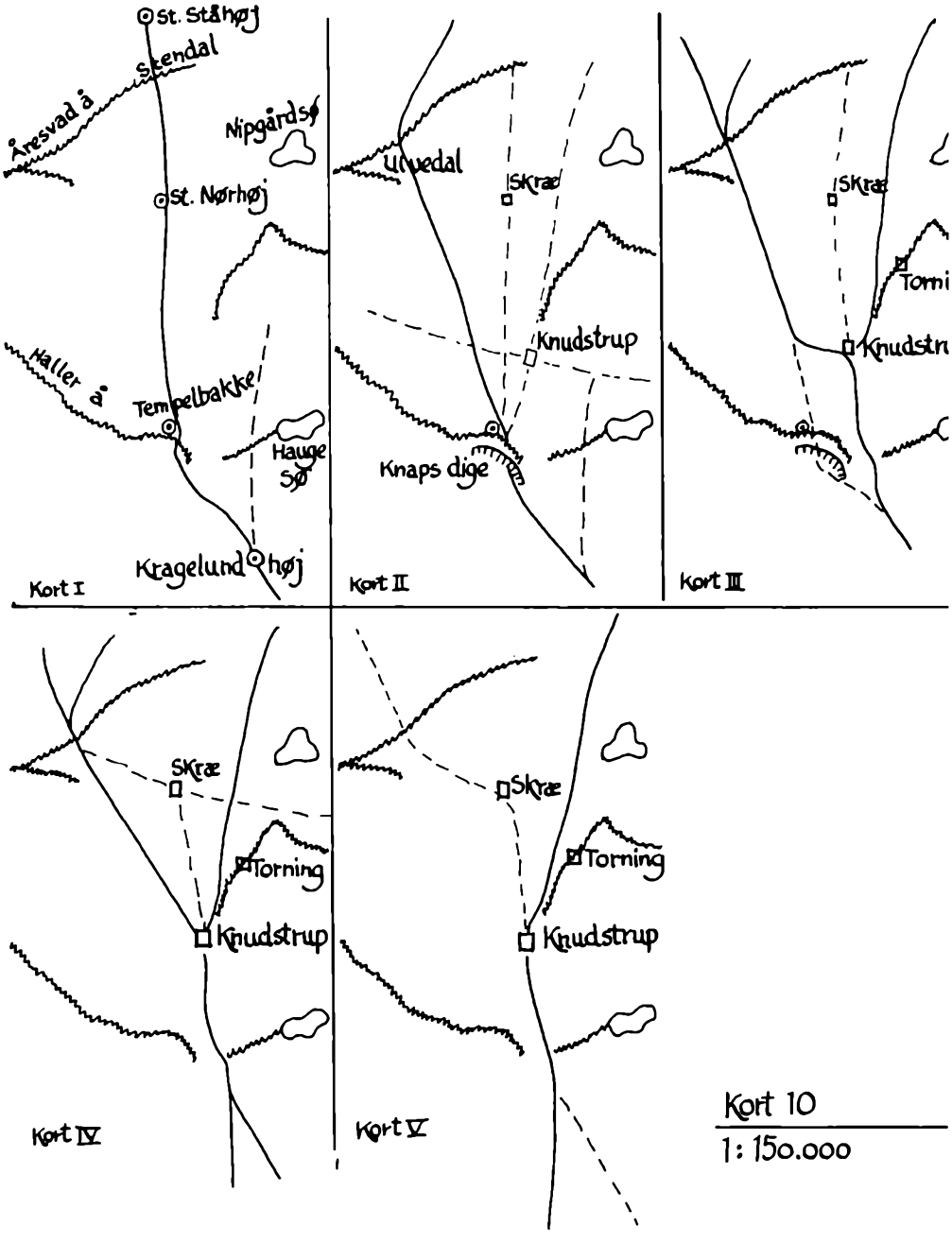
På det første kort har vi kun den ældste højvej langs højrækken gennem Stendal over Store Nørhøj til Tempelbakken med overgang sammesteds.

På det andet kort er denne rute gået af brug, og hovedruten går nu fra Ulvedal til Tempelbakken langs skovkanten. Samtidig er den østlige rute ved at komme igang, og hvor den skærer en øst-vest-gående vej, opstår vejcentret Knudstrup. Fra denne periode stammer diget ved Bækgaard. Når det angives i samtidige kilder, at konen i Ravnholt i 2 år er fritaget for lensafgift, fordi hendes mand er ombragt af fjenden under krigen 1630, tyder det også på, at gården dengang har ligget op ad den store vej.

På det tredie kort er østvejen udbygget, og vestvejen drejer nu ind over Knudstrup i et skarpt sving vest for byen for derfra at følge den nye rute sydover – denne vejføring findes bl. a. på Videnskabernes Selskabs kort, og ændringen er altså fuldbyrdet inden 1800.

Men det vil altid genere en vej at have et sådant knæk – den vil foretrække en direkte linie, og næste udviklingstrin ses på kort nr. fire med en rute direkte Ulvedal-Knudstrup. Disse spor ses bl. a. tydeligt på luftfotos – og har passeret den før omtalte vold nordvest for Knudstrup. En firkantet aftegning på luftfoto viser måske en sløjfet fold ved denne rute.

Men der har allerede længe gået vej både fra Ulvedal til Skræ og herfra til Knudstrup, og i sidst fase, kort V, foretrækker vestvejen at

Vejenes udvikling omkring Knudstrup.

følge denne rute, og vi får den vejføring, som stort set gælder i dag, samtidig med at vestvejen ikke længere fører trafik fra Viborg, som nu helt er overgået til østvejen. En fold vest for vejen 800 m nord for Knudstrup er angivet på gamle kort og har været betinget af dette vejforløb.

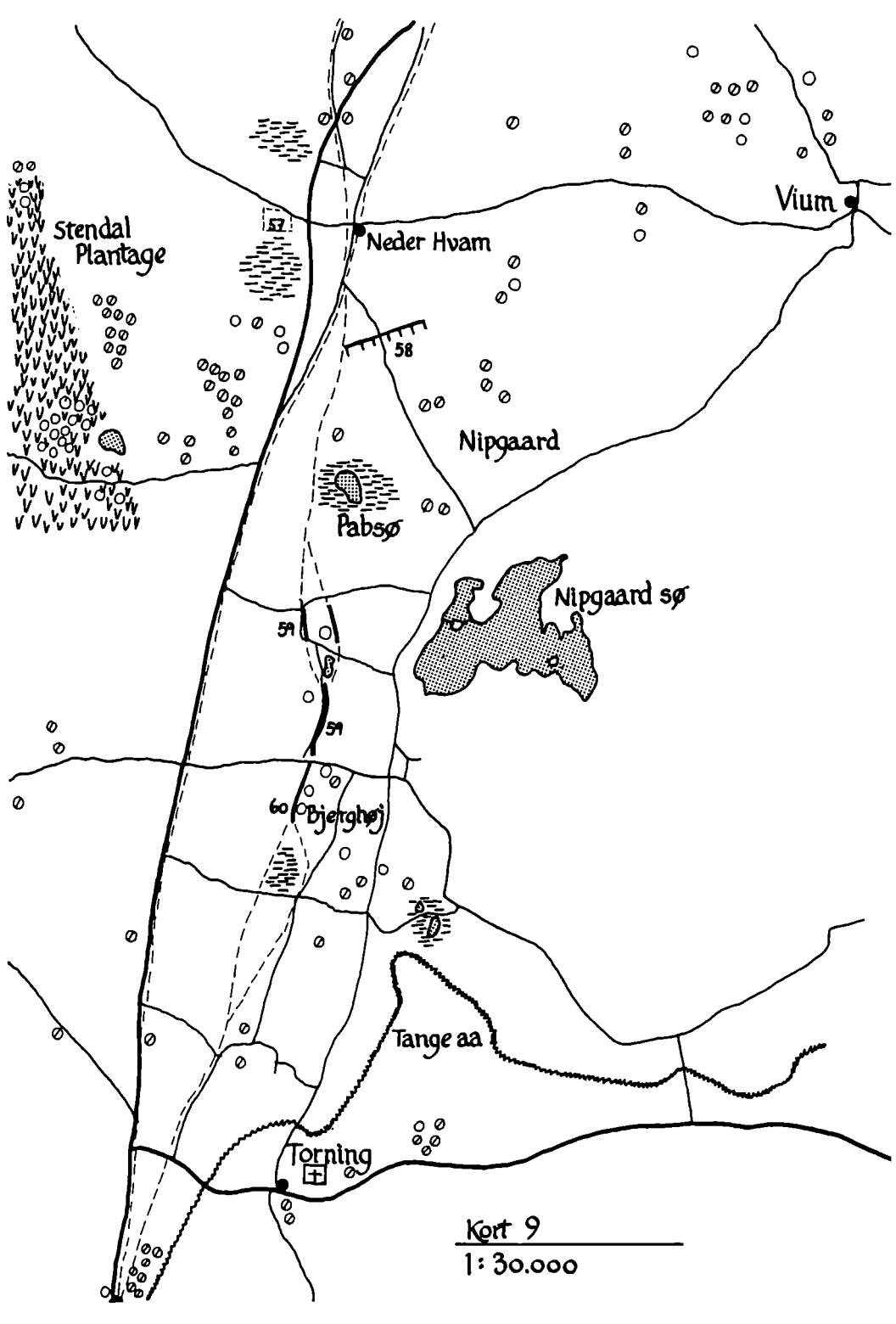
Men alle disse forskellige løb har altså sådan set været hærvejen, og det viser tydeligt, at det kan være svært at sige, hvor den egentlig har gået, for den har gået mange steder.

Østvejen fra Lysgaard til Knudstrup

Vi slap sidst østvejen lige øst for Lysgaard, hvor den i 1794 var afsat i 22 alens bredde som gammel Viborgvej, og gik videre ad en endnu eksisterende og meget malerisk gangsti øst om Kongemosen, omkranset af høje på begge sider. Blandt dem har den markante Stejlehøj sikkert været sigtepunkt, og igen har man vidst at lægge retterstedet, så dets gru ikke var skjult for nogen. Den øde og vilde mose mod vest har ikke gjort sceneriet mindre uhyggeligt, og man kan forestille sig, at de rejsende har skyndt sig at komme fordi mosen ned til Neder Hvam, hvor der var både kro og smedie og iflg. de gamle kort en fold lige nord for Hvam Sø vest for byen, hvor dyrene har haft god adgang til at drikke i søen.

Samme sø, som nu ligger hen som mose, har tvunget vejen i en bue mod øst, hvor den i sydenden af byen er gået over den senere vej og fortsat et stykke øst herfor lige vest om Pabsø, hvor den endnu i 1815 er afsat i 22 alens bredde. Hvor sogneskellet vest for Nipgaard sø drejer skarpt mod syd, har vejen fulgt skellet, og der ses endnu tydelige furer i markerne. De fortsætter mod syd til Bjerghøj, der har været det selvfølgelige mærkepunkt, og sporene er gået tæt vest for højen. Lige nord herfor lå en høj, kaldet Skræhøj, og her er en sidevej drejet af mod Skræ.

Lidt længere mod nord, lige syd for Hvam, fandtes langt op i forrige århundrede iflg. lokal overlevering en vold tværs over vejen, og den ses endnu på generalstabens kort fra 1871.

Stendal
Plantage
57
Neder Hvam
Vium
58
Nipgaard
Pabsø
Nipgaard sø
59
59
60
Bjerghøj
Tange aa
Torning
Kort 9
1: 30.000

Lidt vest for Bjerghøj ligger en anden høj, kaldet Kirkehøj, måske fordi den angav vejen til den forlængst nedlagte Ungstrup kirke, hvis ruiner ligger 2 km mod øst.

Som et kuriosum kan nævnes, at der 1 km øst for vejen, nær sydenden af Nipgaard Sø, er fundet en skaftungepil, stammende fra de første renjægere efter istiden, måske en antydning af, at også disse vore ældste forfædre tog landet i besiddelse langs vandskellet op gennem halvøen.

Og mens vi nu er lidt på afstand af det saglige: Lidt syd for Kraghøj Gaard, hvor der i øvrigt er et gammelt vad fra hovvejen til herregaarden Kærsholm, ligger en høj, kaldet Bjørnsbjerg. Er det et minde om en tid, da der var andet at frygte på vejen end ulve og røvere?

Og endelig en antydning af, at man også kunne komme mod nord ad andre veje: Fra Ungstrup med kirkeruinen går en marksti mod nord lige øst om Nipgaard Sø mod Vium. Den kaldes i 1795 vej til Viborg (selvom den kun ligger to km. øst for hærvejen!) – Vium betyder iflg. stednavneudvalget helligdomssted, Vi + Hjem, og det er i sig selv spændende nok som gammelt knudepunkt, men det kan også være en lokativ form af oldnordisk »vej« og altså betyde: Ved vejene. I så fald er det endnu mere tankevækkende.

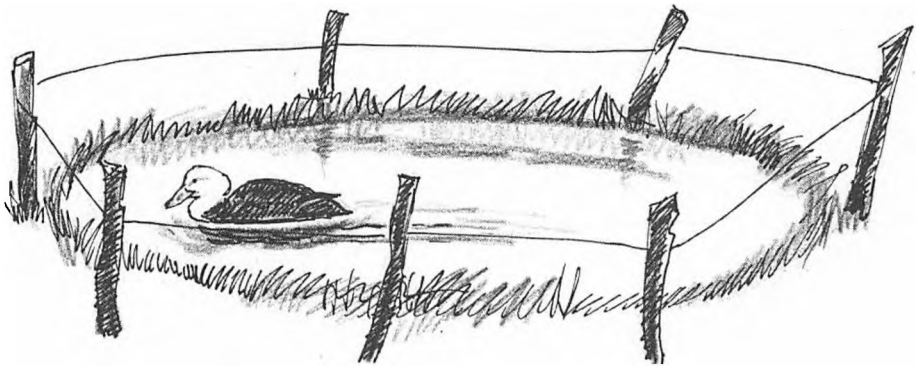
Og det bliver ikke mindre spændende af, at den store Tinghøj ved Marsvinslund nord for Vium angives at have været fælles ting for tre jyske sysler, altså et gammelt landsting og i så fald måske Viborgs forgænger.

Men tilbage til vejen ved Bjerghøj, hvor skovbevoksning nu tager en del af udsigten. Mod syd går det over dyrkede marker og engstrækninger til Lille Impgaard vest om Ilkum Gaard og krydser vejen gennem Torning By lige ved museet i bydelen vest for åen.

Selve det gamle Tornings beliggenhed øst for åen tyder på, at byen ikke har været vejknudepunkt ved sin anlæggelse. For hvis østvejen

---

57) *Fold på gamle kort*
58) *Langt voldanlæg iflg. lokale folk, nu sløjfet*
59) *Furer i agrene efter gamle spor*
60) *Bjerghøj, markant sigtepunkt*

her var meget gammel, ville byen nok være anlagt ved selve vejen d.v.s. vest for åen. Bynavnet er jo i sig selv gammelt nok.

En lav vold, der bugter sig på skrænten langs åens vestside lige nord for byvejen, kan godt være rester af en vold, der har skullet dække hærvejen i flanken ved dette åvad, rettet mod færdsel østfra. Lige syd for byvejen, hvor der nu er villabebyggelse, viser ældre kort en indhegning ned mod åen lige op ad vejen, formentlig igen et lukke til kreaturerne.

Iøvrigt fortsætter hærvejen gennem en tidligere lang højrække lige øst for hovedvejen, indtil den falder sammen med denne lige nord for Knudstrup, som for denne vej har været et vigtigt raststed med kro og tværgående veje mod Skive og Karup og østpå. Mosen lige syd for byen har tvunget vejen i en bue mod vest, før den igen søger sydpå mod det nye vadested ved Voer.

Dermed har vi ført alle vejruterne igennem til overgangen over Haller Å – Voer Strøm, og da skiftende overgangssteder gennem tiderne har flyttet rundt på vejene, kan selve overgangen kræve en særlig behandling.

Over ådalen

Helt tilbage til den allerældste vej har det været et problem at komme over denne dal, hvor Karup Å udspringer i den ene ende og løber mod vest gennem Haller Å, mens den lille Voer Strøm løber mod øst til Havge Sø.

Der afspejler sig fire overgange, som har været anvendt til skiftende tider og med skiftende intensitet. Længst mod vest lige syd for Tempelbakken er et gammelt vad, lidt længere østpå det store vad ved Bækgaard, hvor et langt dige på sydsiden, Kong Knaps dige, endnu tildels er bevaret og fredet som minde om tidligere kampe på stedet. Også nord for vadestedet findes en lang forhøjning, som måske er rest af en vold.

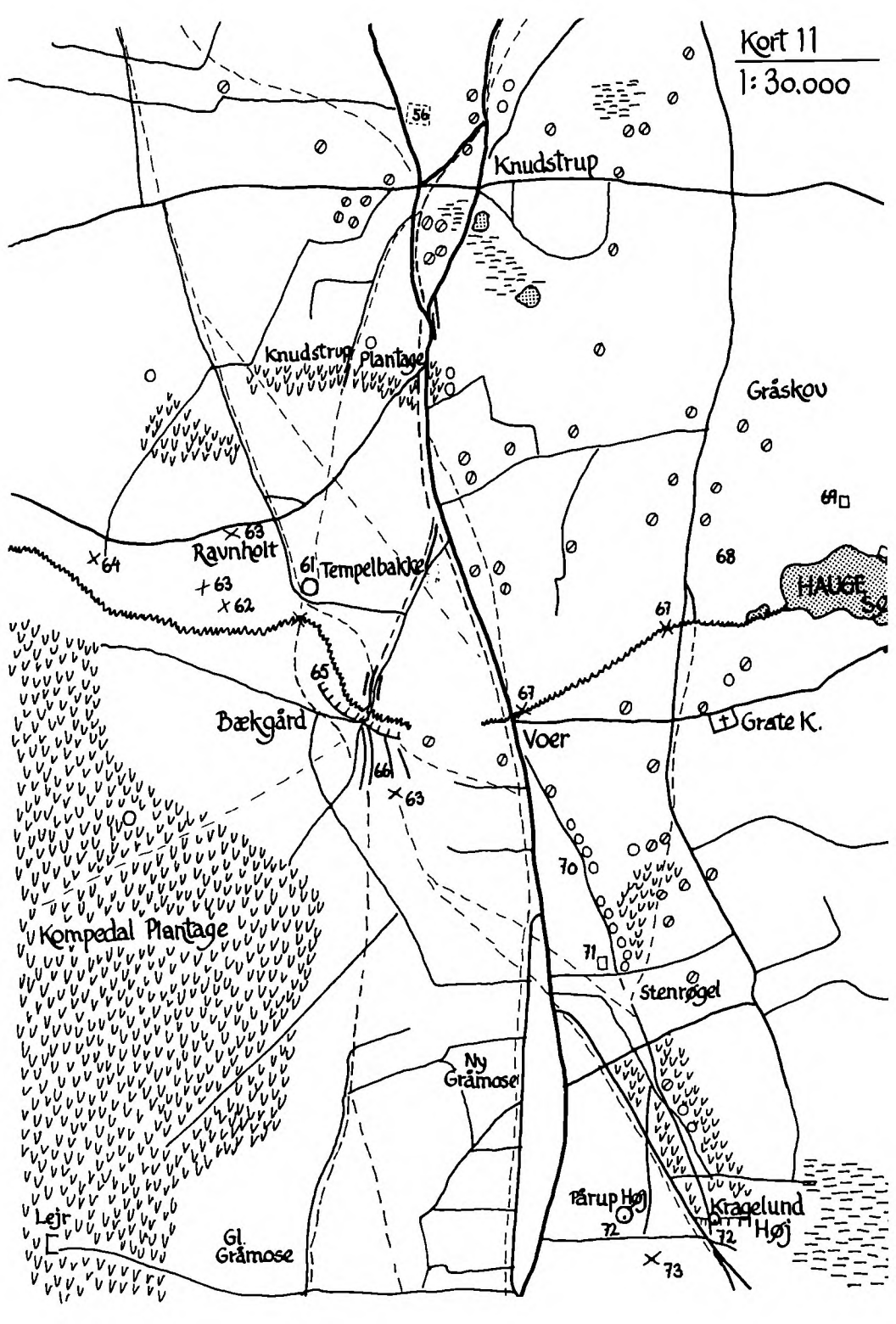
Det tredie vad er det nu benyttede ved Voer bro, hvor den gamle bro stadig findes under stenbelægningen lige øst for den nye vej.

Og endelig er der et gammelt vad mod øst, ½ km fra Hauge Sø, hvor der stadig er stensætning i bækken lige vest for den nye vej. 400 m nord for vadet hævder den lokale overlevering, at kong Svend blev dræbt, Thor Langes mindestøtte står lidt længere mod vest, og det tidligere kapel igen lidt nord herfor. Men i alle tilfælde tyder meget på, at Svends død har noget at gøre med et vad på dette sted. En beretning fra 1660 siger, at Grågård ligger øde hen, fordi den ligger ved den store landevej, »hvor krigsfolk stedse frem og tilbage massered.« Det tyder også på et østligt vejløb over Grågårde.

Endnu længere vestpå end Tempelbakke har der også været overgange med retning mod Bøgelund og sydvest. Kun 500 m vest for Tempelbakken, som her også kaldes Ravnholt Tempel, er der ved et vad fundet halvdelen af en meget gammel vogn, helt af træ, i en tørvegrav. Endnu ½ km længere mod vest er der lige syd for åløbet fundet 2 egetræsvognaksler, igen udelukkende af træ, 1 m nede i tørven. Det var åbenbart ikke altid, vognene slap godt over åen. Den slags hændelser kan måske også give en slags forklaring på en lokal overlevering om, at en mand på vej fra Knudstrup Marked fandt en guldskat ved Ravnholt Bæk.

Det smager altsammen af gammel færdsel omkring det gamle helligsted, og lige nord for åen på samme sted er der fundet en udhulet træstamme, ca. 1 alen i diameter, der var sat to meter ned i jorden i et væld. At denne kilde har været hellig antydes af, at der ved udgravningen blev fundet to mønter fra Fr. IIs tid i bunden, formentlig ofret af rejsende folk.

Det er svært at få rede i, hvordan man har skiftet mellem disse vad

Kort 11
1: 30.000
56
Knudstrup
Knudstrup Plantage
Gråskov
69
68
63
Ravnholt
64
61
Tempelbakker
63
62
HAUGE
67
65
67
Bækgård
Voer
Grate K.
66
63
70
Kompedal Plantage
71
Stenrøgel
Ny Gråmose
Pårup Høj
72
Kragelund Høj
72
Lejr
Gl. Gråmose
73

i tidens løb. Nord for er det ældste vejløb utvivlsomt vestligt, men sydfor åen er de ældste veje gået mod øst og den nyeste mod vest. Så den gamle overgang kan for den sags skyld ligge både i øst og vest. Tempelbakkens centrale position taler for en vestlig overgangs ælde, Kong Knaps dige vidner om en overgang der er af betydelig ælde, i hvert fald op mod 1000 år. Højrækken fra syd peger mod Voer Strøm nær den nuværende bro, men andre høje og flere ældre kort peger mod sandvadet ved Hauge Sø. På Meiers kort fra 1649, som er det ældste pålidelige, vi har, drejer »via regia« som han kalder hærvejen lige syd for åen skarpt mod venstre til Ravnholt, før den går over åen mod nord, men en stiplet vej som fortsætter den afbrudte vejløb stik nord over åen, antyder, at dette østlige vadested i virkeligheden er meget gammelt og senere er afløst af et vestligere.

Af andre faste holdepunkter kan nævnes, at en 22 alen bred vej endnu i 1815 er gået over det østligste vad under navnet Horsens–Viborg vej og derefter synes at være drejet mod vest ind mod Knudstrup. Men dette østlige vadested kan evt. have forbindelse med en vejlinie herfra stik nord, hvor den kan være gået over i den ovenfor omtalte vej fra Ungstrup mod Vium.

Interessant er det også, at Vinderslev Sogn, der ellers ligger syd for

---

56) *Fold på gamle kort*
61) *Tempelbakken, sikkert gammel helligdom og knudepunkt. Rettersted*
62) *Findested for vogndele, udelukkende af træ*
63) *»Fjendehuller«, faldgruber for heste under slag el. for ulve*
64) *Holk, udhulet træstamme nedsat 2 m i jorden over kilde, møntfund*
65) *Kong Knaps Dige, forsvarsvold, fmtl. fra borgerkrigen o. 1150–60*
66) *Mange spor gennem bakkerne fra dalen*
67) *Spor af gamle vad i åen. Lige øst for nuværende hovedvej findes den gamle bro under overfladen*
68) *Stedet hvor Svend Grathe ifl. lokal tradition blev dræbt. Mindesten*
69) *Her siges at have ligget et kapel tidligere for Svend Grathe*
70) *Spredte spor i plantagen og lyngen*
71) *Tre sider af firkantet jordvold nede i dalen ved bækken*
72) *Vejgaflen med Pårup og Kragelund Høj, den sidste med dige tværs*
73) *Den store stenrøse, der har givet navn til Stenrøgel, evt. »kast«*

åløbet, lige ved Voer Bro går over det og helt umotiveret tager en stor firkant på den nordlige side. Dette ville for det første kun give mening, hvis de to dele af sognet var forbundet med et vadested og det må altså på det tidspunkt nok have været ved den nuværende bro. Da sogneskellene er gamle sager, giver det i sig selv denne overgang en betydelig ælde.

Men for det andet er der måske alligevel en mening: For den nordlige blindtarm af sognet går mod vest langs åen lige til – Tempelbakken! Vi har tidligere i Skelhøjes og St. Ståhøjs tilfælde set, hvordan sognene lagde deres grænser op til det gamle helligsted, – måske fordi de var fredhellige, så de forskellige stammer der kunne mødes og forhandle trygt, måske fordi stammens territorium helst skulle berøre det hellige sted og signes derved.

Jeg vil afstå fra at sætte disse gamle vad ind i et fast system – det er næppe muligt, fordi de alle er gamle og formentlig har været brugt alternativt alt efter klima og årstid. Og det har betydet et net af diagonalveje fra de forskellige hovedruter til de forskellige vad, som gør vejbilledet både nord og syd for åen temmelig broget. Se dog kort nr. 13, hvor vadestedernes brug gennem tiderne er skitseret.

Kun eet er sikkert: Når endelig åen var vel overskredet fra nord, har de rejsende stået overfor et nyt dilemma: Hvordan skulle de komme omkring det mægtige Bølling Sø – bassin, der dannede en næsten 10 km bred spærring ret forude. Denne problematik bestemte vejens næste etape ned til det endnu større vadested ved Gudenåens kilder i Funder å. Herom fortælles i sidste kapitel.

Fra Grathe til Hørbylunde

Skiftende spor over Grathe Hede

Vi er standset midt på det, der engang var Grathe Hede. Når den rejsende førhen var nået frem hertil og ville videre mod syd, var der ganske bestemte kendsgerninger, der var uomgængelige: Tæt i øst lå den vidtstrakte Stenrøgel Mose, mørk og utilgængelig, hvor urkokken uantastet herskede over sit rige, uforstyrret af mennesker. Vestpå lå den vilde hede, efterhånden ovenikøbet revet op af flyvesand og forvandlet til det vandrende klitlandskab, som siden blev Kompedal Plantage. I syd spærrede Karup Å og Bølling Sø for videre færdsel, og tilbage var da kun een mulighed: At søge øst om Bølling Sø mellem den og de store moser.

Og i de første årtusinder af vejens historie har det da været dens hovedløb. Men det er svært at fastlægge det klart. For når der er fire overgange fra nord, og færdselen fra hver af dem har søgt de forskellige ruter sydover, er der naturligvis som nordfor åen opstået et net af diagonale veje på kryds og tværs, som er nok så uoverskueligt.

Lidt mere hold får vi på det hele, hvis vi prøver at få klarhed over de faste holdepunkter for den gamle færdsel i dette område, og det vil igen sige sigtepunkterne. Vi har først de fire vad, 4 km mod syd de store høje, Pårup Høj og Kragelund Høj, som siden blev vigtige vejvisere for vest- og østvejen, 4 km længere mod syd igen kommer Bedehøj, (stedet hvor man beder, holder rast) lige i kanten af de store moser, bred og mægtig har den som de andre høje hævet sig over lan-

det, før beplantningen satte ind og nu har skjult mange af dem. Fortsætter vi linien 4 km igen i nøjagtig samme retning støder vi på endnu en mægtig og imponerende udsigtspost, nemlig Hjøllund Høj lidt øst for Stenholt Skov, ca. 4 km vest for Kragelund.

For så vidt kunne alt være klart, men der findes netop i denne egn andre steder, der synes at have været helt centrale og som færdselen næppe er gået helt udenom.

For det første findes der Rishøj i Stenholt Skov, som så afgjort er egnens højeste punkt.

For det andet findes der skoven selv med alle sine markante minder fra oldtiden, først og fremmest en stensætning eller dynge af meget store dimensioner, som senere skal omtales

For det tredie lå og tildels endnu ligger en anden vældig stendynge i heden syd for Pårup Høj, som må være lavet af mennesker, måske som et kast, ophobet af vejfarende gennem århundreder. Stednavnet stenrøgel = stendynge kommer heraf.

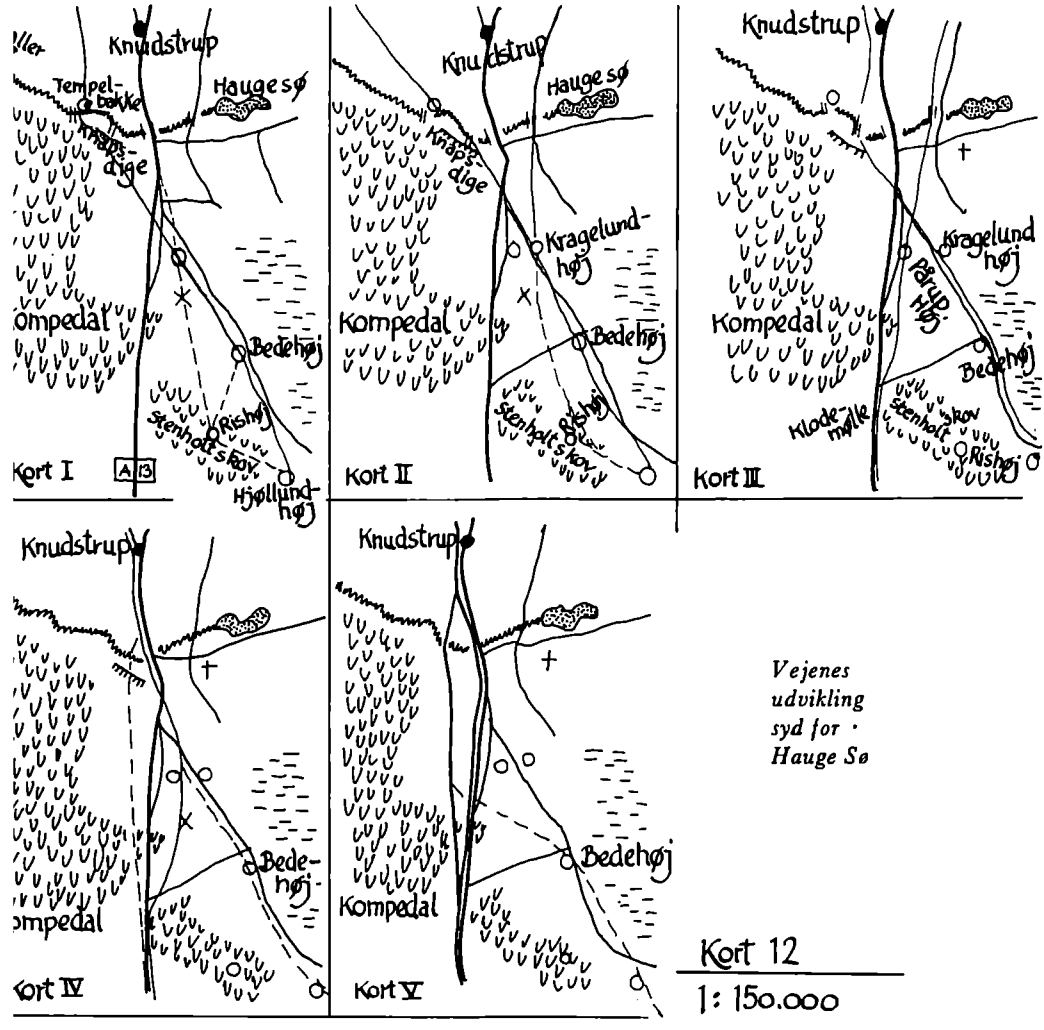
Disse ting kan tale for, at den gamle vej øst om søen ikke uden videre har valgt den direkte kurs mod sydøst, men – i hvert fald i lange perioder, har haft ærinde til et centralt helligsted i Stenholt Skov og på vej dertil har passeret den store stendynge.

Herefter kan vi forsøge i store træk at tegne vejens udvikling over denne vilde hedestrækning – med udgangspunkt i detailkortene på kortblad nr. 12.

På kort I kommer højvejen fra nord over Tempelbakken via de før nævnte mærkepunkter langs højrækken til Hjøllund Høj, men med en mulig rute til helligdommen i Stenholt Skov via stendyngen i heden, markeret med et kryds.

På kort II kommer vejen fra Ulvedal via Tempelbakken og nu vadet ved Bækgaard og Kong Knaps Dige, men ellers samme løb som før, dog formentlig med en vejføring også over det østligste vadested ved Hauge Sø. Dette er nok vejbilledet i middelalderen.

På kort III er vi kommet op omkring 1500. Fra nord kommer vejen nu gennem Knudstrup og slår syd for åen ind på den gamle rute. Men der er nu blevet mulighed for at komme over direkte i syd ved Klode Mølle, og lidt nord for Pårup Høj og Kragelund Høj har

Vejenes udvikling syd for Hauge Sø

vejen delt sig: En vestlig linie er gået mod Klode Mølle og derfra til Pårup – deraf navnet på den høj, der angav denne retning. En østlig linie er fortsat gået mod Bedehøj, Hjøllund Høj og Kragelund, deraf navnet på den anden høj. Samtidig er Stenholt Skov sat ud af spillet og ligger siden upåagtet hen.

På kort nr. IV et par hundrede år senere er østvejen ved at miste sin betydning, samtidig med at hovedløbet i stigende omfang fore-

trækker den direkte vej mod syd fra vadene fremfor den gamle bue mod øst.

Endelig på kort V fra sidste århundrede er østgrenen opgivet, og selvom hovedvejen lige til nutiden lige syd for Voer har bevaret den gamle retning mod sydøst, har den dog hurtigt slået et knæk mod syd og fortsat i lige linie mod Klode Mølle, suppleret med et spor fra vadet ved Bækgaard direkte mod syd, lidt vest for den anden vej. Der har dog langt op i tiden været færdsel også fra denne vejgren ind mod øst, og en gren af hærvejen fra Gråmose til Bedehøj er bevidnet i den lokale overlevering, stiplet på kort V.

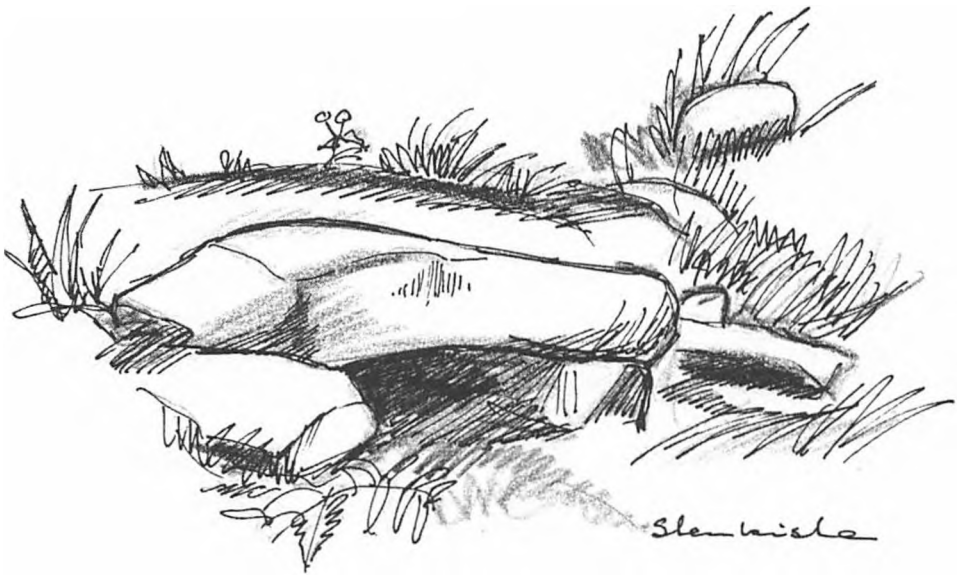
Østvejen til Hjøllund Høj

Der kan nu være grund til at følge de enkelte spor lidt nøjere. Østlinien er angivet som 22 alen bred nedlagt på kort i 1815, men synes at fungere endnu på Meiers kort fra 1650. Det gamle vejområde er idag stort set tilplantet, og derfor kan der endnu findes masser af spor i de langstrakte plantninger langs højrækken fra Voer og sydøst parallelt med og i en afstand af ca. ½ km fra Kragelundvejen.

Ca. 500 m øst for 44 km stenen på hovedvejen er der nede ved bækken bevaret 2 sider af en indhegning, der let kan have været en fold nær vandet til dyrene. På den anden side af bækken, d. v. s. mod øst, har der til de seneste år været bevaret en forte, en 700 m lang inddiget bred drivevej for dyrene ned til mosen og engene i øst.

Sporene fortsætter mod syd både med retning mod Kragelund og mod Pårup Høj. De er nu begge skjult i beplantningerne, så det er svært at forestille sig, hvordan de rejsende fra nord er kommet til vejgaflen midt på den vilde hede og forude har haft de to mærkepunkter for hver sin rute, der for de næste 50 km skilte vejens linier. Dengang har de hævet sig tungt over lyngvidderne, og det var da tiden at vælge mellem det mindste af to onder: De næsten menneskетomme sumpe i vest, fulgt af gold og tør hede – eller de ujævne og snørklede spor gennem de utallige hulveje langs den østlige søbred.

Vi følger først østvejen. Ved selve Kragelund Høj ligger stadig et ca. 250 m langt højt dige på begge sider af højen tværs på den gamle

vejs retning, d. v. s. øst–vest. Dets funktion kendes ikke. Det kan have været en spærrevold for vejen, men virker så høj og ny, at den måske er af langt senere dato. Men placeringen er iøjnefaldende.

Sporene fortsætter i mængde også syd for højen, til dels i lyngen vest for vejen. Her er den østlige vejgren, Kolding–Viborgvej kaldet i 22 alens bredde angivet som nedlagt i kort fra 1815. I øvrigt har sporene stort set fulgt den nuværende vej, dog med antydning af, at dennes forskellige umotiverede knæk angiver det nøjagtige gamle løb. Flere steder er der 20 parallelle spor på denne strækning, inden de endelig samles ved det store rastested, Bedehøj, hvor en tværgående vej formentlig har krydset, også i gammel tid.

I mosen lidt øst for vejen blev der i 1898 gjort et ligfund, formentlig fra 12.–13. århundrede. Det var en mand, langhåret og med fuldskæg, iført en kappe af uld, som nåede ned på lårene og bar støvler af skind, snøret med skindremme. Ved siden af ham i tørven stod i lodret stilling en stok, som synes at have været en vandringsstav.

Igen et af vejens ofre, der sikkert har forvildet sig væk fra vejen ud i mosen og er blevet derude i dyndet med stav og det hele. Til samme stykke mose knytter sig et sagn om, at en vogn er sunket med en guldskat – men den er nu ikke fundet endnu. Usandsynligt virker det ingenlunde. Endnu idag går mosen tæt op til vejen, og i tåge eller

mørke har der ikke skullet mange forkerte skridt til, før man var i mosens vold.

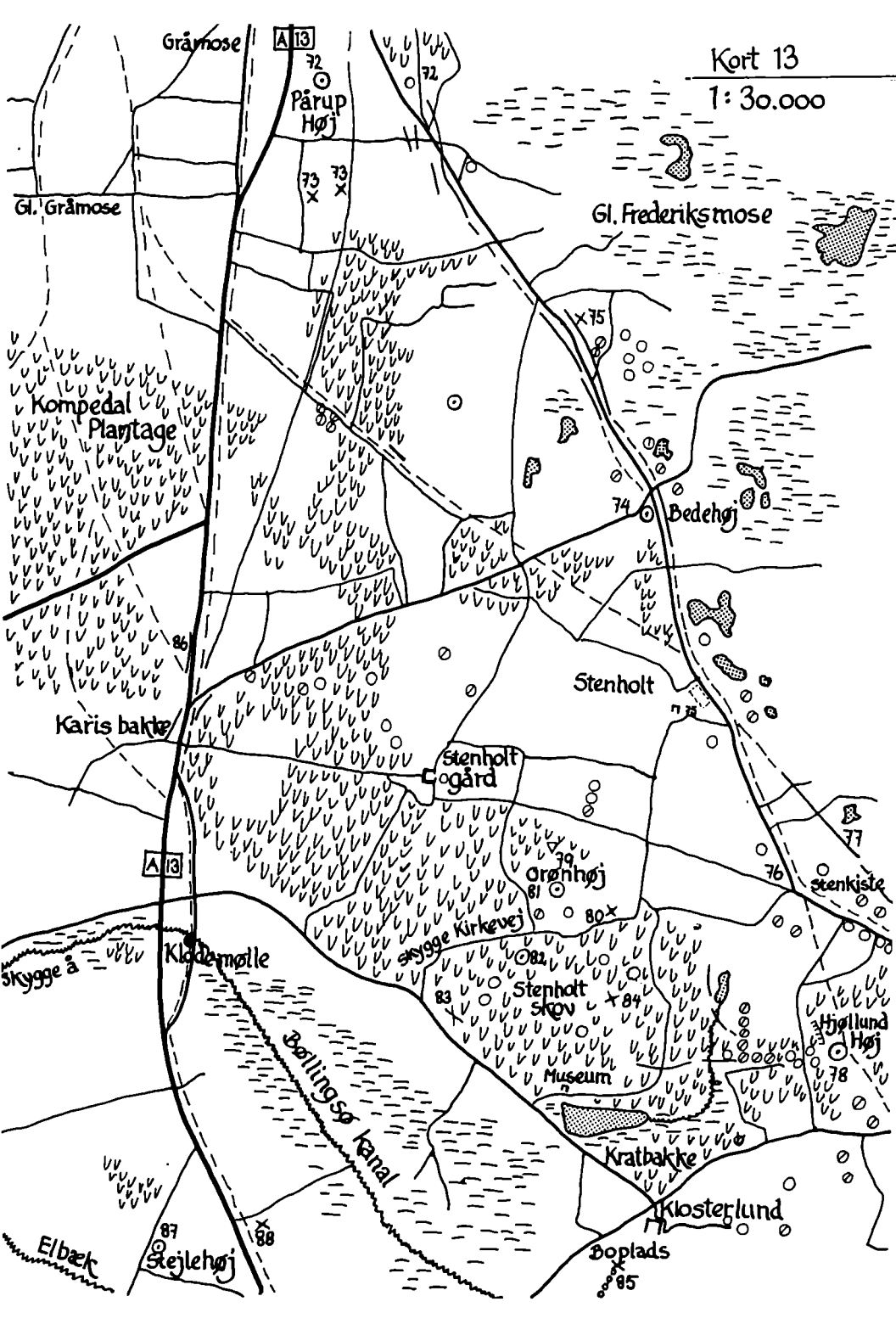
1 km længere sydpå, vest for vejen ved Øster Stenholt, er der adskillige voldinger og diger, som sikkert har haft deres funktion i vejbilledet, inden ruten rundede mosen ved den overgang som nu kaldes den dobbelte stenkiste, en gammel stenbro, opbygget af store granitstænger som de sønderjyske broer. Til tider har vejen dog skåret knækket af og er styret længere østover, hvor sporene stadig findes i mosekanten, inden de igen forener sig med Kragelundvejen.

Hele dette område er i den folkelige overlevering fyldt med troldtøj og spøgeri, og utallige historier går i svang hos de gamle om sære ting, der går for sig ved nattetide, ikke mindst omkring stenkisten. Det kan man selvfølgelig som oplyst fornuftsvæsen smile af, men på den anden side rummer det måske en erindring om, at der har været gammel kult på stedet, og det smitter af på hele egnen og fylder den med de overnaturlige kræfter, der her driver deres spil mere intenst end andre steder.

Et mere konkret holdepunkt for disse gisninger får vi 400 m øst for stenkisten, lige nord for vejen, hvor et par efterladte stenkvadre er de sørgelige rester af et stort anlæg fra oldtiden med mange store opret-

---

72) *Vejgaflen med Pårup og Kragelund Høj, den sidste med dige tværs*
73) *Den store stenrøse, der har givet navn til Stenrøgel, evt. »kast«*
74) *Bedehøj, rastestedet, knudepunkt*
75) *Muligvis rester af indhegninger vest for vejen*
76) *Den dobbelte Stenkiste, gammel stenbro, ombygget o. 1900. Spøgeri*
77) *Spor i mosekanten, 5–6 stykker, udenom stenkisten*
78) *Hjøllund Høj, flot udsigtspunkt, vejknudepunkt med muligt voldanlæg ca. 100 m mod vest i retning nord–syd*
79) *Den store stendysse*
80) *Findested for skålstenen på Kragelund Kirkegaard*
81) *Grønhøj, sigtepunkt*
82) *Rishøj, egnens højeste punkt*
83) *Stor stenrøse for enden af langt stendige. Næsten væk*
84) *Skibssætning ved høj*
85) *Klosterlund-bopladsen. Lidt sydvest herfor en lang række af sten ud i mosen, formentlig til at gå på*
86) *30 alen bred »drivt« afsat på kort fra 1800*
87) *Stejlhøj, rettersted nær vejen*
88) *Findested for genstande fra folkevandringstid*

Kort 13
1:30.000
Gråmose
A 13
Pårup Høj
Gl. Gråmose
Gl. Frederiksmose
Kompedal Plantage
Bedehøj
Stenholt
Karls bakke
Stenholt gård
A 13
Orønhøj
Stenkiste
Skygge å
Klodemølle
Skygge Kirkevej
Stenholt skov
Hjøllund Høj
Museum
Bøllingsø kanal
Kratbakke
Klosterlund
Elbæk
Stejlehøj
Boplads

stående sten, der ifølge lokale meddelelser mindede om et tingsted og som var bevaret til omkring 1860. De forsvundne sten opgives at være anvendt til ombygning af den dobbelte stenkiste. Dette sted har været tæt omgivet af høje til alle sider, igen en bekræftelse af den antagelse, at man lagde højene tæt om de gamle helligsteder.

De fleste af højene er væk nu, andre er der stadig, men skjult under store sandklitter, for hele området syd herfor ned mod Hjøllund Høj er blevet revet op af sandflugt for et par hundrede år siden og forvandlet til et grotesk klitlandskab, der naturligvis samtidig har skjult alle spor af vejen. Men det er sandsynligt, at mange af de store klitter i virkeligheden er dannet over gamle høje.

Af samme grund er det umuligt her at følge vejen nøjere. En gren er sikkert gået ind over Kragelund, og den skal vi siden følge. En anden har holdt den oprindelige retning langs højrækken ned mod søens østbred og har haft Hjøllund Høj som det oplagte sigtepunkt.

Dette navns oprindelse er usikkert. Nogle hævder, at det senere Klosterlund oprindelig hed Hjøllund, og at navnet stammer derfra. Men det er fristende ud fra tidligere analogier at antage, at højen har været mærkepunkt for den vejgren, der netop endte ved – Hjøllund – langt mod syd ved den nuværende Hjøllund Plantage. I øvrigt har højen også været kaldt Kongehøj i lokal overlevering.

Fra højen er der en storslået udsigt over hele landskabet – den er så vældig, at skoven ikke har magtet at lukke sig over den, og i det gamle landskab har den kunnet ses milevidt. Også til den er der knyttet adskillige sagn om bjergmænd og troldtøj, der drev deres spil.

Lige vest for højen er der rester af et 100 m langt dige med grav, og igen har der ligget tæt med andre høje, især i nord og vest.

Endelig skal nævnes, at lige syd for Kragelund-vejen, overfor det gamle »tingsted« ligger et bælte af dybe udgravninger, som er ret så ubestemmelige, men som meget vel kan være brugt som indhegninger for kvægflokke, der kom ad vejen lige ved siden af.

Over Stenholt Skov

Stenholt Skov er alene naturhistorisk noget enestående, den sidste rest

i egnen af urtidens egeskove, der engang dækkede hele området. På en højtliggende bakkeknold, der hæver sig markant over det omliggende land, har den hævdet sig som et levende minde om det gamle landskab. Sejggroede og forkrøblede troldagtige ege, som på den karrige jord ikke når at blive til andet end højt krat, dækker over en skovbund af bregner og liljekonvaller i ubekymret mængde.

Det mærkelige er, at denne fortidsskov samtidig dækker over en rigdom af oldtidsminder af usædvanlig karakter, så man kan få den tanke at selve skovens helligkraft har bevaret den mod menneskets nådeløse udnyttelse, der har lagt al anden skov øde.

Nordligst i skoven lå indtil dette århundrede en stendysse af usædvanlige dimensioner. Den dækkede et areal på ca. ½ td. land og var 3–4 m høj, så man ikke kunne se over den. Den var omgivet af et stendige med en lavning indenfor, inden selve dyssen rejste sig. Den bestod af sten, der var 30–50 cm i diameter. Nederst stod en del mægtige sten tæt sammen i oprejst stilling. Efter lokale meddelelser er der gjort adskillige fund i dyssen, i 1854 således en bronzedolk og to grave med et skelet i den ene samt en guldperle.

Allerede i forrige århundrede begyndte man at bruge stenene, og mange lokale bygninger er rejst af dem, således laden ved Klode Mølle. Efter at man forgæves havde forsøgt fredning efter 1. verdenskrig, blev resten af dyssen efter 1927 hugget op i brosten til Hernings gader. 15 arbejdsløse sad i årevis i kriseårene og huggede stenene ud. Nu er dyssen praktisk talt udslettet, og kun enkelte små stendynger og en lysning i skovbunden viser, hvor den har ligget.

En forklaring på fænomenet er aldrig blevet givet. Men graven i bunden har formentlig været det primære, og over den er dyssen så hobet op, måske ved en samlet organiseret indsats, der i så fald har været ganske imponerende. Men man kunne også tænke sig, at forbipasserende gennem århundreder har kastet stenene, der lige netop kunne bæres af en enkelt mand, på dyngen – at det har været et kast, og den begravede derfor en usædvanlig person, der kunne begrunde denne praksis. Henning Haslund Christensen har i Tibet fundet lignende store stensamlinger, skabt af vejfarende ved »kast«, som et offer til helligstedet.

Men det forudsætter, at en vej er gået forbi, hvor mange mennesker har passeret, altså en hovedfærdselsåre.

I øvrigt findes lignende stendynger, omend i langt mindre målestok, andre steder i landet, f. eks. på Bornholm og i Skåne (i øvrigt midt i Skånes Djurpark).

En lignende dysse, ca. halvt så stor som den første, har ligget ca. 800 m sydligere i skoven lige nord for vejen til Klode Mølle vest for Grøndals Gaard. Et 400 m langt stendige fra gården mod vest endte i en stor rund stendynge, som også nu er næsten væk. Her fandt en lokal mand 10 guldbrakteater i forrige århundrede, og de indbragte ham to heste. Der er også lokal overlevering om fund af et guldhalsbånd i denne dysse (ligesom i det hele taget flere »guldsagn« knytter sig til skoven).

I øvrigt forklarer den lokale overlevering de to dysser med, at to kæmper stod og sloges med sten.

Ca. 400 m øst for den store dysse lå tidligere en stor sten med snese

af skålformede fordybninger. Den blev siden flyttet til et anlæg ved Kragelund Kirke, hvor den nu står, men to af de mænd, der deltog i flytningen, blev dårlige og måtte ind undervejs og styrkes med en dram. Den lokale forklaring er ikke i tvivl om, at det skete på grund af stenens helligkraft – og det viser igen, hvordan den gamle respekt for den hellige skov og dens mærkelige minder har holdt sig.

Skålstenene er der heller aldrig givet nogen sikker tolkning af. Da den ene derfor indtil videre kan være lige så god som den anden, kan det ikke være forkert at antyde en helt anden forklaring: Disse sten har utvivlsomt været hellige, også selve deres substans af granit. Intet ville derfor være naturligere for de gamle, end at de sikrede sig noget af helligkraften ved ganske bogstaveligt at bore noget støv ud af stenen og tage det med som beskyttelse mod ondskabens magter, specielt hvis de var på rejse, langt fra hjemmets beskyttende tryghed, og stenen lå nær vejen. Derved ville naturligt fremkomme en række fordybninger i stenen som dem, vi kender. Som støtte for denne teori kan anføres, at der i Østgrønland nær Angmagssalik findes en blok, der helt op til nutiden er benyttet af eskimoerne på just denne måde.

Omtrent midt mellem de to dysser ligger Rishøj, det højeste punkt i egnen og som sådant – og med høj på toppen – et centralt punkt i det lokale univers.

Ca. ½ km øst herfor – i øvrigt i en lige linie sigtende mod Hjøllund Høj, ligger en skibssætning eller et vi, altså en V-formet sætning af sten, udgående fra en høj mod nord.

Nær museet i skovens sydlige del findes en gammel danseplads, der iflg. lokal overlevering var gammelt kultsted, senere brugt af tatere og den lokale befolkning som festplads.

Andre steder i skoven findes høje og hertil kommer alt det, som denne mærkelige skov endnu skjuler for vore nysgerrige blikke.

Når til alt dette lægges Hjøllund Høj, tingstedet øst for stenkisten og den store stenrøse i nord, som har været så imponerende, at den har givet navn til en helt egn: Stenrøgel, (der er endnu en del af disse sten tilbage, bl. a. en samling af meget store blokke), da kan man ikke undgå den slutning, at hele området har haft en ganske særlig hellig karakter i oldtiden, og når vi så ved, at en stor oldtidsvej er gået tæt

forbi skoven, vil det næsten være unaturligt, hvis vejen ikke har haft forbindelse med de store monumenter oppe på de hellige bakker. Hvor og hvordan er det næppe muligt idag at sige, men det er sandsynligt, at der har været en vejføring op gennem skoven, tæt forbi de centrale punkter.

Der er også en del vejspor i skoven af gammel dato, men de stammer for de flestes vedkommende angiveligt fra den såkaldte Skygge Kirkevej, der fra vest er gået op i skoven nær den mindre stenrøse forbi Rishøj og skibssætningen og ikke så langt fra den store dysse og skålstenen øst ud af skoven – i senere tid til Kragelund Kirke, men efter overleveringen før denne kirke blev bygget (o. 1170!) til den endnu ældre kirke i Funder – altså langs højrækken øst for Bølling Sø ad den gamle oldtids-højvej.

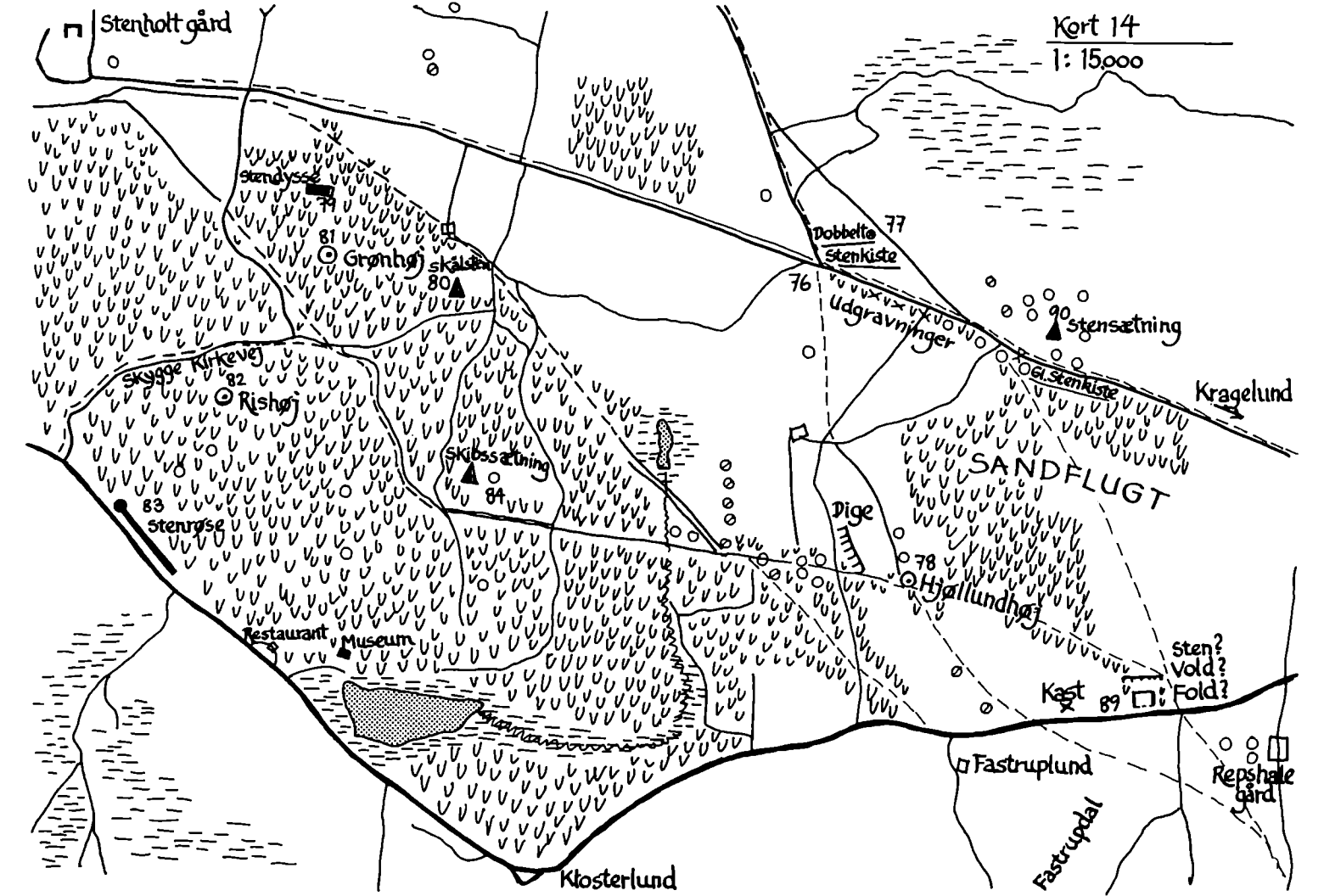
Det kunne tænkes, at denne kirkevej afspejler et endnu ældre spor, så meget mere som den stærkt kuperede skov ikke giver så mange muligheder for naturlig vejføring. En anden mulighed er, at en gammel vej er gået langs skovens nordside tæt forbi den store dysse og skålstenen mod Hjøllund Høj. Der er mange høje i området ved Stenholt Gaard, som godt kunne støtte en sådan antagelse.

De endnu eksisterende vejspor i skoven og i det tilplantede og næsten ufremkommelige område lige øst for den er aftegnet på detailkortet over området, kort 14.

Stenrøsen i Stenrøgel ville passe godt med et vejforløb direkte ned mod Stenholt Skov fra nord.

---

76) *Den dobbelte Stenkiste, gammel stenbro, ombygget o. 1900. Spøgeri*
77) *Spor i mosekanten, 5–6 stykker, udenom stenkisten*
78) *Hjøllund Høj, flot udsigtspunkt, vejknudepunkt med muligt voldanlæg ca. 100 m mod vest i retning nord–syd*
79) *Den store stendysse*
80) *Findested for skålstenen på Kragelund Kirkegaard*
81) *Grønhøj, sigtepunkt*
82) *Rishøj, egnens højeste punkt*
83) *Stor stenrøse for enden af langt stendige. Næsten væk*
84) *Skibssætning ved høj*
89) *Rester af jordvolde og stendynger, ubestemmeligt, måske folde. Lidt mod vest gammelt »kast« efter lokal overlevering*
90) *Tidligere stensætning med mange store opretstående sten*

Kort 14
1: 15.000
Stenholt gård
Stendysse
79
81
Grønhøj
Skalsten
80
Dobbelt stenkiste
77
76
Udgravninger
90 Stensætning
Gl. Stenkiste
Kragelund
Skygge Kirkevej
82
Rishøj
Skibssætning
84
SANDFLUGT
83
Stenrøse
Dige
78
Hjallundhøj
Restaurant
Museum
Sten?
Vold?
Kast
89
Fold?
Fastruplund
Repshale gård
Fastrupdal
Klosterlund

At tanken om »kast« ikke er helt fremmed på egnen, vidner en lokal meddelelse om: Lige nord for Kragelund-vejen mellem Hjøllund Høj og Revshalegaard (altså just i den gamle vejlinie) lå tidligere et »stenkast«, hvortil vejfarende kastede sten, hvilket fortællerens bedstefar ikke kunne lide, fordi det smagte af hedenskab. Det skete angiveligt, fordi en fuld mand var frosset ihjel på stedet, som af gamle folk kaldtes »Tråshøw«, formentlig en sammensætning af »Trås« = kvist + »høj«. Dette tyder på, at skikken oprindeligt har været at kaste kviste på dyngen, som det kendes mange steder i verden.

I skovens sydlige udkant ligger et lille museum, Klosterlund Museum med et cafeteria. Her kan man finde de sørgelige rester af egnens righoldige oltidsminder.

Ovenstående gør ikke krav på at være noget forsøg på bevisføring, der skulle fastslå sammenhængen mellem den gamle vej og denne påfaldende samling af oldtidsminder. Men man kan ikke frigøre sig fra en stærk fornemmelse af, at forbindelsen på en eller anden måde har været der. Det kræver dog en fantasi, der går ud over enkeltundersøgelser af de mange elementer i den store sammenhæng. De antydninger der har været fremme om en forbavsende konsekvens ved anlæggelsen af oldtidens store minder, kan måske føre et skridt videre.

Vestvejen til Pårup

Vi er tilbage ved vejdelingen nord for Pårup Høj. Indtil sidst i det 18. århundrede har vejens vestlige gren fulgt en linie fra denne høj stik syd, hvor den over ½ km falder sammen med sogneskellet mellem Kragelund og Torning sogne, før den drejer svagt mod vest ned mod hulvejene ved Karis Bakke nord for Klode Mølle. Dette vejstykke er afsat med 22 alen på gamle matrikelkort.

Her støder den sammen med den nuværende hovedvej, der repræsenterer et endnu senere løb, ligesom der har været utallige spor i heden vest for hovedvejen fra Bækgaard over Gråskov til Karis Bakke. En særlig rute for studedrifterne synes at have været lagt vest

for den egentlige vejføring. Matrikelkortene har således en 30 alen bred »drivt« 200 m vest for hovedvejen i Kompedal Plantage lige nord for Karis Bakke.

Det må være rimeligt lige at følge ruten fra Bækgaard mod syd, før vi begiver os ned i Bølling-Sø bækkenet. Gennem klassisk smukke lynggroede hjulspor kommer vi fra nord ned til det gamle vad øst for Bækgaard og står straks efter overgangen ved voldanlægget Kong Knaps Dige, en nu 1 m høj lynggroet jordvold med dige mod syd. Hugo Matthiessen antager, at volden var vendt mod en fjende, der kom fra nord og havde passeret åen. Men det er dog mere militær strategi i at forsvare et brohoved, som umuliggør fjendens overgang, i dette tilfælde fra syd, og volden kan lige så vel være vendt mod syd.

Lokal tradition taler om en Svend Knap, konge, der opkastede diget under et slag. Man ved ikke, hvem han var og hvornår det var, men man ved, at Grathe-slaget stod netop i dette område, hvad mange fund af våben fra tidlig middelalder også bekræfter. Så volden har sikkert været inddraget i selve dette slag eller i en af de mange træfninger, som denne periodes kongsemner udkæmpede netop i disse hærvejsegne.

Syd for overgangen er der stadig mange spor i skrænterne op mod hedefladen, til dels skjult i plantager, og de er fortsat stik syd mod Gamle Gråmose. Ca. 400 m syd for diget, hvor marken er begyndt, ligger der i skovkanten mod øst en såkaldt og tidligere omtalt »fjendegrav«.

Herefter er landet stort set opdyrket, men i en sydøstgående stribe af plantninger, der ender ved Ny Gråmose, har vi sikkert et minde om et stort vejspor, der har søgt ud mod den østligere vejgren og måske længere østpå mod Stenholt, hvor det idag øst for hovedvejen er muligt over et par kilometer at følge en markvej endende ved ejendommen Vester Christianshøj. Dette stykke har stærk lokal hævd som »Gammel Kongevej«.

Fra Gammel Gråmose har der fra gammel tid været vej mod sydvest. Det har muligvis været lettere at komme over Skygge Å længere mod vest, og eet sted, ca. 1 km syd for Skovgaard, har der måske været en meget gammel overgang. Fra nord fører tydelige spor i en

vifte ned mod vandet, især på luftfotos, og nede ved overgangen, helt nede i dalen, ligger en høj. Vi har før været inde på, at en høj placeret på den måde, næsten altid er tegn på gammel vej.

Syd og vest for den nuværende vej ved Karis Bakke er der stadig tydelige spor af de gamle hulveje, der peger ned mod Klode Mølle, hvor der var Kro og bedested og bro. Blicher fortæller, at man må betale 4 skilling for at passere en bro her, belagt med lyngtørv, så bropenge er ikke noget nyt fænomen. Møllen er iøvrigt berygtet for et mord, der længe opskræmte sindene, en rejsende kræmmer, der myrdede mølleren og hans kone og røvede deres penge, men som siden blev fanget og henrettet.

Måske hænger benyttelsen af denne vejgren sammen med bygningen af Klode Mølle 1596, da vejen kunne passere det bundløse terræn over selve mølledæmningen.

Retterstedet, Stejlhøj, ligger vest for vejen ca. 1 km syd for møllen – et par hundrede meter nord for Karup Åens kilder. Stik øst for højen, lige i det gamle vejløb, er der fundet forskellige ting fra folkevandringstiden, som kan antyde, at der har været færdsel på stedet allerede dengang.

I øvrigt synes vejen ret nøje at have fulgt den nuværende hovedvej, dog i det ældre løb ind gennem Engesvang By. I mosedragene sydvest herfor traf man for nogle år siden på rester af en gammel bro med svære egeplanker, som kan tyde på, at gammel færdsel er gået over dalen i stedet for at gå udenom mod vest.

Syd for byen synes vejen at have foretaget en udflugt mod vest omkring 55 km stenen og være fortsat mod syd til Pårup, hvor der igen var kro og bedested, og hvor vi slipper denne vejgren, der sydover stort set følger den nuværende hovedvej helt til Nørre Snede.

– – –

Det er i ovenstående lejlighedsvis antydet, at der har været tyskere i området. Og lige fra Skjelhøje til Klode Mølle har vi da også bevæget os igennem den egn, som på godt og ondt blev ramme om en del af den folkeflytning, der blev foretaget sidst i det 18. århundrede, da regeringen indkaldte fattige tyske bønder og gav dem jord på heden i håb om, at de ville være pionerer i dens opdyrkning og samtidig til-

føre nye impulser og metoder, bl. a. dyrkningen af kartofler, der på det tidspunkt endnu ikke var slået igennem i Danmark.

Forsøget blev på mange måder en fiasko. Tyskerne blev dybt skuffede over forholdene, og mange rejste væk igen. Den lokale befolkning var naturligvis meget skeptisk overfor disse fremmedarbejdere, der let kunne blive en fare for hævdvundne rettigheder. Fordommene fremgår bl. a. af flg. samtidige karakteristik af tyskerne: »De er slette agerdyrkere, egensindige og pågående, oprørske og til dels liderlige, så at om dem haves intet håb.«

Trods alle vanskeligheder bed en del af dem sig dog fast og tog fat på at frugtbargøre de golde jorder, og idag sidder deres efterkommere som gode jyder – men med tyske navne – rundt på de gamle hedeejendomme og er gledet ind i befolkningen.

I Engesvang har der været kirke fra middelalderen, men den sank i ruiner, da egnen på det nærmeste blev affolket af svenskekrigene og hedens fremrykning. Den nuværende kirke er da også af helt ny dato.

Fra Refshale til Hørbylunde

Fra Refshale øst om Bølling Sø, har vejen haft to hovedløb, eet meget gammelt lige øst for søen og et senere over de to kirkebyer Kragelund og Funder. Vi vil først følge den gamle linie langs højrækken der ubrudt fortsætter hele vejen mod syd langs søbredden.

Sandflugtområdet i Refshale skjuler for os, hvor vejdelingen er sket og hvordan, men sydvest for Hjøllund Høj dukker højene frem igen og kan hjælpe os på vej.

Få hundrede meter syd for højen, ligger en lille firkantet volding i plantagen, som dog vist er af nyere dato. ½ km længere mod øst lige nord for vejen overfor en lille ejendom, synes at have været et gammelt anlæg. Der er rester af diger på flere leder, og der er spredte dynger af små og store sten. Da der også er vand på stedet, kan det meget vel have været rastested for studedrifterne, men det giver selvfølgelig ingen forklaring på stenene og deres betydning.

Stedet ligger lige hvor Fastrup Dal begynder for at gå mod syd og

munde ud i Bølling Sø. Det må være stedet her at sige lidt om søen i almindelighed og denne dal i særdeleshed.

Som navnet antyder har dette område tidligere været en regulær og stor sø midt på vandskellet, hvor Karup åen løb mod vest og Gudenå mod øst. Her har boet mennesker langs søbredden lige fra landets allerførste tid. Findestedet for den næsten 10.000 år gamle Klosterlund kultur ligger lige syd for gården af samme navn, og siden er disse jæger- og fiskerfolks flintting fundet overalt langs søen.

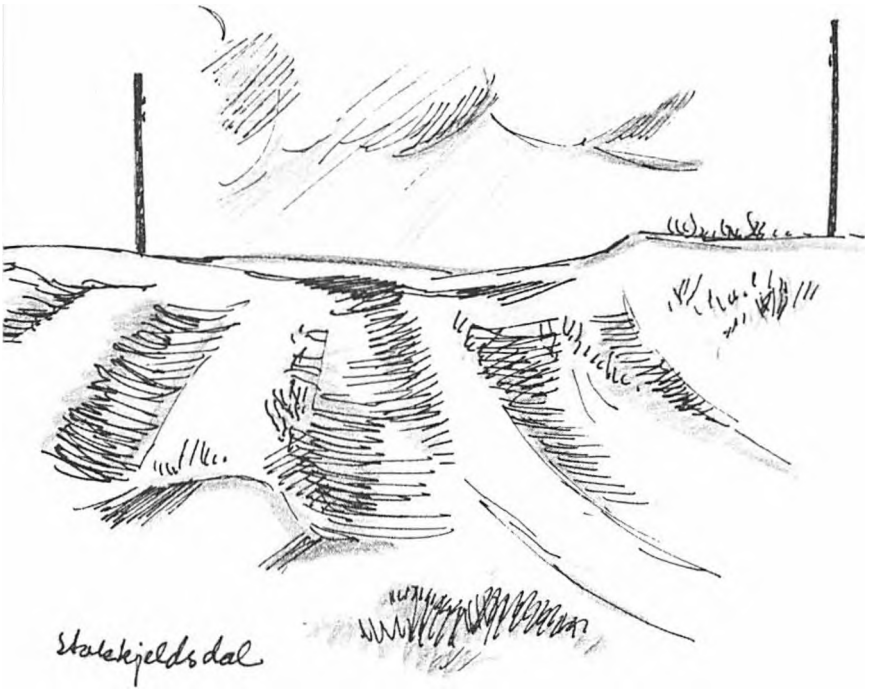
Kort før århundredskiftet foretog man en udtørring af søen, der siden har været brugt under to krige som brændselsarsenal gennem en storstilet tørvegravning, som bragte mange nye minder frem fra oldtiden.

Det mærkeligste af dem var tusinder af store kronhjortegevirer, der lå i den udtørrede søbund udfor Fastrup Dal og som for de flestes vedkommende blev eksporteret i jernbanevogne til Tyskland og solgt der. Denne kronhjortekirkegaard har der aldrig været givet nogen overbevisende forklaring på. Man har foreslået, at de gamle hjorte, når døden nærmede sig, selv søgte ud i søen på det sted, hvor hjorte nu altså gjorde det. Andre har ment, at gevirerne var kastet ud af mennesker som en slags offer, takoffer for heldig jagt, og andre igen forestiller sig vældige skovbrande, der har drevet store flokke af dyrene ud i søen, hvor de er sunket i mudderet.

Men vi må altså i det følgende holde fast, at vi bevæger os langs en stor sø, der sender vandfyldte dale ind mod øst og gør vores vandring både besværlig og farlig.

Syd for Refshalegaard løber stadig en markvej i en bue rundt om søens nordøstkant, midt gennem en tæt stribe af eksisterende og nedpløjede høje. Op og ned gennem dalene er der stadig slid af gammel færdsel.

Når vi kommer ned til Stokkjelds Dal, er det tydeligt, at den gamle vej nok har fulgt højstriben – der har f. eks. ligget hele 5 høje nede i selve dalen lige i vejlinien – men i perioder har dalen været for blød helt ude ved mundingen, og vejen har måttet længere ind i landet for at komme over. Hulvejene både nord og syd for dalen er fyldt med mere eller mindre tilgroede hjulspor, specielt er der et meget smukt

parti med 5 store lynggroede spor, der kravler op over sydskrænten lidt vest for Ellinghede Huse.

Lidt længere mod syd – i næste dal, Skjeldal, har man søgt at klare problemet ved at bygge dæmninger ud fra hulvejene over det lave terræn. Der har været i hvert fald to sådanne dæmninger, som fortsatte i hulveje på sydsiden. Nu er den ene næsten helt nedpløjet, men den anden ses endnu tydeligt, selvom den jævnes mere og mere år for år. For 20 år siden stod de endnu begge meget tydeligt i terrænet.

De viser, at der har været tale om så betydelig færdsel på stedet, at man ikke er veget tilbage for nok så store jordarbejder for at få den igennem.

Også i Skjeldal ligger der høje nede i selve dalen i vejlinien.

Endnu for et par årtier siden var der markvej på hele denne strækning, men da vejen slet ikke bruges mere, er ejerne nu begyndt at pløje den over – for, som en af dem sagde til mig: »Sidste gang der kom en rejsende ad den vej var i 1926, en gammel kone, siden har der kun været ringe helt lokal færdsel.«

Nede i Skjeldal, lige i sydkanten af vejen, er der en lille fordybning i marken. Her frøs en pige ihjel i forrige århundrede, da hun af sin

husbond var jaget ud for at finde nogle forsvundne dyr. Siden har det jamret og klaget sig ved hullet, og kun ugerne har man passeret stedet, især i mørke.

Nu kravler hulvejen op på sydsiden af dalen, kranset af høje på begge sider, næsten groet til i gyvel og andre vækster. Og så åbner højderne sig igen for blikket sydover, selvom synskredsen er begrænset af de mange læplantninger. Midt i højrækken, ½ km nord for Elling Mosegaard, har der førhen været et vældigt anlæg af sten omkring nogle høje. Stedet er endnu ikke opdyrket, fordi en hel del sten ligger der endnu, men man kan ikke længere danne sig noget indtryk af, hvad der har været tale om, kun at der har været et stort anlæg og helt oplagt med tilknytning til den gamle vej. Efter lokale meddelelser var det en lang dynge sten, 1½ m høj, 2–3 m bred, med sten af alle størrelser, nu solgt som skærver.

Sydover er de fleste høje nu borte, men nogle store bronzealderhøje er bevaret og angiver vejlinien øst om gården. En lille kilometer mod vest nede i Bjældskov Dal står lidt ude i mosen en stang. Her fandt man under tørvegravning Tollund-manden, garvet og konserveret af mosens syrer, med sin snor om halsen og det forbavsende velbevarede ansigt. Her har han ligget de lange århundreder, nær op ad den store alfarvej. Har han forbindelse med den? Er han en lokal person – eller er han kommet dragende fra fjerne egne for – af os ukendte grunde at

---

78) *Hjøllund Høj, flot udsigtspunkt, vejknudepunkt med muligt voldanlæg ca. 100 m. mod vest i retning nord–syd*

89) *Rester af jordvolde og stendynger, ubestemmeligt, måske folde. Lidt mod vest gammelt »kast« efter lokal overlevering*

90) *Tidligere stensætning med mange store opretstående sten*

91) *To nu forsvundne kildevæld med mange flintsager i begge*

92) *Findestedet for hjortegevirerne ved Fastrupdal*

93) *Spor i hulvejene, syd for dalen med brolægning*

94) *To dæmninger bygget tværs over dalen, denne nu helt overpløjet*

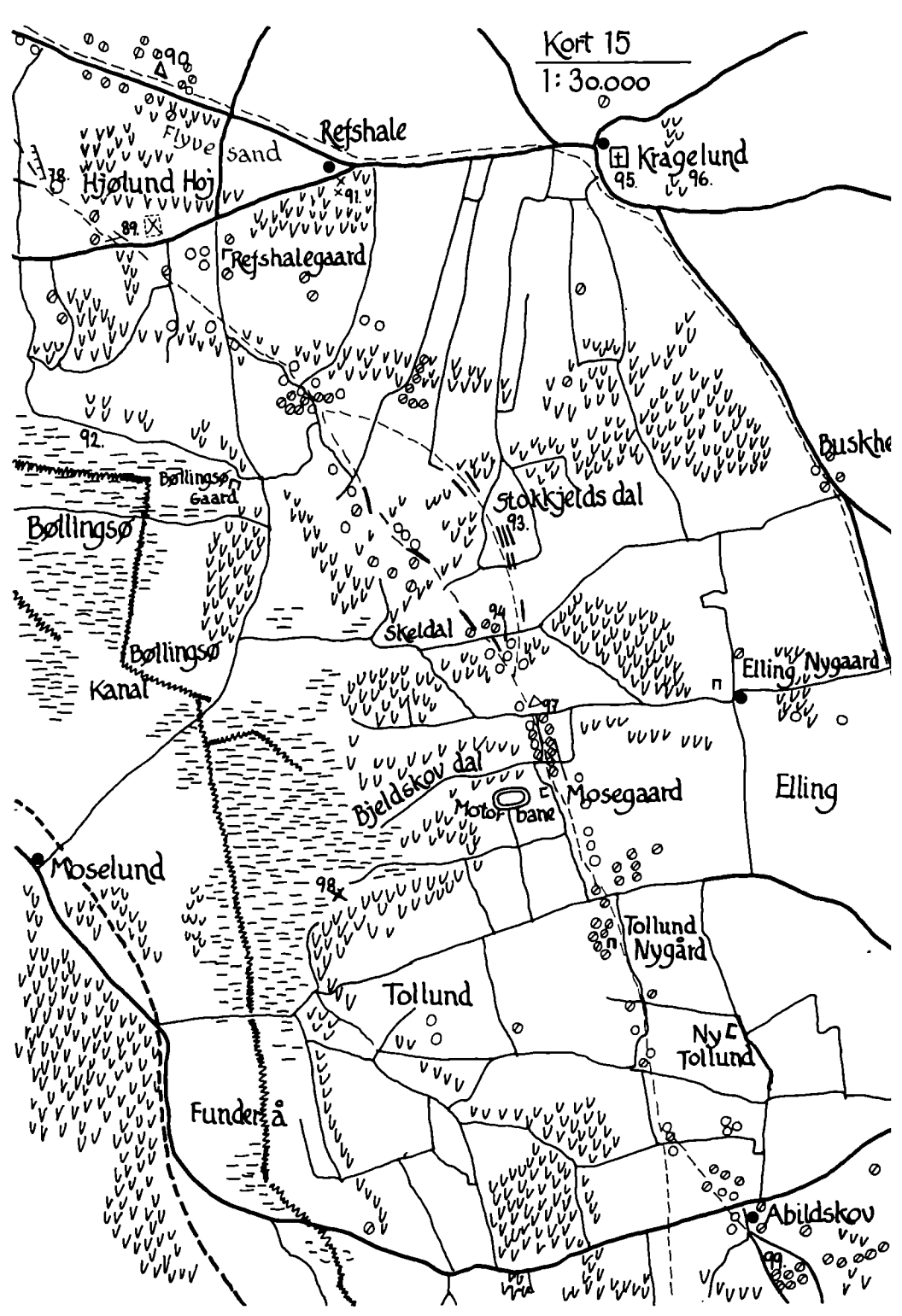
95) *Kragelund Kirke med runer og solstenen i anlægget*

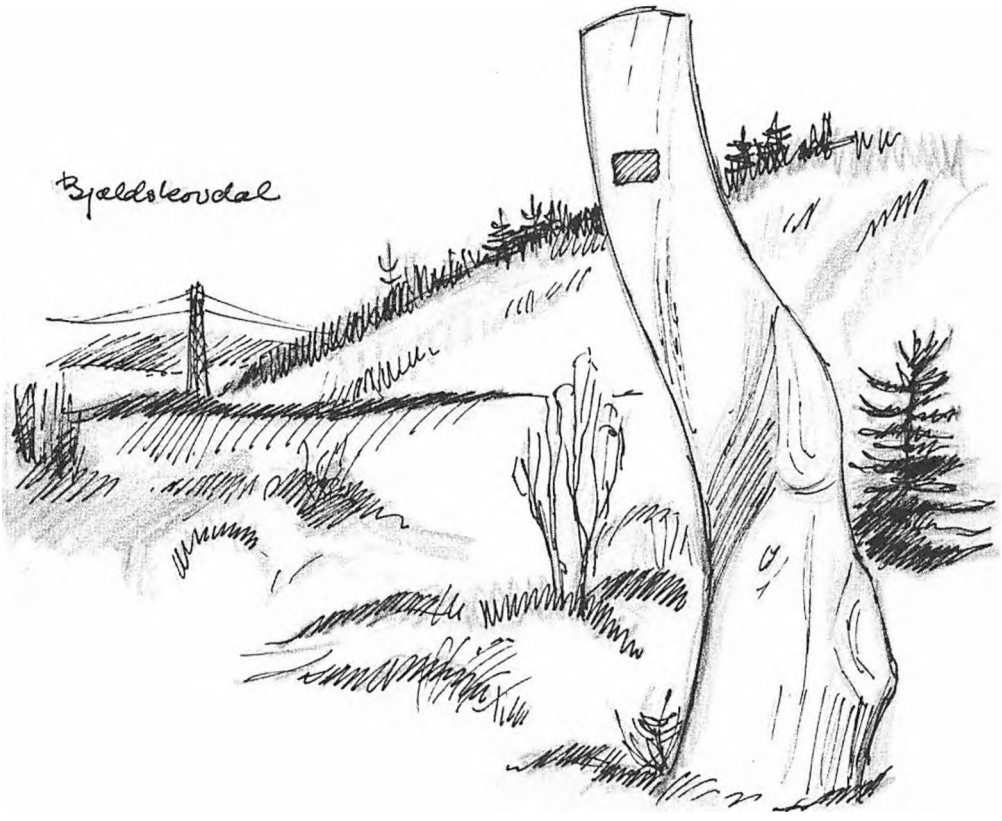
96) *Ruinerne af det kongelige jagtslot på Konghusbakken*

97) *Rester af stor dynge af sten, ubestemmeligt men anseligt*

98) *Findested for Tollund-manden*

99) *Høje og spor fremtræder på luftfotos*

Kort 15
1: 30.000
Refshale
Flyve sand
Hjølund Høj
Krågelund
Refshalegaard
Bøllingsø Gaard
Bøllingsø
Stokkjelds dal
Skeldal
Bøllingsø Kanal
Elling Nygaard
Bjeldskov dal
Motor bane
Mosegaard
Elling
Moselund
Tollund Nygård
Tollund
Ny Tollund
Funderå
Abildskov

ende sit liv på dette sted. Eller har navnet Tollund forbindelse med Thor, Thors Lund, et offersted, som måske var hans dødssted. Eller døde han på egnens højeste punkt, Vonshøj (Odins-Høj?) 1 km mod syd, som led i en hellig handling på kultstedet for denne Gud? Fra højen er der udsyn til alle sider, ikke mindst har den store sø ligget udbredt for blikket lige i vest, hvor kun bølgerne brød det store øde.

For øde er her. På denne tur øst om søen glemmer man, at der i Danmark bor over 100 mennesker pr. kvadratkilometer, for her bor der ikke mere end et par stykker. Fra Tollundmandens hvilested ses kun natur, skov, lyng, mose. Duft af pors fra de ufremkommelige krat mod vest står ind over mosen, og man får ondt af den stakkels mand, der kunne ligge her i uberørt fred, men nu er stillet til skue for et mat nysgerrigt øje på det nærmeste museum.

Stadig er højrækken bedste vejviser på den videre færd vest om Funder K. til Abildskov, hvor en lang krummet jordvold på gamle

kort måske er resten af et voldanlæg. Her krydser vi vejen og fortsætter med højrækken ned i dalen sydfor, hvor fordum ikke mindre end 20 høje har angivet løbet. Endnu engang slider den sig op på sydsiden og krydser hovedvej A 15 ved Skjærskov for gennem de dybe hulveje, der tildels har været og endnu er brolagte, at nå ned til det kritiske punkt, overgangen over Funder Å.

Men højene, der har været vore trofaste vejvisere hidtil, svigter heller ikke her: I to tydelige rækker nede i selve ådalen peger de klart mod den gamle overgang, og endnu findes i åløbet masser af sten netop på dette sted, som formentlig er det gamle vadested. Og højene fortsætter på den anden side i en tydelig række op mod Hørbylunde Krat og går straks ved skovens begyndelse over i en stribe af dybe hjulspor mod syd. De løber videre i dybe snoede hulveje op gennem skoven, de fleste lidt vest for den nuværende skovvej, og ender så alle ved Blaksdal Høj, hvor 30 dybe spor gennempløjer bakkekammen øst for højen i en bredde af 200 m, så man virkelig begriber, at dette har været en hovedvej, den store alfarvej gennem landet.

Og højen har været vejens klare sigtepunkt og et kendt knudepunkt, f. eks. anført på et hollandsk kort fra 1680. Selve navnet synes at have noget med hest at gøre – lugter af kult og hellighed, selvom man lokalt vil vide, at folkehelten Svend Feldings hest ligger begravet i højen. Mest sandsynligt er det igen et gammelt kultsted, der er blevet mærkepunkt for storvejen, og det har endda ikke blot været for hærvejen, for en tværgående øst-vest vej er stødt til nogle hundrede meter syd for højen i skoven, hvor en gren er bøjet af mod vest til Pårup, nedlagt på kort fra 1816.

Og igen møder vi det mærkelige fænomen, som vi også traf på oppe ved Tempelbakken: Funder sogn, Viborg amt, går umotiveret over åen netop ved det gamle vadested og inddrager hele den gamle vej med dens nærmeste omgivelser lige op til – Blaksdal Høj! (og den endnu højere Store Hørbyhøj lidt længere mod nordvest). I begge disse høje mødes igen 3 sogne, 2 amter, 2 gamle sysler, 3 gamle herreder - som vi også så i Skjelhøje og St. Ståhøj og Tempelbakken.

Selv idag føler man at være nået til et afgørende punkt på rejsen, når man er kravlet op fra den dybe Funder Ådal og hele vandområ-

det ved Bølling Sø og pludselig står ved Blaksdal Høj, hvor den gamle hedeflade ligger udbredt mod syd og vest, så langt øjet rækker. (Og endnu stærkere følelser må have besjælet de gamle, når de kom den modsatte vej og fra de frie vidder måtte ned i de tilgroede og sumpede hulveje omkring søbredden).

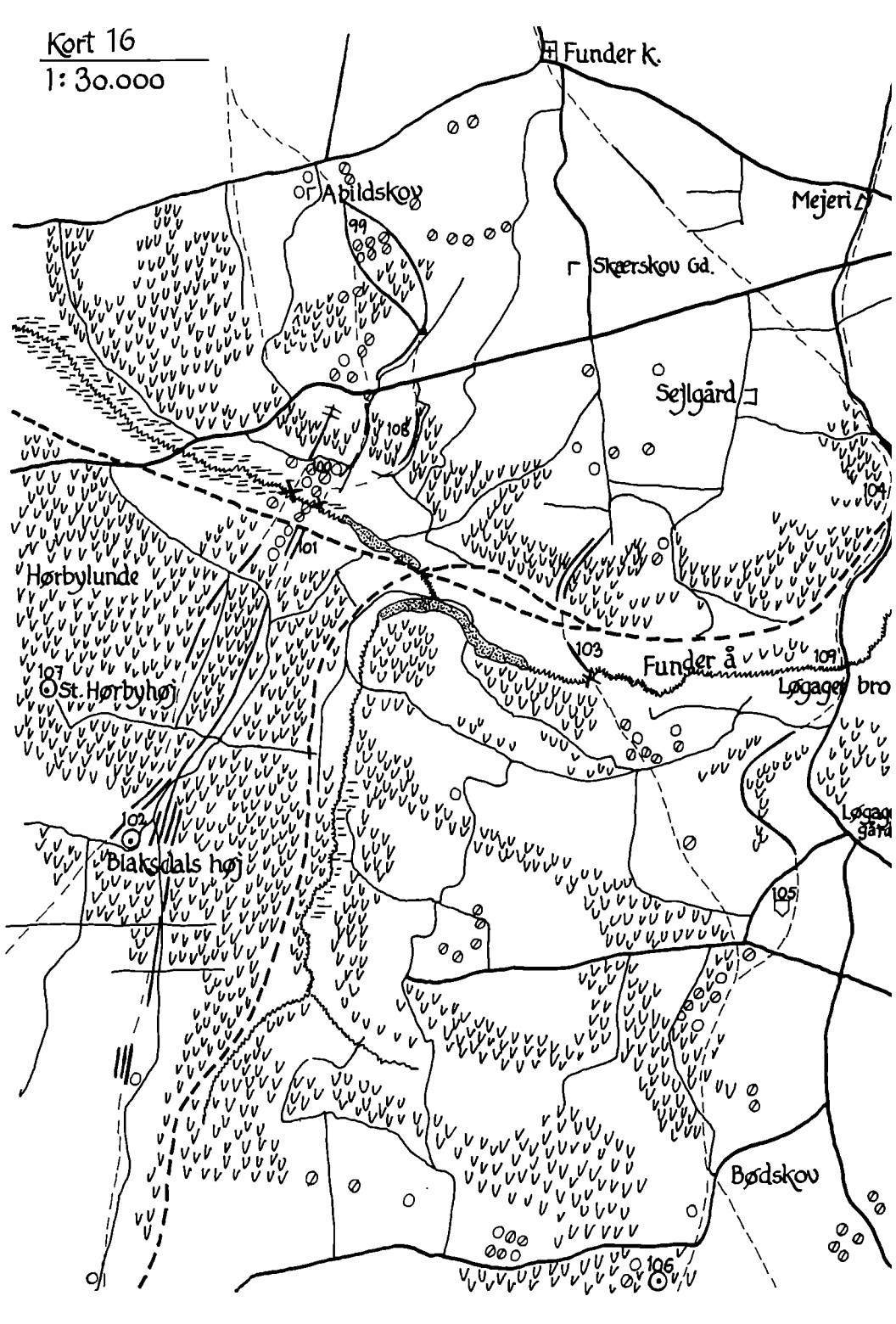
Med denne sluteffekt stopper vi på denne rute. Her slutter Viborg amt, og her deler vejen sig sydefter. Een gren går stik syd i fortsættelse af den gamle højvej mod Sebstrup Sande, en anden tager turen mod sydvest for at støde til den vestlige vej i Gludsted Plantage. Men vi vil lade disse spor ligge og vende tilbage til Refshale og følge endnu en af de gamle ruter, den som gik øst om Hjøllund Høj over Kragelund og Funder.

Fra Refshale over Kragelund - Funder

Da landsbyerne Kragelund og Funder var blevet til, har vejen i stigende omfang søgt ind over dem, fordi det nu engang var tryggest og mest bekvemt at være nær beboede steder med kirke og kro og folde og hvad trætte rejsende ellers værdsatte. De gamle helligdomme ude ved søbredden havde mistet deres kraft, slået ud af den nye religion, og i folkets sind overlevede deres gamle hellighed kun i form af en udefineret respekt og frygt og masser af dunkle sagn og beretninger om overnaturlige kræfter, der drev deres spil.

---

99) *Høje og spor fremtræder på luftfotos*
100) *Høje i dalen viser ned mod forsvundet og eksisterende vad med sten i åen*
101) *Spor i skovkanten syd for jernbanen fortsætter ind i skoven*
102) *Blaksdals Høj, knudepunkt, imponerende mængde af hjulspor øst for højen*
103) *Alternativt vad med hulveje og sten i åen*
104) *Hulveje på begge sider af landevejen, 3–5 parallelle*
105) *Fælles vandingssted angivet på gamle kort*
106) *Sigtepunkt*
107) *Store Hørbyhøj – sigtepunkt*
108) *Stensamling ved hulvejens begyndelse*
109) *Rester af vad lidt vest for broen*

Kort 16
1: 30.000
Funder K.
Abildskov
99
Mejeri
Skærskov Gd.
Sejlgård
108
104
101
Hørbylunde
103
Funder å
109
107
St. Hørbyhøj
Løgager bro
102
Blaksdals høj
105
Bødskov
106

Lige i vejgaflen, hvor Stenholt- og Klosterlund vejene mødes 1 km vest for Kragelund By, har lidt af denne gamle fornemmelse også været. Lige syd herfor har været to kilder, åbenbart fra meget gammel tid hellige, fordi de begge var fyldt med flint, den ene med smukke hele flintredskaber i massevis, den anden med lige så mange itubrudte flintstykker. Der har været ofret her allerede i stenalderen, og det er næppe tilfældigt, at den gamle vej gik just her forbi, ej heller at der endnu idag er vejgaffel på stedet. Kilderne er væk nu.

Selve Kragelund angives i sin oprindelige skikkelse at have bestået af to rækker af gårde med den store alfarvej gående ned midt imellem dem. Vestligst i byen ligger det høje Klatbjerg, nu vandreservoir, velegnet som sigtepunkt. Lokale folk beretter, at den vestligste af gårdene havde masser af kroge i muren, hvortil man kunne tøjre dyrene, der blev drevet ud ad den alfare vej. Kirken er gammel med runer ristet over indgangsdøren: »Æse (Asser) bød, Vagn ristede«, formentlig bygherrens signatur. I anlægget ved kirken står som før fortalt »solstenen« som blev flyttet fra sin plads i Stenholt Skov.

Lidt øst for kirken har ligget et kongeligt jagthus, og der er flere beretninger om, at konger som Hans og Kristian den Anden har overnattet i Kragelund på deres rejser i Jylland.

Den videre rute har sikkert fulgt to løb, det ene direkte mod Funder Kirke, omtrent langs den nuværende vej, den anden ad en gammel rute fra Kragelund til Elling, som endnu afspejles i markvejene, men har været nedlagt som officiel vej allerede på kort i 1812, hvor forløbet dog er angivet.

At Funder og Kragelund har været nær den hærvej, som blev brugt i det 17. århundrede, fremgår af en indberetning fra præsten Bering i Kragelund fra 1690: » . . . . af de nævnte atten gårde og tre boeler findes ikkun ni gårde og een boel nogenlunde ved magt . . . de andre ere en del slet øde og ingen folk udi, og en del af deres ejere så forarmede, at de kan ikke bruge deres avling, og den største årsag til deres ruin er den gennemmarch, som så idelig går igennem sognet både af krigsfolk og andre, som fortærer foderet med deres heste m. v. Så bonden beholder lidet eller intet at drive sin avling med, og derudover haver de mistet deres bæster . . . udi annexen Funder sogn er også

noget øde, og ellers i almindelighed ligesom Kragelund sogn findes stor armod, af årsag, at begge sogne er beliggende strax ved den store alfare landevej.«

Selve navnet Funders oprindelse er uvis, men muligvis har det noget at gøre med et oldengelsk ord, »fundion«, der betyder noget med at ile eller fare, og i så fald kan navnet hentyde til byens beliggenhed ved en eller flere veje.

Vel ankommet hertil har de rejsende haft tre muligheder:

Den ene var at søge lidt mod vest over Skjærskov ned til det gamle vad over Funder Å i højrækken. I hulvejene sydvest for Rydalsminde findes minder om denne rute, ligesom den er anført som nedlagt vej i 1793.

Den næste mulighed var at søge direkte mod syd vest om Rydalsminde, hvor højen Frederikkehøj viser vej ned i en stor hulvej, i hvis øverste ende en stor dynge gamle sten måske er et gammelt »kast«, lige før nedfarten til den vanskelige overgang.

Også her ligger et par høje i dalen, og et par hundrede meter mod

øst, hvor det faste land fra begge sider går helt ned til åen, der på dette sted slår en bugt mod nord, er der tydelige spor både af en hulvej gennem skrænterne helt ned mod åen og af et gruset og stenet vadested, hvorfra vejen er gået op mod Vesterskov Gaard og de mange høje, der især tidligere lå lige nord for gården. Syd herfor har denne vej sikkert sluttet sig til den tredie af ruterne fra Funder, som vi nu skal følge:

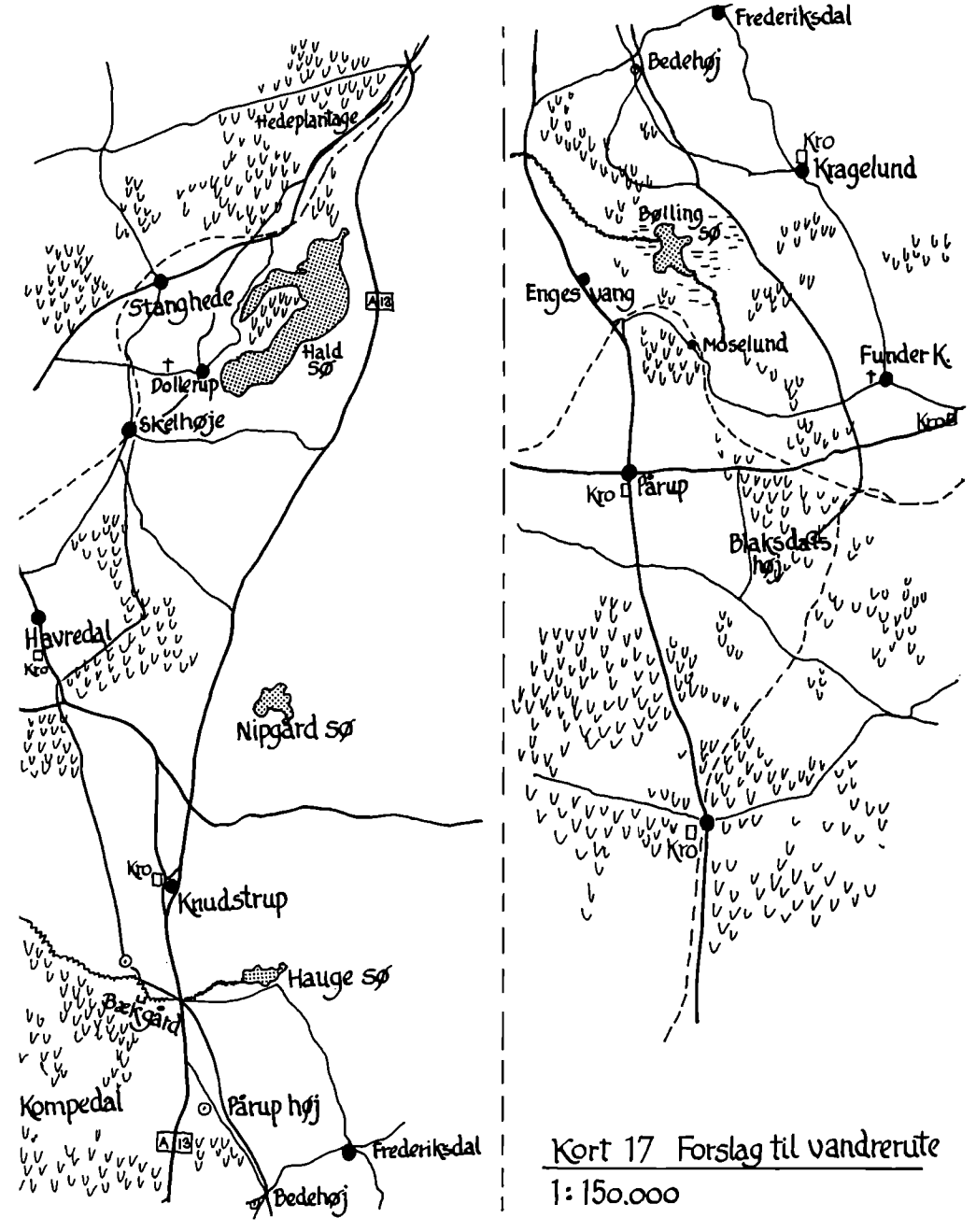
Også denne rute er bevidnet på de gamle udskiftningskort i en linie mod sydvest fra Funder K. nordøst om Sejlgaard ned i den dybe slugt, hvor nu vejen går fra Funder Kro til Funder Station. Man finder de gamle spor flere steder, bl. a. i 4–5 dybe hulninger i skovbunden syd for vejen, lige før man kommer til jernbanen. Lige vest for den nuværende bro er der i åen en stensamling, som sikkert er rester af en gammel overfart, og herfra slynger vejen sig så igen op på højderne i en krumning vest om Løgager Gaarde.

Meget tyder på, at vi hermed er kommet ind på en tredie sammenhængende alternativ hærvejsrute, der har gået et godt stykke øst for den »normale« hærvej over Bøskov, Sebstrup, (eller Asklev), Vrads og Boest sydover. Nordover synes der at have været sammenhængende vejforløb forbi Funder Kro, Sinding, Vinderslev, Hørup. Men også den må vi slippe her, hvor vi er ude af Viborg amt og har klaret problemet med at komme over det store bassin omkring Bølling Sø.

– – – Resultatet er blevet tre adskilte vejføringer, der først længere mod syd igen finder sammen.

For den vandrer, der fra et af disse endepunkter skulle ønske sig et sted, hvor de trætte lemmer kunne finde hvile og mad og drikke, skal gives den oplysning, at der findes kro i Funder, Pårup, Them, Bryrup og Hjøllund.

Og hærvejen er meget længere. Vi har fulgt den et par dage til fods. Den fortsætter på samme måde ned gennem Jylland til Slesvig og videre til Ejderen, og overalt gælder, at kun een af dens linier er dækket af grus eller asfalt idag. De andre ligger som regel hen i stille snoede markveje og dybe tilgroede spor – eller de er forsvundne som offer for plov og gravko.

Kort 17 Forslag til vandrerute

1: 150.000

Mads Lidegaard

Efter de hidtil kendte fremstillinger følger hærvejen i Viborg amt stort set hovedvej 13 fra Viborg til Nr. Snede. I virkeligheden er dette løb kun det sidst brugte. Hærvejen har i årtusinder slynget sig frem ad skiftende spor, og Mads Lidegaard har her forsøgt at kortlægge alle disse spor. Dermed bliver hærvejen en ny oplevelse. Jyllands uberørte natur åbner sig for den interesserede vandrer, der kan følge bogens detaillerede kort meter for meter ad skovstier og hedeveje. Det er i virkeligheden en helt ny hærvej, der her præsenteres, med mængder af hidtil ukendte eller upåagtede spor og vejanlæg.

ISBN 87-569-0960-8